

347.031

NEOGRAD

2008

32/2008

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXII.

32
2008

317.031

N O G R A D 2 0 0 8

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXII.

SALGÓTARJÁN,

2009

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Támogató:

Szerkesztette:

Dr. Szirácsik Éva Bagyinszki Istvánné közreműködésével

Olvasószerkesztő:

Vágvölgyiné Dr. Bene Orsolya

Lektorok:

Agócs Attila, Dr. Dobosi Viola, Dr. Hír János, Dr. Kriston Vízi József,
K. Peák Ildikó, Dr. Limbacher Gábor, Dr. Mészáros Kálmán, Pászti Andrea,
Rácz Jenő, Dr. V. Szabó Gábor

Angol rezümé:

Tátrai Emese (fordítás és nyelvi lektorálás), Dr. Hír János,
Zandler Krisztián, Köhler Kitti, Dr. Lengyel Ágnes, Pászti Andrea

Német rezümé:

Guba Szilvia

Szlovák fordítás:

Bozó Andrea

Borítóterv:

Birkás Babett

Nyomdai előkészítés:

Moravszki András

Készült 300 példányban a Polar Stúdió gondozásában

Felelős vezető: Bencze Péter

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet

Felelős kiadó: Dr. Szirácsik Éva
megyei múzeumigazgató

HU ISSN 0133 - 0802

N E O G R A D 2 0 0 8

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXXII.

Tartalomjegyzék / Inhaltsverzeichnis / Contents

TANULMÁNYOK / STUDIEN / ESSAYS

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY / GESCHICHTE / HISTORY

Agócs Attila

- Hulita Vilmos, a füleki gyár változó életlehetőségeihez alkalmazkodni tudó igazgatója..... 9
Wilhelm Hulita. Das Porträt eines Vorsitzenden der Füleker Emailwerksatt, der zu allen
Lebenssituationen anzupassen versuchte
Vilmos Hulita, the Director of the Filakovo Factory Able to Adapt to the Changing Circumstances of Life

Kazareczki Noémi

- Adalékok a Zubovics család történetéhez 24
Die Hinterlassenschaft der Familie Zubovics im Nachlass von Komjáthy
Data to the History of the Family Zubovics

MŰVÉSZETTÖRTÉNET / KUNSTGESCHICHTE / ART HISTORY

Shah Gabriella

- Profán mítoszok - Fürjesi Csaba művészete 38
Prophane Mythen - Die Kunst von Csaba Fürjesi
Profane Myths - The Artistic Work of Csaba Fürjesi

RÉGÉSZET / ARCHÄOLOGIE / ARCHEOLOGY

Zandler Krisztián

- Nyíltszini paleolit lelőhely Erdőtarcsa-Daróci hegyen 46
Paläolithische Freilandstation in Erdőtarcsa-Daróci-Berg
Open air Palaeolithic site at Erdőtarcsa-Daróci-hegy

Köhler Kitti

- A Bercel-Sáfrányhegy II. lelőhelyen feltárt késő bronzkori hamvasztott temetkezések
antropológiai vizsgálata 67
Die Ergebnisse der anthropologischen Untersuchungen im Pilinyer Graberfeld von Bercel-Sáfrányhegy II.
Physical anthropological finds of the Piliny culture from Bercel-Sáfrányhegy II.

Guba Szilvia

- A pilinyi kultúra temetkezései Bercel-Sáfrányhegy II. lelőhelyen 73
Das Graberfeld der Piliny-Kultur aus Bercel-Sáfrányhegy II.
Graves of the Piliny Culture at Bercel-Sáfrányhegy II.

Lengyel Ágnes

- Fényképről „levartt” viseletek – kortárs ünneplő öltözetek (Iliny)..... 99
 Anhand Fotos hergestellte Kleidungen – die zeitgenössischen Trachten aus Iliny
 Costumes copied from photographs - contemporary fineries (Iliny, Nógrád county)

Dita Nociarová

- Szagrális kisemlékek Nógrádban..... 117
 Sakrale Kleindenkmäler in Nógrád
 Sacred Small Mementoes in Nógrád

TERMÉSZETTUDOMÁNY / NATURWISSENSCHAFT / NATURAL HISTORY

Hír János

- Beszámoló a Pásztói Múzeum által szervezett 2008. évi őslénytani ásatások eredményeiről..... 148
 Bericht über die Ergebnisse der paläontologischen Forschungen des Pásztói Museums im Jahre 2008.
 Report on the paleontological excavations, organized by the Municipal Museum of Pásztó, in 2008

Pásztai Andrea

- A Kazári cápafogas réteg halmaradványai (Előzetes eredmények) 182
 Die Fischreste der Schichten mit Haizähnen von Kazár (Vorläufige Ergebnisse)
 Fish fossils of the shark-tooth bearing bed at Kazár (Preliminary report)

KÖZLEMÉNYEK / MITTEILUNGEN / RESEARCH NEWS

MÚZEUMPEDAGÓGIA / MUSEUMSPÄDAGOGIK / MUSEUM PEDAGOGY

Tóth Zsuzsa

- „Mit játszódjunk...?” Múzeumpedagógiai tapasztalatok a Palóc Múzeumban 192
 „Was sollte gespielt werden?...” Museumspädagogische Erfahrungen im Palóc Museum
 „What shall we play...?” Museumpedagogical Experience in the Palóc Museum

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY / GESCHICHTE / HISTORY

Szirácsik Éva

- „az Isten tudja minémő változások lehetnek” Bajthay István ismeretlen levelei
 Koháry Istvánhoz (1711-1713) 208
 „nur Gott weiß, welche Veränderungen möglich wären” Unbekannte Briefe von István Bajthay
 an István Koháry (1711-1713)
 „God knows what changes may come” István Bajthay's Unknown Letters to István Koháry (1711-1713)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Agócs Attila, Füleki Vármúzeum, Fülek

Guba Szilvia, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

Dr. Hír János, Pásztói Múzeum, Pásztó

Kazareczki Noémi, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

Köhler Kitti, MTA Régészeti Intézet, Budapest

Dr. Lengyel Ágnes, Palóc Múzeum, Balassagyarmat

Dr. Nociarová, Dita, Nógrádi Múzeum és Galéria, Losonc

Pászti Andrea, Pásztói Múzeum, Pásztó

Shah Gabriella, Pásztói Múzeum, Pásztó

Dr. Szirácsik Éva, Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján

Tóth Zsuzsanna, Palóc Múzeum, Balassagyarmat

Zandler Krisztián, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

HULITA VILMOS, A FÜLEKI GYÁR VÁLTOZÓ ÉLETLEHETŐSÉGEKHEZ ALKALMAZKODNI TUDÓ IGAZGATÓJA

AGÓCS ATTILA

A zománcedénygyártásnak Észak-Nógrádban az 1880-as évekig visszanyúló hagyományai vannak.¹ Füleken 1906-ban rakták le a Füleki Edénysajtoló- és Zománczozó – Művek Barok, Mészáros és Társai cég épületeinek alapkövét.² A füleki zománcgyár történetének részletes feldolgozása jelen tanulmányomnak nem célja, a tulajdonlásában beállt változásokat és névmódosulásait csak annyiban követem figyelemmel, amennyiben azok bemutatása elengedhetetlen a téma megértéséhez.

Az alapítók után Hulita Vilmosnak jutott a legfontosabb szerep a füleki gyár életében. Hulita igazgató - akit a fülekiek közszájon már az 1930-as évek közepétől csak „Öregnek” neveztek – még az Osztrák-Magyar Monarchia idején foglalta el posztját, melyet a gyár Vörös Hadsereg általi elfoglalásáig sikerrel meg is tartott. Az üzem élén eltöltött 27 év súlyát illusztrálандó megjegyzem, hogy a Monarchia felbomlását követően még két állam (a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság) legmagasabb vezetőivel volt módja füleki gyárigazgatóként kapcsolatba kerülni. Hulita az üzemet megközelítőleg 400 fővel, felszámolás alatt vette át és – Dél-Szlovákia egyedüli üzemeként átvészelve a nagy világgazdasági válságot – 1944 végén 4.400 alkalmazottat foglalkoztató ipari gigászként adta át. Annak ellenére, hogy gazdasági sikerei vitathatatlanok, kortársai az impérium- és kurzusváltások nyomán ellentmondásosan értékelték, tevékenységét különböző politikai erők ideológiai alapján kritizálták. A polgári eszméket valló, mesterei-vel magyarul és németül beszélő bánsági örmény Hulitát bírálták a politikai jobb és bal oldalról egyaránt, fejéhez vágták csehbarát magatartását éppúgy, mint azt, hogy csehszlovák állampolgárként a Csehszlovák Köztársaság létezésének 20 éve alatt (1918-1938) sem tanult meg szlovákul még köszönni sem; az egyik oldalon

¹ Losoncon működött az Első Magyar Bádog- és Vasedény Zománczozó Gyár Sternlicht S. és Társai (1884-1928) és a Losonci Magyar Bádog- és Vasedény Zománczozógyár Rakottay György és Társai (1892-1927) (PUNTIÁN, 2007, 119-121. BECANIOVÁ, 2004, 55-57.)

² LIPTÁK, 1992, 93. RÚČKA, 1981

dícsérték szinte amerikaias gyártási rendszerét, a másikon pedig szemére vetették „munkásnyúzóit” hajlamait. Jellemző, hogy az üzem megalapításának 75. évfordulója alkalmából kiadott jubileumi kötetben csak mint a helyi munkásság tőkés ellensége tűnik fel.³ Sajnálatos továbbá, hogy Hulita Vilmos kimaradt a város kétnyelvű monográfiájának helyi személyiségeket bemutató fejezetéből is.⁴

A továbbiakban arra keressük a választ, milyen szerepet töltött be Hulita Vilmos Fülek urbanizálódásában és industrializációjában, különös tekintettel a két világháború közti füleki közéletre. Az egymásnak gyakran ellentmondó visszaemlékezéseket, korabeli dokumentumokat és sajtócikkeket egymás mellé téve bízzuk rá az olvasóra, hogy a történelem sodrásában előálló helyzetek kihívásai közepette gyárigazgatóként helyt álló vezetőről maga alkosson képet.

Hulita Vilmos – a gyárigazgató

A füleki gyár igazgatója 1917 és 1944 között a máig nagy tisztelettel emlegetett örmény származású Hulita Vilmos⁵ volt, aki a Bánságból került Fülekre. A gyár szolgálatába 1915. február 18-án lépett. A városba Horváth Henrik⁶ műfordítón – egykori iskolatársán – keresztül jutott, akinek bátyja Albert mérnökként dolgozott a gyárban. Amikor Horváth Albertnek 1915-ben be kellett vonulnia, helyét a mérnöki diplomával nem rendelkező – a műegyetemet 4 félév után elhagyó – Hulita foglalta el, aki a horganyozó műhely élére került, ahol ekkor katonacsajkákat gyártottak. A gyári tisztviselők a vasútállomás tisztjeivel és segédtszti alkalmazottaival akkori-ban Silberger sarki kocsmájába jártak esténként. Hulita itt korán felhívta magára a figyelmet, hiszen *„jó társalgónak bizonyult, sokoldalú ember volt. A vele való vitatkozásnál a legtöbbször ő került ki győztesen. Érvei meggyőzőek voltak. Éles eszű ember benyomását keltette.”* A gyárban *„saját kezűleg intézte a műhely dolgait, aminek az lett az eredménye, hogy sikerei miatt egyre több hatáskört kapott. Ily módon a gyárat lépésről-lépésre gyökeresen átformálta. A káros elemeket eltávolít-*

³ Aki a Tanácsköztársaság idején házi őrizetben volt, majd aki miatt kirobbant az 1936-os sztrájk. (RÚCKA, 1981)

⁴ DRENKO, 1996, 128-142.

⁵ Karánsebesen született (románul Caransebeș, németül Karansebesch, megyei jogú város Romániában, Krassó-Szörény megyében) 1878. június 6-án.

⁶ Horváth Henrik (Kolozsvár, 1883 – Bp., 1947. júl.): műfordító. Medgyaszay Vilma budapesti színművésznő férje. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bródy Sándor, Hatvany Lajos, Babits Mihály, Molnár Ferenc műveit németre, a német irodalom néhány művét magyarra fordította. A Petőfi Társaság kültagja (1920). Jelentősek zeneesztétikai tanulmányai is (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC05727/06525.htm> - Magyar Életrajzi Lexikon).

totta. Egy év múltán ő lett az üzemvezető mérnök.⁷ Távozott a gyárból Blasch pénztárnok, Neumann tisztviselő, Nagy Árpád művezető, Varga Márton zománczó mester, Tornai gondnok és a korábbi igazgató, Ehrlich Sándor.⁸ Hulita ekkor maga köré mesterekből és előmunkásokból verbuvált új vezetést, a tisztviselőket maga képezte ki. A tisztességes munkát minden alkalmazottjától megkövetelte és elvárta munkásaitól az egyéni felelősségvállalást is. Nem tűrte az üzemben sem a szőszoros értelmében vett lopást, sem a naplopást. A változások nyomán fejlődésnek indult – korábban már felszámolás alatt lévő – gyárat 1916. december 1-jén átvette a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Igazgatójává 1917-ben Hulita Vilmost nevezték ki, aki kihasználva a háborús konjunktúrát, fellendítette az üzemet. Nemsokára lehetővé vált a munkásellátás intézményesítése, sőt 1917. május 1-jén a tisztviselők és mesterek megkapták első renumerációjukat is.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásakor családjával el kellett menekülnie, Fülekre csak 1919 júliusában tért vissza, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege végleg elvonult. Hatalmas energiával kezdett bele az üzem újjászervezésébe, az elhurcolt vagonok ügyében erőlesen lépett fel. A gyáriparosok szövetségétől kapott összegből segínyt fizetett ki azoknak, akik jelentkeztek a gyárba, ezzel próbálta visszacsalogatni egykori bevált munkásait, akik közül azonban sokan tartottak esetleges megtorló intézkedéseitől. Az igazgató viszont visszatérésekor ezekkel a szavakkal lépett be a gyár kapuján: „A bosszú édes ugyan, de hagyjuk az Istenre.” Az üzemben a termelés 1919. október 22-én indult meg újra.

A munkások létszáma 1920 elejére 1.200 főre nőtt. Neki kezdtek a kolónia (üzemi lakótelep) kiépítésének a Béna-patak bal partján. A gyár megvásárolta a Brüll-féle vendéglőt (Dokupel vendéglő), a Vigadót újra bérbe vette a községtől, megalapította az ún. konzumot (üzemi boltot), pincéket bérelt. Az üzem azonban nemsokára csődközelbe jutott. A távolkeleti exportot bonyolító Fernost társaság törölte a legyártott és előszámlázott 30 vagonnyi füleki zománcedény megrendelését, később a valuta stabilizáció hatott negatívan az üzem gazdálkodására. A Tria-

⁷ Füleki Vármúzeum gyűjteményében jelenleg az ún. Regisztrációs könyv 5/08 tétele - Lakatos László: A füleki gyárak multja. 1900-1945. 7a és 3a. A kézirat szerzője a lapokat számozta – "A"-val a számmal ellátott oldalt, "B"-vel a túloldalát jelzem. Lakatos szövegéből hivatkozás nélkül meriti az itt közölt adatokat Parti, 2007. 387-388.

⁸ 1909-ben a gyárat a budapesti Erzsébetvárosi Bank vette meg, melynek vezére Ehrlich G. Gusztáv, várospolitikus, vas- majd szénnyagkereskedő volt. Pártja – az Ehrlich-féle liberális párt – évtizedeken át irányította a főváros politikáját (<http://mek.niif.hu/04000/04093/html/0224.html>). Igazgatóvá Füleken fiát Ehrlich Sándort nevezték ki. Az eredetileg zománcedény gyártására berendezkedett üzemben vezetésük alatt kezdett 1911-ben öntöde és horganyozó műhely működni, majd 1912-ben elindították a kályhagyártást. A balkáni háborúk következtében azonban elvesztették piacaik jelentős részét, Ehrlich Sándor hozzá nem értése pedig az első világháború előtt majdnem csödbe juttatta a gyárat.

non után kialakult új helyzetben a szlovák politikusok megróbbálták befolyásolni a gyár vezetését, az agrárpárti Vavro Šrobár és a szociáldemokrata Ivan Dérer is meg akarta akadályozni, hogy a gyár redukciót hajtson végre, de az állami támogatás elmaradására hivatkozva Hulita több száz főt bocsátott el. A gyár ekkor még mindig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tulajdonában volt, mely már inkább csak ellenőrizte (azt is csak nagyon körülményesen, hiszen egy idegen ország területéről volt szó), semmint pénzügyileg segítette a határon túl rekedt üzemet. A függőség fokozatos gyengülésének eredményeképpen Hulita már nem teljesítette a Pesten kiadott rendelkezéseket.⁹ Amikor a tulajdonos meg akarta szüntetni a horganyozást, valamint a tűzhely- és kályhagyártást, ő új modelleket vitt nagy sikerrel piacra. A gyárat 1927 végén a Prágai Kereskedelmi és Iparbank vette meg, és a Sfinx Egyesült Zománcművek r. t. konszernhez csatolta. Az eladást Hulita közvetítette, aki további tízéves szerződést és szabad kezet kért szolgálataiért. Függetlensége így továbbra is megmaradt, hiszen a Sfinxnek 6 gyára volt Csehszlovákia-szerte, ezért a központ a könyvelést és a döntéshozatal jelentős részét Füleken hagyta. *„Hulita autoritása a füleki üzem sikerességét biztosította... üzleti érzékét nemcsak a tűzhelygyártás fellendítése igazolta, hanem az is, hogy nem kizárólag a zománcgyártást hajszolta, mert dacára az itteni leépített zománcgyáraknak¹⁰ túltermelés lépett fel, a belföldi piac jó volt, de az egész gyártást exportálni is kellett... a háztartási cikkek gyártását is tervbe vette, vashordók, mezőgazdasági gépek, katonai cikkek stb. gyártásával akarta a munkáslétszámot fenntartani.”¹¹* A gyár az 1930-as évek elején már egymagában olyan termelési eredményt ért el, mint a többi Sfinx érdekeltségek együttvéve.¹² Megvásárolta, és Füleken újra üzembe helyezte a leállt gyárak (pl. losonci gépgyár, galgóci szekérgyár) gépeit. 1932-ben elindította a faüzemet, amely a ládagyárból fejlődött ki. *„Mint igazgatónak nem volt párnás ajtó irodája. Még külön irodája sem volt. Asztala a közös iroda egyik sarkában volt, ahol az összes irodai munkát bonyolították le. Mindenki részére nyitva állt az irodájának ajtaja. Mindenki bármikor bemehetett hozzá. Mindenki panaszát meghallgatta, ha kellett a hatóságnál is közben járt. A legintimebb ügyekben is hozzá fordultak... férj és feleség között békét teremtett. Minden dolgozónak aki nőült 5-30 kg zománcdedényt adott ajándékba. Rendszeresítette, hogy minden műhely válasszon egy bizalmi, akik a műhely és a gyár összes dolgozóit védik”¹³*

A nagy világgazdasági válság azonban „a kátrányos, olajos végtelen vaspályakígyó” képében ekkor újra veszélyeztette létében az üzemet.¹⁴ A prágai központ a

⁹ LAKATOS 3b. Hivatkozás nélkül merít Lakatos kéziratából PARTI, 2007, 407-410.

¹⁰ Ezekben az években ment csődbe mindkét losonci zománcgyár: a Sternlicht S. és Társai (1928) és a Rakottay György és Társai (1927) is (PUNTIGAN, 2007, 119-121. BECANIOVÁ 2004, 55-57).

¹¹ LAKATOS 4a

¹² Losonci Hírlap 1932/40. szám (1932. 10. 2.).

¹³ LAKATOS 7a

¹⁴ Magyar Újság 1933, 10. 22.

magas vasúti fuvardíj miatt a csehországi Mostba (Brüx) akarta áttelepíteni. Az állam azonban nem hagyta veszni az utolsó működő dél-szlovákiai gyárat, fuvardíjkedvezménnyel mentette meg a helyzetet. Sikerei elismeréseként Hulitát a Gyáripárosok Országos Szövetsége 1934. április 31-én elnökévé választotta.¹⁵ 1935-ben ünnepelte Fülekre kerülésének húszéves jubileumát. A Magyar Híradó cikkírója a következő szavakkal méltatta a jubilánst: „a helyzet tiszta felismerésével megtalálta a termelés új lehetőségeit és módszerét, az elveszett piacok helyett új piacot szerzett: benyomult a történelmi országokba... Életrevalóság, rugalmasság, a változó életlehetőségekhez és igényekhez való alkalmazkodás, modern szinte amerikai gyártási rendszer – ezek tették lehetővé, hogy a füleki zománcgyár megtartsa, sőt megerősítse pozícióját a köztársaság gazdasági életében.”¹⁶

Az alkalmazottak elégedetlensége mindezek ellenére fokozatosan nőtt. Hulita szívesen alkalmazta az impériumváltás nyomán elbocsátott magyar tanítókat és állami tisztviselőket. A növekvő minőségi munkaerő kínálat viszont oda vezetett, hogy a füleki gyár fizette a legalacsonyabb munkabéreket a még működő csehszlovák üzemek közül.¹⁷ A szociális feszültségek a híres 1936-os sztrájkban törtek felszínre, melyben a dolgozók béremelést, a nyolcórás munkaidő betartását és munkakörülményeik javítását követelték Hulitától. Az igazgató együttműködését a belügyi szervekkel a helyiek a következő sorokban énekeltek meg:

„Jön Hulita, jön Hulita

A szőlőből befelé,¹⁸

Csendőrhadnagy, csendőrhadnagy,

Letérdelve köszönté.

Isten hozta kegyelmes úr a gyárba,

Vigyázunk a kegyelmed szakállára.”¹⁹

A sztrájk az egykori résztvevők szerint gazdaságilag ugyan elbukott, de politikailag győzött. Hulitának a Sfinxszel kötött szerződése 1938-ban ugyan lejárt, de az év nyarán újabb öt évre hosszabították meg.

1938 novemberében Füleket visszacsatolták Magyarországhoz. 1939-ben a budapesti Nemzetközi Mintavásáron a füleki gyár „hazatért” standja nagy sikert aratott, maga Horthy Miklós is meglátogatta, ahogyan azt az öt Hulita Vilmostal közösen

¹⁵ A Losonci Hírlap 1934. 11. 18-ai számára hivatkozva közli (PARTI, 2007, 434).

¹⁶ Magyar Híradó 1935/9. szám (1935.3.3).

¹⁷ id. Drenko J. kéziratosház üzemének krónikájából – a Füleki Vármúzeum történeti gyűjteménye, leltári szám: H-155, id. Drenko József: A füleki Kovosmalt képes krónikája 1908-1964 (a továbbiakban DRENKO).

¹⁸ Urbánka-szőlőhegyi házából – a népiesen Hulita-kastélynak nevezett villájából –, mely ma speciális iskolának ad otthont – általában gyalogosan vagy hintón járt be a megközelítőleg 1 kilométerre lévő gyárba.

¹⁹ SZIKORA, 1976, 52. A sztrájkokról bővebben lásd az idézett művet.

megörökítő fotók is bizonyítják. A Füleki Iparművekben a második világháború alatt a polgári célokra szolgáló cikkek gyártását fokozatosan háttérbe szorította a hadi termelés. Hulita a gigantikussá terebélyesedő – mintegy 4.400 főt foglalkoztatott – Füleki Iparművek éléről próbálta meg segíteni budapesti ismerőseit, többek között Petri Mór tanárköltőt is, akivel az ígért és küldendő szappanról verses levelekben értekezett. Petri 1942. április 16-án kelt levelében így ecseteli versben az füleki helyzetet:

*„Uj époszba kerül Fülek régi vára,
Van egy uj erődje: a Hulita gyára.”²⁰*

A széles környék lakossága ekkorra már anyaországi alkalmazottakkal és erdélyi menekültekkel kiegészülve a termékek – fa gyermekjátékoktól a kézigránatókig terjedő – széles skáláját gyártotta Füleken az egykori zománcgyárban, főként a Honvédelmi Minisztérium egyre gyarapodó megrendeléseinek kielégítésére.

Hulitát 1944. november 23-án a német Gestapo elfogta és elvitte, csak december 17-én tért vissza. Ekkor kiadta a jelszót: „A gyár leszerelését el kell szabadítani!” A gépeket megbízható munkások leszerelték és elrejtették. A volt igazgatót később besúgták és a Gestapo újra elvitte, csak 1945. április végén jelent meg ismét Füleken. De a Vörös Hadsereg által 1944. december végén elfoglalt gyár élére kinevezett új vezetés nem akarta őt az üzembe visszaengedni. A helyi csendőrsöt levélben kérték, a visszatért igazgatót saját lakásán internálják családjával együtt, a Szlovák Nemzeti Tanácshoz és Szlovákia Kommunista Pártjának Központi Titkárságához pedig elküldték Jozef Erich Santo (máshol Szántó) fogalmazványát, amely az aktuális politikai és nemzetiségi megvilágításban tüntette fel Hulitát. A levélben az Üzemi Választmány a Kereskedelmi Választmánnyal együtt tiltakozott „Hulita Vilmos igazgatói helyének újra való elfoglalása ellen”. Mint indokolták „a füleki munkásság egy azok közül, ki a kibíratatlan fassizta járomban legtöbbet szenvedett és legjobban volt kihasználva a kapitalista-fassizta paraziták által. A füleki munkásokat is egy ilyen parazita mintapéldány igazgatta Hulita vezérigazgató személyében... minden irányban kihasználta az elnyomásban lévő munkások helyzetét és mindenütt csak a saját hasznát tartotta szem előtt... Hulitának nem számított az, hogy Csehszlovákiának vagy a Magyar Királyságnak szolgál-e, ő első sorban azt nézte, hogy minden változás, lett legyen az politikai vagy állami, lehetőséget adjon neki a munkások élete feletti rendelkezésre... Az ő csl. (megj. csehszlovák) állampolgárságát legjobban az tükrözi vissza, hogy a CSR (megj. Csehszlovák Köztársaság) elmúlt húsz évében szlovákul még köszönni sem tanult meg. A Csl. Köztársaságban az agrárpárt oldalán állt, vagyis fassizta oldalon és mint fassizta résztvevő játszott szerepet a csl. iparban. Mikor a bécsi döntésről tudomást szerzett, hogy Fülek Magyarországhoz esik át, már hetekkel előbb előkészítette úgyis mint községi bíró és úgyis mint gyárigazgató a megszálló katonák fogadtatását, mely szintén tanúsítja

²⁰ DRENKO

odaadását Magyarországhoz. Magyarországon azonnal szövetkezett a legnagyobb munkás elnyomókkal, nem kivéve a kémelhárító szolgálat vezetőit sem“.

A következő fejezetben „a 20. század egyik legismertebb, de mégis legismeretlenebb füleki szereplőjének”²¹ közéleti szerepvállalását és annak vegyes visszhangját követjük nyomon 1918 és 1944 között.

Hulita Vilmos – a politikus

1918-ban, az „őszirózsás forradalom” győzelme után – amikor Hulita jó másfél éve látta el a gyárigazgatói teendőket – megválasztották a Magyar Nemzeti Tanács füleki Helyi Bizottságának elnökévé, tisztségét egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásáig viselte. Vezetői gyakorlatát megelégtelve azonban a Tanácsköztársaság helyi vezetői eltávolították őt a gyár éléről (is), sőt egy ideig az élete sem volt biztonságban. A háborús időkét családjával (nem sokkal azelőtt született lányikreivel) együtt Luhačovicén, a csehországi fürdővárosban vészelte át. Lakása berendezését rosszakarói széthordták.

Az üzem Tanácsköztársaság bukását követő újjászervezése után a füleki község egyik meghatározó szereplőjévé vált. A Füleki Torna Club (FTC) 1920. januári megalapítását személyesen is támogatta, annak örökös díszelnöke lett. A gyár élén elért sikerei az 1920-as évek második felében egyre népszerűbbé tették a község lakossága körében is. Az FTC után további egyesületek is felkérték védnöki, tiszteletbeli elnöki tisztség betöltésére. Hulita lett az YMCA (Young Men’s Christian Association) 1927-ben megalakult helyi alapszervezetének elnöke.²² Az 50. születésnapja alkalmából 1928-ban megrendezett ünnepségre 100 vendég volt hivatalos. A ceremónia teljesebbé tételéhez a helyi önkéntes tűzoltók is hozzájárultak. Háromnapos gyakorlatuk június 10-én piacsori tűzoltó-bemutatóval ért véget. Viszonzásul – és érdemeik elismerése jeléül – Hulita június 12-én 33 vendég részére nagyszabású bankettet rendezett. Támogatta továbbá a helyi fúvószenekart is, amelynek 1928 tavaszán Brünnből modern hangszereket hozatott.²³ 1929-ben Hilitát már az egykori tűzoltó egyesületi elnökök névsorán találjuk, majd 1933-ban 8000 korona értékben gyakorlótornyt épített a tűzoltóknak a gyár közelében.²⁴

1929. október 21-én a városka utcáin plakátok jelentek meg, melyek buzdították a füleki magyar szavazókat „alkalmazkodjanak, keressék a csehszlovák nép barátságát, forduljanak el a magyar pártoktól, támogassák az Agrárpártot és szavazzanak Szlávik György volt zsupánra”. A hangulatkeltő plakát a cikk szerzője szerint „olyan ismerős zománcsal van bevonva, hogy mindenki könnyen rájöhet,

²¹ PARTI, 2007, 466.

²² PARTI, 2007, 429.

²³ A Losonci Hírlap 1928. június 10-ei számára hivatkozva hozza (PARTI, 2007, 425, 430).

²⁴ Az adatokat a Füleki Önkéntes Tűzoltók – Közgyűlések jegyzőkönyve – 1929 és 1933 évi bejegyzéseire hivatkozva közli (PARTI, 2007, 428, 445).

hogy kinek az edényében főzték ki a gonosz tervet” – a pellengére állított személyt eddigi ismereteink alapján is felismerjük. Az Agrárpárt október 27-ére népgyűlést hirdetett a községháza előtti térre, melyre Hulita kötelező érvénnyel kivezényelte a gyár alkalmazottait is. A szónokok azonban szégyenben maradtak, a párt tehát nem érte el célját. Az 1929-es választásokat Füleken Hulitáék agresszív kampánya ellenére a két magyar párt – az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt – nyerte.²⁵ Politikai hitvallását Hulita az üggyel kapcsolatban A jövő c. losonci politikai és társadalmi hetilapnak adott beszélgetésében egyértelműen kinyilatkoztatta: „*Nem adjuk el magyarságunkat, de loyális polgárai akarunk lenni a Csehszlovák államnak.*”²⁶ A magyar pártok képviselői ellenségesen viselkedtek úgy vele, mint gyárával szemben. Hulita korábban tagja volt a magyar pártok egyikének – valószínűleg a keresztényszocialista pártnak, de amikor a helyi képviselő-testületbe a gyár részéről képviselőket szeretett volna juttatni, és a párt tagjai cserben hagyták, az agrárpárt felé fordult. A község előjárói egyébként is *idegen vállalatként* tekintettek a gyárra, a vezetőség adóelengedési kérelmeit a nehéz gazdasági helyzet ellenére is elutasították.²⁷

1931-re Fülek lakossága megelégte a községházán uralkodó *kommunista irányzatot* és a polgári kurzus felé fordult. A november 7-én lezajlott helyhatósági választások során a helyiek sztarosztává (bíróvá) az agrárpárt színeiben induló Hulita Vilmost választották. Követelték viszont az általa alapított konzum megszüntetését, amely nagy kárt okozott a helyi iparosoknak és kereskedőknek egyaránt.²⁸ Ivan Čičmanec *járásfőnök*²⁹ ekkor megtartott beszédében megállapította, hogy Füleken ezzel „*sikerült megtalálni az utat kisebbségünk³⁰ és a magyarok közeledéséhez.*” Szavaira reagálva Hulita megjegyezte, hogy az együttműködés szükségességének gondolata Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök 1930-as füleki látogatása kapcsán fogalmazódott meg benne,³¹ amikor az elnök magyar nyelven szólt a fülekiekhez. A község adminisztratív ügyeit a „sztaroszta” helyettese, Kovács József intézte, de a közgyűléseken Hulita elnökölt.³² A község a gyár fejlődésével párhuzamosan a következő években hatalmas iramban fejlődött, Hulita az újságírók szerint

²⁵ A Losonci Hírlap 1929/44. számára és 1929. 11. 3-ai számára hivatkozva közli (PARTI, 2007, 432).

²⁶ A jövő 1929/44. szám (1929. 11. 3.) – a cikk másolata (DRENKO).

²⁷ A konfliktus az 1920-as évek elejétől húzódott a felek között. Hulita állította, hogy az adóhátralék elengedésétől függ a gyár további sorsa. A község viszont elutasította a lakosság terhére kivetendő további pótdadó foganatosítását (PARTI, 2007, 421-422).

²⁸ Magyar Híradó 1931/46. szám (1931.11.15.).

²⁹ Magyarországon a fősztolgabíró megfelelője.

³⁰ A saját államukban lokális vonatkozásban lévő szlovákok, csehszlovákok.

³¹ Národný týždenník 1931/45. szám (1931.11.13.).

³² PARTI, 2007, 436.

a kisebbségi élet minden területén nagyot alakított.³³ A Magyar Híradó cikkének viszont részben ellentmond Lakatos László visszaemlékezése: „Nekünk magyaroknak egyedül a füleki gyár volt a sziget, ahol kis kenyeret, de kenyeret kaphattunk. Egy magyar, ha csak magyarul beszélt, az már Losoncon sem kapott munkát. Füleken viszont ki voltunk téve fellebvalóink hangulatának. Ezt tudva magyaroknak kevés volt az értékiünk. Szerinte mi kulturálatlan, csupán trágyahordáshoz alkalmas, megtürt nemzet fiai voltunk... ha valami idegen náció jött a gyárba dolgozni, akár fizikai, akár szellemi munkát végezni, és az németül, csehül, szlovákul, románul beszélt, azt azonnal felvette és majdnem hason mennyiségű fizetést kapott mint egy 5-10 éve ott dolgozó magyar, ki kellő gyakorlattal birt”³⁴ (Lakatos 7a). Az 1933. október 28-án megtartott községi képviselő-testületi ülésen Hulita a következő szavakkal méltatta a 15 éves fennállását ünneplő Csehszlovákiát: „Egy államban, ahol annyi liberalizmussal vannak annak polgárai körülveve, ott a nemzetiségeknek az anyaországtól való elválasztása fölötti kétségtelen fájdalmi is többé-kevésbé enyhítve vannak... ebben a községben a szabadság tudata köti annak lakosságát nemzetiségre való tekintet nélkül szeretetben egymáshoz. Az alkotmány okiratnak azon megállapítása, hogy a főhatalmú nép a hatalom egyedüli forrása, kifejezésre jut községünk autonómiájában is... A jó Istenhez fohászkodva kérjük, hogy tegye nekünk lehetővé, hogy a jövőben is megértésben, szeretetben, megbecsülésben egymás mellett megférhessünk.”³⁵

1936. április 5-én megalapította az Agrárpárt helyi szervezetét, melynek elnöki tisztségét is ő látta el, majd december 13-án védnöksége alatt megalakult Füleken az Ady Ifjúsági Kör.³⁶ A harmincas évek második felének legjobb szlovákiai magyar labdarúgócsapata kétségtelenül a füleki FTC volt, mely 1935 és 1938 között négy alkalommal is bejutott az országos döntőbe, a szlovák bajnoki címet viszont csak egyszer, 1937-ben sikerült elnyernie. Az FTC Hulita Vilmos támogatásának köszönhetően megengedhette magának, hogy neves labdarúgókat szerződtessen. Az 1937-es győzelem nagy visszhangot keltett a szlovákiai magyarság körében, mit a csapatnak küldött dísztáviratok is bizonyítanak.³⁷ Az 1930-as évek második felétől Hulita a nyári szünidőben a losonci Református Teológia 10-15 szegénysorsú teológusának biztosított a gyárban munkalehetőséget, sőt a losonci egyházközség füleki fiókegyházának segítségével aligha lehetett volna állandó lelkigondozója. 1939-

³³ Magyar Híradó 1935/9. szám (1935.3.3).

³⁴ Lakatos visszaemlékezésének további soraiból viszont kiderül, a vélemény háttérében személyes konfliktusuk is állhatott, hiszen a tisztségviselőt Hulita kirúgta a gyárból.

³⁵ A Besztercebányai Állami Levéltár Losonci Fiókleveltára: Zápisnik obecného zastupiteľstva – Községi képviselőtestület jegyzőkönyve 1928-1935, Fülek.

³⁶ A Magyar Híradó 14/1936 és 49/1936-os számára hivatkozva közli (PARTI, 2007, 437).

³⁷ <http://www.tankonyv.sk/detail.php?theme=6&chron=4> (Simon Attila).

től az itt szolgálatot teljesítő segédlelkész tisztviselői minőségben munkát kapott a gyárban.³⁸

Fülek 1938 novemberében az első bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz. A november 9-ei bevonulás előtti napokban Hulitának – mint igazgatónak és községi bírónak – csak nagy nehézségek árán sikerült megakadályoznia a cseh katonaság és a lelkes helyi magyarok összecsapását. Mivel a helyi Nemzeti Tanács tagjai nem engedték meg, hogy részt vegyen a bevonuló magyar honvédek fogadásán, hintójával a vasútállomáshoz hajtatott, ahol a vonaton bevonuló magyar vasutasokat üdvözölte.³⁹ Közvetlenül a visszacsatolás után sok vád érte, feljelentették csehofilnek nevezve őt. A Hodža-féle agrárpárt egykori helyi elnökének változó életlehetőségekhez való alkalmazkodását a Magyarországi c. folyóirat cikkírója már kevésbé díjazta, mint 7 évvel korábban a Magyar Híradó szerzője: „*A mindenkori hatalom felé, legyen az cseh vagy magyar, Hulita úr úgy fordul, mint a napraforgó*“, nem vitatta viszont, hogy Hulita „*jó szimatú gazdasági szakember*.”⁴⁰ Az elszenvedett kritikák ellenére a legfelsőbb politikai vezetés megbecsülte, amint azt az 1943 októberében kapott állami kitüntetése is bizonyítja.⁴¹

Az 1944-1945-ös kálváriáját – melyről az előző fejezet végén már bővebben szót ejtettem – követően családjával Magyarországra távozott és Budapesten telepedett le. Egy ideig az Iparügyi Minisztérium részére tett szolgálatokat az ismét határon túlra került Füleki Iparművek ügyében,⁴² majd nyugdíjazták. 1951 júniusában hunyt el.

Dolgozatomat a füleki ipar 20. századi sikertörténetét komplexen feltáró kötet előmunkálatának tekintem. A Hulita Vilmos személyével kapcsolatos kutatások ezzel természetesen nem zárulhatnak le, hiszen kortársainak róla alkotott képe számos izgalmas társadalomtörténeti kérdést vet fel és hagy megválaszolatlanul.

³⁸ SOMOGYINÉ SÖRÖS, 2002, 31-32.

³⁹ PARTI, 2007, 448-452.

⁴⁰ Magyarország 1942. 1. 30.

⁴¹ Magyar Országos Levéltár: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867-1944./1943./1943.10.26. - <http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll?f=templates&fn=main-hit-h.htm&2.0>

⁴² Nógrád Megyei Levéltár: NmL. VII. 4. A Balassagyarmati Magyar Királyi Törvényszék mint Cégbíróság iratai. 40.009 - Füleki Iparművek.

**Hulita Vilmos a Füleki Torna Club „örökös díszelnöke”
a futballcsapat játékosaival 1920. április 18-án a gyár épülete előtt
(a Füleki Vármúzeum történeti gyűjteménye, leltári szám: H-140/a).**

**Hulita Vilmos „örökös díszelnöknek”
a Füleki Torna Club fennállásának
10. évfordulója alkalmából 1930.
augusztus 24-én kiadott díszoklevél
(id. Drenko József: A füleki Kovosmalt
képes krónikája 1908-1964 - mel-
léklet, a Füleki Vármúzeum történeti
gyűjteménye, leltári szám: H-155).**

Hulita Vilmos (jobbra elől) Tomáš Garrigue Masaryk csehszlovák köztársasági elnökkel (kalapban) a füleki Sfinx gyárban tett látogatásakor 1930. szeptember 13-án (id. Drenko József fotóalbuma, a Füleki Vármúzeum történeti gyűjteménye, leltári szám: H-156).

Horthy Miklós kormányzóval az 1939. évi Budapesti Nemzetközi Mintavásáron (id. Drenko József fotóalbuma, a Füleki Vármúzeum történeti gyűjteménye, leltári szám: H-156).

FORRÁSOK

- Lakatos László: A füleki gyárak multja. 1900-1945 (kézirat) – a Füleki Vármúzeum gyűjteményében jelenleg az ún. Regisztrációs könyv 5/08 tétele
- id. Drenko József: A füleki Kovosmalt képes krónikája 1908-1964 (kézirat) – a Füleki Vármúzeum történeti gyűjteménye, leltári szám: H-155
- » A Balassagyarmati Magyar Királyi Törvényszék mint Cégbíróság iratai. Nógrád Megyei Levéltár: NmL. VII. 4. 40.009 - Füleki Iparművek
- » Zápisnik obecného zastupiteľstva – Községi képviselő-testület jegyzőkönyve 1928-1935, Filákovo - Fülek. A Besztercebányai Állami Levéltár Losonci Fióklevéltára: ŠABB-PLC Notársky úrad Filákovo, 1888-1944.

IRODALOMJEGYZÉK

- Becaniová Kristína: Smaltovníctvo v Lučenci. In: Pamiatky a múzeá 3/2004, Bratislava, 2004, 55-57
- Drenko Jozef /szerk./: Filákovo-Fülek 1246-1996. Fülek, 1996, Városi Hivatal
- Lipták Ľubomír: Smaltovnícky priemysel na Slovensku do roku 1918. In: Zborník Slovenského národného múzea LXXXVI – História 32, Bratislava, 1992, 87-108
- Parti Zoltán: Fülek. Fülek, 2007, Plectrum
- Puntigán József: Losonc – Lučenec. Fülek – Filákovó, 2007, Plectrum
- Rúčka Viliam /szerk./: Kovosmalt Filákovó 1906-1981. Martin, 1981, Vydavateľstvo Osveta
- Somogyiné Sörös Márta: A füleki református gyülekezet története. In: Gömörország III./4. 2002, 31-34
- Szikora Pál: Amíg el nem felejttem. Így emlékszem az 1936-os sztrájkra. Vác, 1976

Attila Agócs: Wilhelm Hulita. Das Porträt eines Vorsitzenden der Füleker Emailwerksatt, der zu allen Lebenssituationen anzupassen versuchte

Im Leben der Füleker Emailwerkstatt (später Industrierwerk) spielten - neben den Gründern - der Vorsitzender von armenischer Abstammung, Wilhelm Hulita eine bedeutende Rolle. Er stand zwischen 1917 und 1944 an der Leitung der Fabrik, am Anfang mit 400 Angestellten und als er schließlich die Fabrik seinen Nachfolgern überließ, verwaltete er eine 4400-Mann starke Industrie-Gemeinschaft.

Aus der Weltwirtschaftskrise leitete er die Fabrik verstärkt hinaus und erweiterte stets die Produkenskala. Dank seinem amerikanischen Führungsstil erzielte er große Erfolge, und nach seiner Ernennung zum Vorsitzenden spielte er eine bedeutende Rolle in Füleks Gemeinschaftsleben. 1918 wird er zum Präsidenten des heimischen Komitees des Ungarischen Nationalrates, zwischen 1931 und 1938 wurde er mit Unterstützung der heimischen Agrarpartei zum Stadtrichter. Er unterstützte die heimischen Verbände, Dank seinem Beistand gewann das Füleker Fußballteam die slowakische Meisterschaft. Trotz seiner vielfältigen Erfolge wurde er im Folge der politischen Veränderungen stets von links und rechts angegriffen (während seiner Zeit als Vorsitzender gehörte Füleke zu den folgenden Staaten: Österreich-Ungarische Monarchie, Ungarische Räterepublik, Tschechoslowakische Republik, Ungarisches Königreich).

Unsere Studie versucht anhand der damaligen Presse, und Erinnerungen seiner Zeitgenossen ein Bild über den wirtschaftlich erfolgreichen Vorsitzenden zu zeichnen, dessen politische Tätigkeit und Ergebnisse oft in Widerspruch geraten.

Fordítás: Guba Szilvia

Vilmos Hulita, the Director of the Filakovo Factory Able to Adapt to the Changing Circumstances of Life By Attila Agócs (Filakovo, Castle Museum)

In the life of the Enamel Factory in Filakovo (later Works) besides its founders the most important role was played by the Armenian descent director Vilmos Hulita, who was the head of the factory between 1917 and 1944, which he took over with 400 employees and left to his successors as an industrial giant with 4400 employees. From the Great Depression he lead out his company strengthened, the product range was gradually enlarged and thanks to his American managing style he achieved huge successes. After having been appointed director he played a significant role in the public life of Filakovo as well.

In 1918 he was elected chairman of the Hungarian National Council Local Committee. Between 1931 and 1938 with the backing of the Agrarian Party he was the starosta (the magistrate) of the village. He supported the activities of different

associations to a large extent - during his patronage the Filakovo football team won the Slovak championship. In spite of the successes, he got criticism from both the political right and left due to the imperial and political changes (during his management Filakovo belonged to the following state formations: Austro-Hungarian Monarchy, Hungarian People's Republic, Hungarian Republic of Councils, Czecho-Slovakian Republic, Kingdom of Hungary). Based on contemporary memoirs contrasted with press materials the essay tries to point out the results of the economically successful manager's political roleplay and the reactions full of contradictions.

Fordítás: Tátrai Emese

ADALÉKOK A ZUBOVICS CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ

KAZARECZKI NOÉMI

A Kubinyi Ferenc Múzeumban őrzött Komjáthy-hagyatékként szereplő gyűjteményi egység nemcsak a szécsényi születésű Komjáthy Jenő költő, és szűk családjának emlékei, hanem az oldalági családtagok hagyatéka is egyben, – mégpedig a Zubovics család jó néhány dokumentumát, fotóját is magába foglalja. Az ajándékozás dr. Zubovics Tibornak köszönhető, aki 1976-ban gazdagította gyűjteményünket lelkes múzeumbaráti tagként. A hagyatéék 128 tételének több mint a fele (70 db) a Zubovics családdal kapcsolatos.

A múzeumban lévő dokumentumok mellett a nevezett családra vonatkozó legtöbb adatot azonban a 20. század első negyedében megjelentetett szécsényi lapokban, a *Szécsényi Hírlapban* és az *Ipolyban* találtam. Mindkettő Glattstein Adolf nyomdájában¹ készült, amely ebben az időben a nagyközség egyetlen nyomdájaként működött. Az előbbi hetente egyszer jelent meg 1909 jan. 1 - 1916. jan. 7. között. A másik igen rövid életű volt, mindössze 26 száma jelent meg 1922. ápr. 7. - 1922. okt. 13-ig.²

A furcsa nevű Pruszkoporinszki (poroszok megalázója) Zubovics család lengyel származású, eredetük 1434-ig nyúlik vissza. Első ismert ősük Sándor, a litvánok kormányzója volt, és a poroszok elleni hadjáratok alatt szerzett érdemeiért kapta ezt az előnevet. 1794-ben került Magyarországra a család, Zubovics I. József (?-1829) személyében, aki a Hont megyei alispán leányát, Foglár Zsuzsannát vette

¹ Szécsényben 1899. júniusában kezdte meg működését. Az első világháború után, vejének, Schwarcz Nándornak adta át a nyomda vezetését. A nyomda mellett könyv-és papírkereskedési üzletet tartott fenn, ahol árulta az általa készített képeslapokat is. GALCSIK, 1989, 28.

² A Szécsényi Hírlap szépirodalmi, társadalmi és közigazgatási hetilap, a szécsényi választókerület '48-as és függetlenségi pártjának hivatalos közlönye volt egy évig, majd a kormánypárt, a Nemzeti Munkapárt lapja lett. Hetente egyszer, pénteken jelent meg. Az Ipoly politikai, társadalmi és közigazgatási hetilap, a nógrádvármegyei Keresztény Ellenzék Hivatalos Lapja. Szintén hetente egyszer, pénteken jelent meg. PUTZ, 1983, 34, 39.

feleségül. Két fia született a házasságból, II. József és I. István, akiket az 1840 LII. törvénycikkkel honfíúsítottak.³ István (1815-1873) azzal, hogy feleségül vette Sipkei Balás Eugéniát 1837-ben, nógrádi birtokos lett, s később fiának családja élt Szécsényben. II. József (1812-1861) Hont megyében maradván, 1848-ig a táblabírói tiszteletet töltötte be, majd a császári-királyi úrbériszék ülnökeként működött.⁴ Az ő fia volt Zubovics Fedor kapitány.

Ugorjunk azonban vissza I. Istvánhoz (1815-1873), aki Ipolykiskéren, Alsóbo-donyban, Borsosberényben, Csalomán is birtokos volt. Neki is született egy II. István (1838-1914) nevű fia, aki főszolgabíróként tevékenykedett Szécsényben. Zubo-vics I. István és II. István Nógrád vármegye bizottmányának választmányi tagjai között szerepelnek 1861-ben.⁵

II. István főszolgabíró közgyámként is működött a községben, - 1903 és 1907 között többször is fizetésemelési kérelemmel folyamodott a képviselő testület-hez.⁶ 1864-ben Ficsór Emmával (1843-1927) kötött házasságot és négy gyermeke született: Ferenc, Janka, Ábrahám, Béla. A szép kort megért Zubovics István azonban 1914-ben öngyilkosságot követett el. E tragikus tettről a *Szécsényi Hírlap* 1914. júl. 17-i száma is beszámolt: „Öngyilkos nyugalmazott táblabíró, szolgabíró folyó hó 16-án a délutáni órákban forgópisztollyal agyonlőtte magát. Az öngyilkosságra már régebben készült, a gyászjelentését és részvétköszönést saját kezűleg írta meg. Valamint a koporsót is régebben megrendelte. Tettét valószínűleg nagyfokú idegessége miatt követte el...”⁷ Ideges természetét alátámasztani látszik a *Nyílt kérelem* c. cikke is, melyben a szécsényi iparostanon-cok viselkedését kifogásolja, és javasolja a tanítókknak, hogy jól büntessék meg a csínytevőket.⁸

Zubovics II. István fia, Ferenc (1865-1949) 1892-ben feleségül vette a költő Komjáthy Jenő húgát, Komjáthy Margitot (1870-1957) (**1. kép**), - így jött létre a Zubovics -és Komjáthy-család rokonsági kapcsolata. Ebből a házasságból négy gyermek született: Margit, Emma, Tibor,⁹ László.

1. kép: Zubovics Ferencné Komjáthy Margit

³ I. József ezt már korábban, 1816-ban szeretne volna elérni. NML. IV. 1/R Z-5.

⁴ NAGY, 1865, 445.

⁵ NML, Nm. Bizottm. Jzk. 4/1861.

⁶ GALCSIK, 2002, 93, 94, 104.

⁷ Szécsényi Hírlap, 1914, VI. Évf./29. sz., 2.

⁸ Szécsényi Hírlap, 1911, III. Évf./45.sz., 3.

⁹ Zubovics Tibor volt a fentebb említett ajándékozó (1899-1979).

Ábrahám nógrádszakáli körjegyző, Béla vasúti vállalkozó, Ferenc pedig járási útbiztosként dolgozott hosszú éveken át.¹⁰ Ferenc 1911-ben választott képviselőként vett részt a képviselőtestület munkájában, 1929-ben pedig özv. Kriváchy Antalné megbízottjaként tevékenykedett.¹¹ Tagja volt a Vármegyei Törvényhatósági Bizottságnak és a Szécsényi Polgári Lövészegyletnek.¹² 1914-ben a Szécsényben megalakult *Patronage Egyesület* választmányi tagjai között találjuk.¹³ Ebből is látszik, hogy a helyi közösség megbecsült tagja és közügyekért felelős személy volt.

Ahogy fentebb láthattuk, a *Szécsényi Hírlap* többször is említi, nevével legtöbbször a kisorsolt esküdtek között találkozunk.¹⁴

Kékkői László¹⁵ visszaemlékezése szerint „Zubovics Ferenc tengerészként bejárta az egész világot” mielőtt útbiztos lett,¹⁶ - ezt a tényt bizonyítani nem tudjuk, de a fennmaradt személyi nyilvántartó könyvében megtalálható egy 1890-es tengerészeti pecsét, melyet Pulában töltöttek ki.¹⁷ Ezt látszik megerősíteni az a hét fotó is, amely tengeri utazáson készült, s a hajón utazókat többször is megörökítették. Mindegyikén látható egy fiatal férfi, aki valószínűleg Zubovics Ferenc. (2. kép) Mielőtt 1895-ben Szécsényben végleg letelepedett, mozgalmas élete volt: 1891-ben Karancsbesziben, 1892-ben Salgótarjánban, 1893-ban Járdánházán tartózkodott.

2. kép: Zubovics Ferenc „civilben” (bal szélén)

¹⁰ BOROVSKY, 1912, 628.

¹¹ GALCSIK, 2002, 120., 156. Kriváchy Antalné, mint virilis bízta meg Zubovics Ferencet. A virilisek névjegyzékét minden évben a főszolgabíró tette közzé. Akkor is lehetett a községben valaki virilis, ha ő maga nem is lakott ott, csak birtoka volt, így megbízottja által képviselhetette magát.

¹² LEBLANCZNÉ, 1980, 97.

¹³ Szécsényi Hírlap, 1914, VI Évf./18. sz., 6.

¹⁴ Szécsényi Hírlap, 1912, IV. Évf./7. sz., 1913, V. Évf./8. sz. A községi képviselőtestület tagjait hat évre választották, a választott tagok fele az első alkalommal sorshúzás útján kiesett tisztségéből. Minden három év leteltével a póttagok és azok a rendes tagok léptek ki, akik a hat évet már kitöltötték. A három évenként kieső tagok helyébe újak kerültek. A képviselőtestület száma 20-40 fő között mozgott. Az egész választóközönség választotta a bírót, a törvénybíró, az esküdteket, a közgyámot, a pénztárost, a jegyzőt, az állatorvost.

¹⁵ Kékkői László (1917-2006) a szécsényi Múzeumbaráti Kör tagja, Szécsény város kitüntetettje.

¹⁶ KÉKKŐI, 1986, 159.

¹⁷ Személyi nyilvántartó könyv KFM.Dok. 80.708.43.

Szintén a *Szécsényi Hírlap* számolt be jutalmáról, amelyet a közutakra szükséges kavics-szükséglet házi kezelésben történt beszerzéssel járó többletmunkája miatt érdemelt ki.¹⁸ (Ennek ellenére sokszor találkozunk a községben uralkodó rossz útviszonyokról, az óriási porrról és sártengerről, valamint a járdák rossz minőségéről szóló írásokkal.)

A család szécsényi tagjai közül gyűjteményünkben Ferenc lányának, Zubovics Margitnak (3. kép) dokumentumai szerepelnek a legnagyobb számban. 1893-ban született Járdánháza, 1911-ben szerezte meg elemi népiskolai tanítói oklevelét. Két év múlva elvállalta a katolikus fiúiskola tanítói állását, Varga Géza tanító lemondása miatt,¹⁹ majd rövid időn belül mégis visszautasította a kinevezést.²⁰ 1914-től a nagylóci elemi iskolában tanított egészen 1920-ig. 1919-ben polgári iskolai tanítói képesítést is szerzett, ezért munkáját a Szécsényi Állami Polgári Iskolában folytatta, ahol 1948-ig tanított német nyelvet és történelmet.²¹ 1922-ben felmentik állásából Deme Mária és Varga Mária kollégáival együtt, hogy milyen okból, az nem derült ki.²² Zubovics Margit 1932-ben elnöke volt a Tormay Cecília Önképzőkörnek; 1940-ben az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület tagja, valamint az Ifjúsági Vöröskeresztes Csoport vezetője.²³

1947-48-as tanévben még a tanári karban találjuk Zubovics Margitot, de ez már a polgári iskola megszűntének az éve, ugyanis - az 1946-tól kezdődött iskolai államosítási folyamat eredményeként - összevonták a Szécsényben működő három

3. kép: Zubovics Margit fiatal lányként

¹⁸ Szécsényi Hírlap, 1909, I. Évf./28. sz., 3.

¹⁹ Szécsényi Hírlap, 1913, V. Évf./43. sz., 2.

²⁰ Szécsényi Hírlap, 1913, V. Évf./44. sz., 2.

²¹ 1918-ban alakult meg a szécsényi járásban az egyetlen polgári iskola, mely harminc éves fennállása alatt sok viszontagságon ment keresztül. Először Pintér Sándor egykori házában, majd az óvodának épült Kossuth utcai házban működött jól felszerelt szertárral és könyvtárral rendelkező, amelyet Pintér Sándor hagyott a városra. A gazdasági válság azonban nehézségek elé állította az iskolát. A tandíj miatt egyre kevesebb lett a diák, ezért a községi előjáróság egy magán polgári iskola felállítását mellett döntött. Ez pedig olyan jól funkcionált, hogy a tanulók létszáma is egyre emelkedett, így végül 1938-ban államosították, állami intézményként működött. WOLF, 1988, 55-60.

²² IPOLY, 1922, I. Évf./14. sz. 3.

²³ GÉCZY, 2007, 30.

4. kép: Osztálytalálkozó 1948-ban, Zubovics Margit a ferences atya mellett

elemi iskolát a polgári iskolával, és ezt alakították át általános iskolává.²⁴ A tanárnő így 1948-tól 1957-ben történt nyugdíjazásáig az általános iskolában tanította az ifjúságot. (4. kép)

Szigorú tanárként maradt meg diákjai emlékezetében. Kékkői László polgári iskolai emlékeiről ezt írja: „Tanáraink kiválóan képzett, nagy tudású és nagyszerű pedagógusok voltak. Emlékszem negyedikben németből nem kaptam meg a jelest, ugyanakkor a középiskolában, ahol a nyelveket sokkal szigorúbban vették, mindig jeles voltam. Volt tanárunk, Zubovics Margó néni minden nyári vakációban rá is kérdezett német osztályzataimra és egy kicsit bántotta is, hogy negyedikben olyan szigorúan osztályozott.”²⁵

Zubovics Margit munkásságát a Budapesti Tanítóképző Intézet 1969-ben aranydiplomával jutalmazta. 1976-ban hunyt el Budapesten, testvére, Tibor ápolta utolsó éveit alatt.

Zubovics Emma nem választott polgári hivatást, csak Niedermann Pál postamessterrel történt eljegyzéséről tudósított a helyi lap, a személyi hírek rovatban.²⁶ Később mégis Kacsovics Sándor felesége lett – aki 1914-ben Szécsény szolgabírója,²⁷ majd

²⁴ WOLF, 1988, 61.

²⁵ KÉKKŐI, 1992, 21, 22.

²⁶ Szécsényi Hírlap, 1914, VI. Évf./14. sz., 2.

²⁷ Szécsényi Hírlap, 1914, VI. Évf./23. sz., 2.

1928-tól főszolgabírói tisztet töltötte be egészen 1935-ig, nyugdíjazásáig.²⁸ Kacsovics elnöke volt a Polgári Lövészegyletnek is.²⁹ Feleségét, Zubovics Emmát 1929-ben a megalakult Stefánia Szövetség elnöknőjévé választották, mely szervezet az anya- és csecsemővédelem érdekében jött létre.³⁰ Lászlóról adatot nem találtam, csupán 1937-ben „illetőségi bizonyítványt állítottak ki dr. Zubovics László részére.”³¹

Zubovics Tibor Szécsényben született 1899-ben, a jogi egyetemet 1922-ben fejezte be, a doktori cím megszerzéséről az *Ipoly* is beszámolt.³² Nagy karriert futott be, államügyészként fejezte be pályafutását, megbecsülés övezte egész életében. 1979-ben hunyt el Budapesten. Szülei és nagyszülei síremléke még ma is látható a szécsényi temetőben, s egykori házuk is áll, erősen átalakítva a Haynald utca 31. szám alatt. (Korábban Zárda utca, majd 1930-tól Szent Imre herceg utca). A ház mellett lévő partot Zubovics-partnak nevezték el.³³ Ma már ismeretlen e név Szécsényben, - családtagjaik közül senki sem él a városban.

A család legismertebb tagja azonban nem a szécsényi ágból származik, de kétségtelenül ő volt az, aki országos, sőt nemzetközi hírnévre tett szert. Zubovics Fedor (**5. kép**) életével, hőstetteivel máig sok újságcikk, tanulmány, konferencia foglalkozik (legutóbb a váci Tragor Ignác Múzeum szervezésében). Mégis felvázolnám életének fontosabb állomásait, mivel a tőle származó 30 db albuminpapírra készített fotó a Zubovics család, és így a múzeum Történeti Gyűjteményének is egyik legérdekesebb szeglete.

Zubovics Fedor, a „hős” kapitány, 1846. október 24-én született a Hont vármegyei Felsőtúron. Édesapja, József, mint már említettük, 1848 előtt a vármegye táblabírája, később a császári királyi úrbéri szék ülnöke volt. Fedor - édesapjával és testvérével, Románnal (1855-1935) ellentétben, aki jogász és kúriai bíró volt - inkább a katonai pályát választotta.

5. kép: Zubovics Fedor „a hős huszár” (Hadsereg, 1906)

²⁸ GALCSIK, 2002, 176.

²⁹ GALCSIK-TÓTH, 2004, 480.

³⁰ LEBLANCÉ, 1980, 41.

³¹ GALCSIK, 2002, 189. Az 1990-es években hunyt el Budapesten.

³² IPOLY, 1922, I. Évf./15. sz., 3.

³³ KÉKKÖI, 1986, 159.

Iskolába a váci kegyesrendiekhez járt, majd a Teresianum elvégzése után különféle háborús események szereplője. 1866-ban hadnagy, 1867-ben Garibaldi katonájaként harcolt, Mentánál meg is sebesült, s francia fogságba esett. 1869-ben emiatt büntetésben részesült, s mint közembert sorozták be újra, de pár hónapra rá ismét hadnagyi rangban volt. 1872-ben lépett ki a tényleges szolgálatból, és 1874-ig a kairói alkirály szolgálatában állt.³⁴

Akkor vált híressé igazán, amikor Egyiptomból hazatérve Caradoc nevű lovával váltás nélkül egyhuzamban Bécsből Párizsba lovagolt.³⁵

Ezt követően harcolt Spanyolországban, majd részt vett a török-országi háborúban a törökök oldalán 1876-ban. 1878-ban Boszniában folytatta a katonáskodást, közben azért szakított időt arra is, hogy a szegedi 1879-es árvíz helyszínére mentőexpedíciót szervezzon. 1880-ban Albániában küzdött, 1883-1884-ben már főhadnagyi rangban a váci 6. huszárezred szabadságot állományú tisztikarához tartozott.

Még nagyobb hírnévre tett szert, amikor egy úszó készüléket talált fel, amellyel a jeges Dunát télvíz idején átúsztatta. Ez komp és tutaj párosításából álló szerkezet volt.

Öt évi kutatás után 1882-ben újabb sikerben volt része, amikor feltalálta a szárazföldi torpedót, melyet nemcsak az osztrák-magyar hadsereg használt 1916-ig, hanem Svájc, Svédország, Dánia, Japán, Kína, Szerbia is megvásárolt. 1887-ben már a váci laktanya gyakorlóterén oktatta találmánya használatát. (Sajnos egy példánya sem maradt fenn, így csak a korabeli leírásokból ismerhetjük.)

Ezek a sikerek ismertté tették, és a sajtó is gyakran foglalkozott személyével. Ha valamivel előállt, véletlenül mindig volt ott egy újságíró is.

1890-ben bérbe vette a verőcei Migazzi-kastélyt, Schuster Konstantin váci püspöktől, istállókkal, szántókkal, erdővel együtt, évi 1340 Forintért. A kastélyban kis múzeumot is berendezett műtárgyaiból és trófeáiból. Ettől kezdve sorozatosan meghökkentő cselekedeteivel borzolta a környékeliek kedélyét. Kertjét brazilai vérebeivel, majmaival, aligátoraival és újságírókkal népesítette be. Az idejét továbbra is robbanószerek kikísérletezésével és afrikai vadászatokkal múlatta. Számtalan párbajkihívást intézett Hontban és Nógrádban, pedig a karddal nem tudott olyan jól bánni, mint a lóval. A váci üzletekbe is gyakorta lóháton rontott be, de az is előfordult, hogy nem a lépcsőn távozott, hanem az ablakon ugratott ki.³⁶

A fent leírtakból már kirajzolódhatott meghökkentő alakja, amelyet a korabeli beszámolók is megerősítenek: „...észre kellett őt venni mindenkinek, ha az utcán végigment.”³⁷ Sokan féltek tőle, mert fellépése, habitusa ijesztő volt: „...mindig úgy beszélt, mintha valakit meg akarna ölni..., hangja puskaporos, dinamitos volt.”³⁸

³⁴ PALLAS L., XVI. kötet, 1894, 1184.

³⁵ Vasárnapi Újság, 1874, XXI. Évf./48. sz.

³⁶ CSUKOVITS, 1994, 65.

³⁷ KRÚDY, 1987, 343.

³⁸ U.o.

Társaságban pillanatok alatt ő töltötte be a központi szerepet, onnantól kezdve csak az ő „dolgairól” lehetett beszélni. A legenda szerint nem volt egyetlen ép csontja sem. Arcán is forradások nyomai voltak láthatók, melyek szintén legenda tárgyává váltak. Eszerint a hegek vadállatokkal való küzdelem nyomai voltak.

A hírhedt betyárnak, Sisa Pistának is munkát adott, akit egyébként gyilkosság miatt 20 év börtönre ítélték. Zubovics Fedor közbenjárására, feltételesen szabadlábra helyezték, ezután kulcsárként alkalmazta, (más források szerint kertész, vagy parádés kocsis volt) így „gazdája” nyugodtan utazgathatott a nagyvilágban.³⁹

A már említett magángyűjteményét utazásai és afrikai vadászatai során szerzett tárgyai alapozták meg. Házi festője is volt a váci Lencs Vilmos személyében, aki a kapitány megrendelésére többek között átfestette Piombo egyik festményét, és a neki nem tetsző alakok helyére barátait festtette, így például Tragor Ignácot, a váci múzeum névadóját.

1894-ben nagy megtiszteltetésben volt része, amikor Ferenc József Nógrád Vármegyébe látogatott. A király Visegrád és Nagymaros felől jövet szeptember 17-én érkezett a megyehatárhoz. Diadalkapukon keresztül jutott Ipolyszegre, ahol fényes lovasbandérium várta, melyet Zubovics Fedor vezényelt, 22 tagja pedig nógrádi nemesekből és tisztségviselőkből állt.⁴⁰

A korabeli lapok életének minden mozzanatát tudósították - a mai pletykalapok szereplőire emlékeztetve. Olvashatunk például olyan „jelentéktelen” dolgokról is, hogy „Zubovics Fedor beteg lett”,⁴¹ vagy az Országos Hírlap arról tudósít, hogy „elhagyott 200 ezer Forintot”.⁴² Ennek a hírlapnak ekkor Mikszáth volt a főszerkesztője. Zubovics Mikszáth Kálmánnal az 1870-es évek óta ápolt barátságot, 1877-telén a Császárfürdőben együtt is laktak. Az írónak a kapitány „Nógrád” nevű lova volt a kedvence, s az asztaltársaság is élvezte, ahogyan a világutazó trenírozta lovát a Duna átúszására. De gyakran szórakoztak együtt a gyarmati kávéházakban is, ahová Fedor, szokása szerint, lóháton érkezett.⁴³

Irodalmi műveikben nem kisebb személyiségek szerepeltették alakját, mint Krúdy Gyula, Herczeg Ferenc vagy Gárdonyi Géza. Krúdy egyenesen „igazmondó Háy Jánosnak” nevezte, s személyét a *Régi Pesti históriákban* örökítette meg. Ebben egy pórul járt cirkuszgizagzatóról is írt, akit Zubovics arra akart rávenni, hogy megfelelő kárpótlás fejében engedje szabadon oroszlánjait, hogy vadászhasson rájuk az Andrásy úton. A lakók napokig nem mertek kimenni az utcára, Zubovics pedig oroszlánvadász kosztümben sétálgatott puskával a vállán. A rendőrség azonban közbeavatkozott, elszuppolta a cirkuszgizagzatót, oroszlánjaival együtt.⁴⁴

³⁹ KÖLLÖS, 1988, 175.

⁴⁰ BOROVSKY, 1912, 555.

⁴¹ Hadserg., 1906, februári szám (hiányos KFM. Dok. 80.708.33.)

⁴² Országos Hírlap, 1898, II. Évf./15. sz.

⁴³ PRAZNOVSZKY, 1991, 46.

⁴⁴ KRÚDY, 1987, 338-346.

Muzeum jobbról

Muzeum balról

Fegyverterem

Zubovics Fedor huszárkapitány kuriája

Előcsarnok

6. kép: Zubovics Fedor visegrádi háza

7. kép: A visegrádi ház ma (Gróf Péter felvétele)

Amikor a váci püspök 1900-ban felmondta a verőcei kastély bérleti szerződését, mérgében lovával szédült a strand női napozóját. Ezután Trieszt mellé, Barcolába költözött,⁴⁵ végül Visegrádon vett egy nyaralót (eredetileg 18. századi fogadó és mézsárszék volt)⁴⁶, amit saját gyűjteményével rendezett be. A gazdag „kollekció” a fennmaradt képeslapon is jól látható. (6., 7. kép)

Bár katonatársaihoz képest nagy vagyonnal rendelkezett,

⁴⁵ CSUKOVITS, 1994, 65.

⁴⁶ Gróf Péter adatközlése.

8. kép: Zubovics Fedor
Egyiptomban
(álló sor balról a második)

9. kép: Szudán

10. kép: Zubovics Fedor 1910-es "kalandja"

verőcei tartózkodása során a kastély bérleti díját nem fizette pontosan, mégsem volt szűkmarkú. 1904-ben 32 ezer Koronát adományozott a Hontmegyei Múzeum-társulatnak, 1907-ben pedig Ipolyságon a Kálvária egyik stációját ő finanszírozta.⁴⁷

Az első világháborúban 68 évesen jelentkezett szolgálatra, és a váci torpedószázad parancsnokaként harcolt. 1916-ban az olasz fronton több ütközetben is részt vett és kétszer kitüntették. 1921-ben Visegrádon, 75 éves korában végelgyengülésben hunyt el, de még utolsó éveiben is lövésekkel ijesztgette a háza előtt hangoskodókat.

A múzeumban található érdekes fotók Észak-Afrikában (Szudánban és Egyiptomban) készültek, hogy melyik alkalommal azt csak néhányról lehet tudni, hiszen Zubovics számos alkalommal szervezett expedíciót a „fekete” kontinensre (8., 9., 10. kép).

A családdal kapcsolatos gyűjteménygyarapítás megszakadt Dr. Zubovics Tibor halálával (1979). A Múzeumbaráti Körnek élete végéig tagja volt, s még 1978-ban beteg, idős is szívén viselte családja történetét. Praznovszky Mihály múzeumigazgatóval és a baráti kör titkárával, Horváth Bélánéval folytatott levelezést. Egyik alkalommal említve, hogy édesanyja, Komjáthy Margit portréját ábrázoló olajképet egy leendő Komjáthy-emlékszobába szánja. Megjegyezte, hogy rajta kívül a családja többi tagját nem érdekli ez az „ügy”. Később aggodalma sajnos beigazolódott. 1979-ben rendeztek először Komjáthy-kiállítást, a költő születésének 120. évfordulójára, az általa ajándékozott tárgyakból, dokumentumokból. Azt már sajnos nem élhette meg Zubovics Tibor, amikor a 1986-ban megnyílt a Kubinyi Ferenc Múzeumban a *Korhangulat-művészlét* c. állandó kiállítás, melynek egyik szobája Komjáthy Jenő életét mutatta be. Horváth Béláné megkereste Tibor testvérét, Lászlót, akit megkért, hogy gondoljon Ő is a múzeumra, és folytassa, amit testvére elkezdett. Levelében megemlítette a portrét is, amit „Tibor bácsi a múzeumnak szánt”.⁴⁸ Ez az ajándékozás azonban néhány dokumentum kivételével nem vált valóra.

Jóval később, 1992-ben folytatódott a Komjáthy-emlékek gyűjtése, ami szintén Horváth Béláné érdeme volt. Ez viszont már a Juhász-családon keresztül valósult meg, de az ekkor bekerült közel 300 dokumentum közül már egyetlen tétel sem kapcsolatos a Zubovics famíliával.

IRODALOMJEGYZÉK

- Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Nógrád Vármegye, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912
- Csáky Károly: Isten házai és szolgálói, Dunaszerdahely, 1993

⁴⁷ CSÁKY 1993, 97.

⁴⁸ Nógrád Megyei Levéltár 33/1979

- Csukovits Anita: Zubovics Fedor huszárkapitány hihetetlenül izgalmas és mulatságos kalandjai a Börzsöny vidékén, in: Börzsönyvidék 2., Szob, 1994
- Galcsik Zsolt: 90 éve, 1899-ben alapította Glattstein Adolf a nyomdáját, in.: Szécsényi Honismereti Híradó, Szécsény, 1989
- Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai (1872-1950), Szerkesztette: Galcsik Zsolt, Salgótarján, 2002.
- Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1332-1950), Szerkesztette: Galcsik Zsolt, Tóth Szécsény, 2004
- Géczy Zoltán: Szécsényhez kötődő pedagógusok életrajzai, kézirat, Salgótarján, 2007
- Kékkői László: Régi szécsényi családok, in: Szécsény az emlékezés hitelével, Szécsény, 1986
- Kékkői, 1992: Kékkői László: Mi, kis polgáristák, in.: Szécsény az emlékezés hitelével II., Szécsény, 1992
- Krúdy Gyula: Zubovics Fedor, aki Pesten is oroszlánokra vadászott, in.: Egy krónikás könyvéből. Portrészorozatok, emlékezések, Budapest, 1987
- Küllös Imola: Betyárok könyve, Magvető Kiadó, Budapest, 1988
- Leblancné Kelemen Mária: Az ellenforradalmi korszak Szécsényben. (Fejezetek a község 1920-1944 közötti történetéből, a községi önkormányzat tevékenységéből.), in.: Tanulmányok Szécsény múltjából 3., Szécsény, 1980
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1857
- Praznovszky Mihály: Nógrádi Mikszáth lexikon, Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1991

Putz Judit: A szécsényi sajtó repertórium, in: Tanulmányok Szécsény múltjából 6., Salgótarján, 1983

Wolf Ida: 70 éve, 1918-ban létesült Szécsényben polgári iskola, in.: Szécsényi Honismereti Híradó, Szécsény, 1988

Rövidítések:

KFM: Kubinyi Ferenc Múzeum

NML: Nógrád Megyei Levéltár

Noémi Kazareczki:

Die Hinterlassenschaft der Familie Zubovics im Nachlass von Komjáthy

Unser Aufsatz basiert auf den Dokumenten der Familie Zubovics, die als Nachlass von Jenő Komjáthy ins Kubinyi Ferenc Museum in Szécsény gelangten.

Der bekannte Dichter, Jenő Komjáthy war in Szécsény geboren und als seine ältere Schwester Margit (1870-1957) im Jahre 1892 Ferenc Zubovics heiratete, entstand eine enge Beziehung zwischen den Familien. Der Sohn, Tibor Zubovics (1899-1979) schenkte unter anderem auch die, im Familienbesitz verborgenen Dokumente 1976 dem Museum von Szécsény.

Diese Studie bearbeitet nicht nur den Nachlass der Familie, sondern bewertet auch die damaligen Nachrichten und Hinweise der lokalen Zeitungen (Szécsényi Hírlap, Ipoly), die über die Familie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts berichteten.

Im Nachlass beziehen sich die meisten Informationen auf Margit und Ferenc Zubovics. Der junge Ferenc Zubovics war ein Seemann, der in seiner Jugend die "ganze" Welt bereiste.

Danach wechselte er wegen seines Berufes als Straßenaufseher seinen Wohnsitz regelmäßig, bis er 1895 in Szécsény sesshaft geworden ist. Hier war er weiterhin als Straßenaufseher tätig und ist Mitglied in der lokalen Stadtverwaltung geworden.

Die Tochter von Ferenc Zubovics, Margit Zubovics (1893-1976) war bis 1920 Lehrbeauftragte in Nagylóc, später unterrichtete sie in der bürgerlichen Schule von Szécsény, dann bis zu ihrer Pensionierung 1957 in der Grundschule.

Das bekannteste Mitglied der Familie ist ohne Zweifel Fedor Zubovics, der Kapitän, der vom Familienzweig aus Komitat Hont abstammte. Unsere Studie zeigt die wichtigsten Stationen seines Lebens, das er auf verschiedenen Schlachtfeldern und Jagd verbrachte und nebenbei den kontinentalen Torpedo erfand. Er veranstaltete mehrmals Jagdexpeditionen nach Nord-Afrika, meistens nach Ägypten und Sudan. Die 30 Albumfotos, die sich in der Sammlung des Szécsényer Museums befinden, wurden während dieser Reisen aufgenommen.

Als Anhang der Studie werden einige dieser Fotos dargestellt.

Fordítás: Guba Szilvia

Data to the History of the Family Zubovics

By Noémi Kazareczki

This essay is about the Zubovics family the documents of which can be found in the Kubinyi Ferenc Museum in Szécsény, in the Komjáthy-legacy. The documents were donated to the museum because of the famous poet Jenő Komjáthy born in Szécsény. The poet's sister Margit Komjáthy (1870-1957) married Ferenc Zubovics in 1892, and in this way the two families became related. Their son Tibor Zubovics (1899-1979) donated the legacy to the museum in 1976.

The essay deals not just with the legacy, but also the collection of data published in local newspapers (Szécsényi Hírlap, Ipoly) in the beginning of the 20th century.

Most data are about Ferenc Zubovics and Margit Zubovics.

Ferenc Zubovics was a sailor as a young man, and thus travelled in the world. Then he moved places often, but finally in 1895 he settled down. He supervised the quality of roads and was a member of the local governing body of the village.

Ferenc's daughter Margit Zubovics (1893-1976) was a teacher in Nagylóc, then a teacher in the primary school of Szécsény between 1920 and 1957.

The most famous member of the family was Fedor Zubovics, who came from the Hont county line of the family. The study introduces Fedor, who served as a soldier in his lifetime, and invented the land torpedo used in many countries. The soldier Fedor often travelled to hunt to North Africa (Egypt and Sudan). The 30 photos in the collection of the museum were taken in North Africa.

At the end of the essay a few photos can be found from the legacy of the Zubovics family.

Fordítás: Tátrai Emese

PROFÁN MÍTOSZOK FÜRJESI CSABA MŰVÉSZETE

SHAH GABRIELLA

A pásztói származású Fürjesi Csaba 1992-ben végzett Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola rajz szakán, és 2003-ban az Iparművészeti Egyetem vizuális kommunikáció szakán. Művészetének elismerésére több díjat is kapott, például 1999-ben a XII. Országos Szabadtéri Szobor és Kép kiállításon Salgótarján Város díját; 1994-ben, 1996-ban, 1998-ban a Szécsényi Őszi Tárlat díját; 1998-ban a Cered-Salgótarján Nemzetközi Művésztelep nívódíját. 2006-ban az Országos Rajzbiennálé díját, 2008-ban pedig a XX. Debreceni Országos Nyári Tárlat Főnix díját. A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesület festőtagozatának és a Magyar Grafikusművészek Szövetségének tagja.

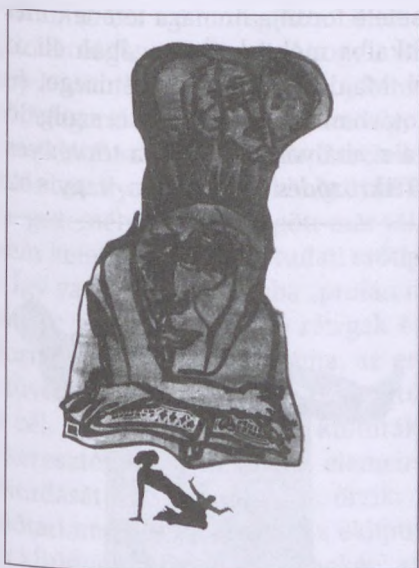
Fürjesi Csaba 1996-tól a Ceredi Nemzetközi Művésztelep művészeti vezetője. A művésztelep célja, hogy a különböző országokból meghívott alkotók nyaranta együtt gondolkodhassanak és dolgozhassanak, mindemellett pedig kölcsönösen megismerik egymás kulturális tradícióit, aktuális problémáit és jövőbeli törekvéseit.

Nemcsak hazánkban, de világszerte számos önálló kiállítást is tud már maga mögött. Nógrád megyében azonban az első egyéni kiállítására a Pásztói Múzeumban került sor 2007-ben, Pásztó várossá nyilvánításának 600. évfordulóján. Ezen a tárlaton grafikáival ismerkedhetett meg a nagyközönség. Pásztó 1407. április 26-án nyerte el Luxemburgi Zsigmondtól a mezővárosi rangot, mellyel a budai polgárokkal egyenlő jogokhoz juttatta a pásztói lakosokat. Ezt a kiváltságot a vidék főura, Tari Lőrinc, a király kalandos életű lovagja eszközölte ki Pásztó számára azáltal, hogy az uralkodó ellen lázadó bárókkal szembeszegült. 1401 tavaszán ugyanis belpolitikai válság robbant ki Magyarországon. A nemzeti színezetet öltő mozgalom élére álló főurak letartóztatták a királyt, és Zsigmond védelmére Tari Lőrinc kardot rántott és súlyos sebeket szerzett.

A várossá nyilvánítás jeles évfordulója Fürjesi Csabát is megihlette. Ez az anyag volt látható Pásztón, melynek középpontjában Luxemburgi Zsigmond személye állt. Fürjesi Csaba Zsigmond portréiban benne van a magyar trónon leghosszabb ideig ülő királyunk uralkodásának majd minden főbb eseménye. Gyönyörűen

olvasható szimbólumokba sűrítette a főurakkal szembeni harcát, a városalapításokat, illetve a Sárkányrend létrehozását.

Zsigmond 1387-ben tizenkilenc évesen került egy polgárháború pusztította, konfliktusokkal terhes ország élére. Néhány évig mindent megtett annak érdekében, hogy az őt trónra segítő bárók jóindulatát biztosítsa, de 1392-ben a legbefolyásosabb családokat kiszorította az ország vezetéséből és velük szemben igyekezett az újonnan felemelt híveire támaszkodni. A király pálfordulása azonban belpolitikai válságba fulladt, amely 1401 tavaszán robbant ki. A nemesség szabadon elégitette ki haragját Zsigmond kegyencein, s ezek futásban kényszerültek menedéket keresni. Az ország vezetését az államhatalom szimbólumává előlépett Szent Korona nevében az országtanács vette át, élén mint a "Szent Korona kancellárja", Kanizsai János érsek, Bebek Detre nádor és Szécsényi Frank országbíró állott.

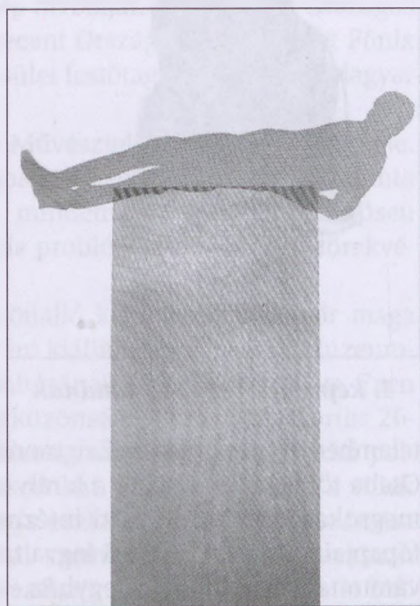

Ez a történet látható Fürjesi egyik hatalmas méretű grafikáján, ahol az ölbe tett kézzel sorsára váró uralkodó fején a korona átalakul a menekülő híveivé és legfelül, a legmagasabb szellemi szinten a koronában, a Szent Korona nevében a három főúr, akik átvették az ország irányítását a királytól. Ugyanez a motívum bővül tovább egy hasonló képén, melynek címe: **Áldozat Zsigmondnak. (1. kép)** A kép felső része megegyezik az előbbieken tárgyalttal, de a kép alsó részén, igen kis méretben már Tinódi Lantos Sebestyén krónikájából a Zsigmondra vonatkozó rész juthat eszünkbe: „Sok pártá nélkül való leányokat, /Szép menyecskéket és szép ruhásokat, / Kiknek Zsigmond megmérte köldekeket, /Hosszúságokat és ő szép tügyeket.” **Zsig-**

mond nyomában című alsorozatában arra utal, mennyire hat ki a ma emberére, szűkebb értelemben a pásztóiakra Zsigmond király és Tari Lőrinc személyisége. Fürjesi Csaba több képén látható a király körül templom. Zsigmond uralma alatt ugyanis megsokasodtak az egyházi intézmények. A király egy ideig komolyan neheztelt főpapjaira, mert azok az ő fogva tartása idején ellenségeihez csatlakoztak. Kinyilvánította, hogy a magyar egyház élén ő maga áll. Ennek ellenére számos kolostornak adományozott birtokot. Az ország fontos helyein társaskáptalanokat létesített, amelyeknek az oktatásban, a szegények támogatásában volt szerepük. Zsigmond korának művészeti alkotásain fellelhető motívumok is visszaköszönnek Fürjesi képein. Zsigmond hatása egész Európára kiterjedt. Magyar királyként a Német-római Birodalom uralkodója lett, de hatalmának bázisa még akkor is Magyarország maradt. Az ő korában Buda Európa egyik központja volt.

Fürjesi Csaba grafikai munkásságának egy másik nagy részét képezik a metafizikai témát érintő alkotások. Hatalmas méretű (100 x 70 cm-es) grafikáival az emberi élet-folyamat egyes állomásait ábrázolja. A végtelen messzeségből eredő emberi út a végtelen magasságba vezet. Az idők hajnalán az emberi lelkek megérkeztek a Földre, mert kozmikus küldetésük ide vezérelte őket. Ahogy mondják: a küldetés titkát a Teremtő fénnel, csillagokkal írta fel az égre, hogy mindenki jól láthassa. Fürjesi Csaba asztrálmítoszi keretekben fogalmazza meg az emberi élet közegeit.

A **Kilépés** című műve az „én-lélek” fizikai testben való születését szimbolizálja, azaz a Földre születést, kilépést a Teremtőből. Az én-lélek elindul, hogy beteljesítse feladatát, hogy átlényegítse az anyag világát és kiteljesítse saját szellemiségét. Az **Első állapot** a végleges kiszakadást jelenti a teremtő egységből. Az **Origó** az ébredő öntudat és a szellemi ébredés. Erőt befelé fordítja önmaga létének mélyére száll, a lelkiség és a szellemiség végső titkaiba mélyed. Önmagában éli át Istent, a hagyomány szerint Isten tenyerében él. Majd kialakul az egyénisége, és kifelé fordul az érdeklődése. Az **Üzenet** című alkotásban már az önérdet szolgáló erők fellépése van jelen. A kiszabaduló erőket a szabályok, normák, a törvényes rend vagyis maga az Üzenet tartja kordában. A **Tükröződés** - lélekpróba, vagyis az egyénben levő kettősség küzdelme a jobbulásért, az önismeret, az önuralom, és az egyéniség megszerzéséért. Csak az tud továbblépni, aki valakivé válik. Aztán a beteljesülés és szellemi megerősödés időszaka után jönnek a **Jelek** - sorsszerű korlátozások, betegségek megjelenése a beteljesületlen feladatok, el nem végzett munka következményeként. Ezt követi a Mérleg időszaka az **Egyensúly** című grafikában. (2. kép) Az ember ebben az életszakaszában egyensúlyt teremt önmaga és a külvilág között. Magasabb szellemi szintű átélésre törekszik és egyúttal „lényeg-látóvá” válik. Az **Ülepedés** pedig gyökeres átalakulás, amikor az anyagi minőség elválik a szellemtől, vagyis ez a kor már az én alámerülése. Feloldódik az anyagi közegben, hogy majd átlépjen az örök szellemibe. A metafizikai témakör rengeteg alkotást kényszerített ki Fürjesi Csabából.

2. kép: Egyensúly

Igen jelentős Fürjesi Csaba festészeti anyaga is. A művész alkotói korszakának elején az absztrakció uralkodott. Színekkel, gesztusokkal fejezte ki a lelki és hangulati állapotát. Ennek lényege tudat alatti képzeeteinek közvetlen, drámai kifejezése volt. Elsősorban nem tanulságot kívánt szolgáltatni, mint inkább az érzelmekre

kívánt hatni. Megfogalmazhatjuk úgy is ezt az alkotói periódusát, hogy látvánosság számba menő rituális gesztikuláció.

Ez a bővíví gesztusnyelv, vakmerő indulat és tobzódás *Profán mítoszok* című ciklussorozatában tömör, letisztult formában jelenik meg. A Profán mítoszok az emberiség mítoszaiból, eredetlegendáiból, a kozmosz és a világ keletkezésének és működésének az emberben lerakódott üzeneteinek világi megfogalmazásai.

Az embernek van transzcendens, égi, mitikus és földi története, melyek e sorrendben egy alászálló tendencia keretében bontakoznak ki. Ezen belül az égi a szellemmel, a mitikus a lélekkel és a földi a testtel áll viszonyban. A mítosz mondhatjuk tehát, hogy a lélek története. Míg az ember földi világában a jelenségek egyediek, addig a mítoszok általánosak és egyetemesség közelebbiek. A mítoszban azokat az archetipusokat találjuk meg, amiket az ember földi történetében egy magasabb rátekintésből való vizsgálatánál feltétlenül szükséges figyelembe venni. A modern pszichológia azt mondja, hogy a lélek különböző rétegekből áll. Ezek a lelki rétegek mitológiai ciklusoknak feleltethetők meg. Egy közönséges történet ugyanis a népi legendák, a szépirodalom vagy egyéb területen akkor válik mítosszá, ha valaki belső látással megfejt e történet lelki összetevőit, és képes megragadni benne az általánost. Ilyen módon elvileg új mítoszok is születhetnének, azonban az új mítosz megszemélyesítései mögött már jól ismert ősi előképek állnak, a lélekben immár nem keletkeznek újabb tudati erőtipusok, legfeljebb a meglévők kombinálódnak.

Így van ez Fürjesi Csaba „profán mítoszai” esetében is. Az ülepedett mitikus elemekre ráakódnak újabb rétegek és aktualitásuk mindig időszerűbb, az aktuális kornak megfelelő, de a téma, az eredeti tartalom az örök. Így is tervezi, hiszen műveivel nem akar újabb igazságokat felállítani, hanem az egyetemes kiemelése a cél. Alkotásain az ókori kultúrák mitológiái, az egyiptomi, a görög, illetve az ókeresztény hagyományok elemeire épül a téma. Minden nép eredetlegendáját, őstudását a csillagmítoszok őrzik. Az évkört már az ókorban tizenkét egyforma időtartamú részre tagolta az ekliptikán körbemozgó (a régi ember által megtalált és kitüntetett) tizenkét csillagkép: az állatöv égi képírása. A tizenkét csillag-képhez tizenkét egymást kiegészítő tulajdonság kötődött, földi életünk, élő környezetünk változásainak és átváltozásainak köre, ritmusa. A változások és átváltozások időpontjaihoz már az ősidőkben kultikus cselekvések tartoztak; s fokozatosan ünneppé nemesedtek az évkör megtalált csomópontjai. Ősidők óta az összes csillagkép közül azok vonják leginkább magukra a figyelmet, amelyek az ekliptika mentén fekszenek. Ezek az állatövi csillagképek. Teljesen természetes ez a jelenség, hiszen éppen ezekben a csillagképekben mozog a Nap, a Hold és itt haladnak a bolygók is.

Fürjesi Csaba alkotásain az állatoknak a mitologikus tudatban betöltött szerepük jelenik meg. Ezek a mitológiai kód egyik variánsaként is értelmezhetőek, amire azután egész közlésrendszerek épülhetnek. Mindez megfelelően értelmezve módot ad arra, hogy az ember fenntartsa, illetve újra és újra megtalálja a kapcsolatot önmaga és a környező természet között. Az ilyen motívumok átívelhetnek olyan

kozmológikus mítoszokhoz is, ahol teremtményekben lép fel valamilyen állat.

A tizenkét archetípus - az állatöv szimbólumai - egyedülállóan ábrázolják komplex világunkat. Az alábbiakban erre nézünk példákat Fürjesi Csaba művészetében.

Ugrás a napból (3. kép) című festményén a Napisten születésének lehetünk tanúi. A téli napforduló, december 21-e, a legsötétebb nap, amikor meghal a Fény. Ettől az időponttól kezdve a nappalok egyre hosszabbodnak, átvitt értelemben a fény győzedelmeskedik a sötét éjszaka felett. A Napisten feltámad, megszületik a fény, vagyis a Sol Invictus, azaz a Legyőzhetetlen Nap (A keresztény kultúrkörben Jézus születése). Fürjesi Csaba színekkel is érzékelteti a fel-melegedést, sárga fényesség veszi körbe a témát. A Fényfiú figurájának vörös kontúrjai a Nap melegét hozzák magukkal le a földre. A testet öltött Istent egy kutya várja, mely a nyugati zodiákusban a Kos csillagkép megfelelője. A Kos időszakára esik a tavaszi napéjegyenlőség, amikor egyforma a nappal és az éjszaka hossza. A festmény tehát a téli napfordulótól a tavaszi napéjegyenlőségig tartó időszak képi megjelenítése. A nappalok egészen a nyári napfordulóig újra hosszabbodnak, amikor az északi félteke leghosszabb nappalát és legrövidebb éjszaka-káját élhetjük. A nyári napforduló vagy nyárközép napja a Nap évenként ismétlődő (látszólagos) útjának egyik fontos állomása. A Nap, amely a téli napfordulótól kezdve fokozatosan egyre magasabbra emelkedik az égen, ezen a napon éri el pályájának csúcát, amit aztán a hanyatlás féléves periódusa követ. Ez a Fürjesi Csaba **Szent Iván éj** című képén (4. kép) egy ökröt látunk, amint a kis napkoronggal játszadozik. A keleti állatöv ökre a nyugati zodiákusban a Ráknak felel meg, mely a nyári napforduló jegye. Ennek ismeretében új tartalmat és értelmet kap a kép.

3. kép: *Ugrás a napból*

4. kép: *Szent Iván éj*

A figuralitásnak óriási szerepe van hatalmas méretű, expresszív vásznain. A mű témáját mindig erőteljesen körülhatárolja, ezt jelzi szimbolikusan a kontúrok alkalmazása, ezzel irányítja a figyelmet a fő mondanivalóra, legyen az akár az emberi fejlődés (**Evolúció**) vagy a fájdalomban való osztozkodás

5. kép: Melankólia

dolat sebességével vágázó, népmeséinkből jól ismert táltosparipa viszi a feledés homályába. De a felejtést Fürjesi nem engedi. Profán mítoszaival fenntartja önképének meghatározó, megélt vagy vágyott eseményeinek elemeit.

Fürjesi tehát személyes mítoszrendszerrel foglalja össze a benne képpé váló karaktereket, emléklenyomatokat, élményfoszlányokat. Ezeket az elemeket szubjektív szempontok, egyéni nézetek szerint rendezzi, azaz megélt élményalapra rakott mítoszok ezek.

Vásznain igen nagy hangsúlyt kapnak a színek. Minden egyes szín egy-egy szimbólum. Fürjesi Csaba birtokában van az a titok, amellyel képes a meleg színek alkalmazásával képeinek drámaiságán finomítani. Mindettől a hatás nemhogy kisebb lenne, inkább tartósabb s ettől még elgondolkodtatóbbá válik a mű. Itt emlitem ismét a Melankólia című képet, mely meleg sárga színei ellenére mégis mélabú lengi be a szereplőket. Nem tudni, hogy a felül repkedő kis alak a baljós előjel szimbóluma vagy a vigaszé. A *Hamis rokonság* című művében az egyik szereplő kezében ott a kisördög, a másikban a feketemacska (boszorkány), a harmadik (középső) rokon arca pedig két domináns színből áll – utalva ennek kétszínűségére, vagyis középen állva, a két ellenfél közti démoni harc tehetetlen szereplője. Kezével is a tanácsatlanságát fejezi ki. Műveinek szereplői tulajdonságokat, cselekvéseket szimbolizáló állatok és a karakterizált emberi alakok egy – egy tulajdonságot hordoznak. Pl.: Búcsú, Kár-öröm, Melankólia.

Az *Evolúció (6.kép)* című hatalmas méretű alkotásáról azonnal eszünkbe juthat Picasso Guernica című képe. Mindkét képen rengeteg állatmotívummal találkozunk, mindkettőn szorongató tér jön létre, de míg Picasso a háborúról és annak borzalmairól beszél, Fürjesi a születésről, a törzsfelforrásról, illetve arról, hogy mi lehet a következménye annak, ha az ember magát a teremtés koronájaként kikiáltva a természet ellen lép fel. Itt is, - csakúgy mint Fürjesi Csaba minden alkotásán - nagy

témája (*Melankólia*) (5. kép). Művei tele vannak közlésvágygal, néhol felkiáltással.

Mint az eddigiekben utaltunk rá, minden nemzetnek vannak eredetlegendái, mítoszai. Ugyanígy megvan ez kisebb egységekben, családokban, de akár az egyénben is. Ezek a mítoszok a csoport közös emlékezetének egy fontos részét alkotják s az ősök tudását őrzik. A *mézeskalács titkos receptje* a családi legendák és hagyományok továbböröklődésének szimbóluma. Mely családnak ne lenne egy féltve őrzött receptje, vagy titka, melyet gonddal őríz és ad át nemzedékről nemzedékre. A *múlt üzenete* című képen az emlékek (színeiben is) halványan felsejlő képeit a gon-

szerepet kapnak a jelentéshordozó állatfigurák. A hal, a bika, a kecske mellett a központi figura egy embriószerű mutáns csont, akinek a lába karként végződik, teste lóláb, a képtérből is ő kiemelkedve. Az ember belelépett a természet rendjébe, felborította azt, felélte maga körül a környezetet, elpusztította erdőit, kilőtte állatait, leaszfaltozta rétejt, ezáltal magát is tönkretéve. De mi történik akkor, ha az arca elé tett maszkot nem veszi le magáról és nem látja meg a pusztítást, saját pusztulását? Az eredmény az lenne, amit Fürjesi festménye mutat? Elkülönülve, távol a természettől, elfordulva a világtól, feketén, lélektelenül ül és várja a sorsát?

6. kép: *Evolúció*

Fürjesi Csaba Profán mítoszok című sorozatának célja tehát, hogy az archetípusok és mítoszokkal rávilágítson arra, hogy a mítosz jóval több, mint régmúlt korok meséje: kulcs az ember lényegének megértéséhez, és módszer a mai kor embere számára, hogy segítségével újra utat találjon az elveszettnek hitt szentség felé.

Gabriella Shah: Profane Mythen - Die Kunst von Csaba Fürjesi

Das Ziel dieser Studie ist die Veranschaulichung der Schaffensperioden des aus Pászó stammenden Künstlers, Csaba Fürjesi. Im Mittelpunkt sollen insbesondere seine graphischen Arbeiten und im Bereich des Malens sein Zyklus „Profane Mythen“ dargestellt werden. Aus seinen graphischen Arbeiten soll einerseits seine Sigismund- Serie, die zum 600. Jahresfest der Gründung der Stadt Pászto entstand veranschaulicht werden und andererseits die metaphysische Themen darstellenden Graphiken herausgehoben werden. Die zuletzt genannten, extrem großflächigen Graphiken (100x70 cm) zeigen einige Abschnitte des menschlichen Lebens.

Seine Malerei ist durch starke Expressivität und mutige Farbenverwendung gekennzeichnet. Auf seinen früheren mythischen Schaffensperioden beruhend baut er nun die zum Bild gewordenen Charaktere, Erlebnisabdrücke, Erinnerungsbruchstücke seiner Bilder auf. Diese Elemente ordnet er aufgrund subjektiver Ansichten, eigener Auffassungen, legt auf bereits durchlebte Erlebnisgrundlage. Seine Bilder erlauben nicht nur ein oberflächliches Beobachten, interessierte Kunstliebhaber können sich in seine Bilder vertiefen und grundlegende Weltansichten erahnen.

Seine Gemälde sind deshalb die Abdrücke eines immer nach Neuem forschenden Künstlers.

Fordítás: Guba Szilvia

Profane Myths – The Artistic Work of Csaba Fürjesi
By Gabriella Shah

The aim of this essay is to introduce the creative periods of the painter Csaba Fürjesi, who was born in Pásztó. In the main focus are his graphic work and the so called 'Profane myths' series within his painting work. From among his graphic pieces in the present study special emphasis is given to the Sigismund series inspired by the 600th anniversary of Pásztó becoming a town and also to works of metaphysical character. The latter shows the stages of human life in large graphic pieces (100 x 70 cm). His painting style can be characterized as expressive with brave use of colours.

Csaba Fürjesi builds on the mythical traditions of earlier periods and summarizes the characters in his mind, imprints of reminiscences, bits of experiences with a personal mythological system. All these components are arranged by him on subjective viewpoint, individual aspect, that means on his own personal experience base. His pictures make not only a superficial introspection possible, but the interested connoisseur can also guess the correlations of the deeper explanatory principles of world. His paintings are the imprints of an artist's answers always seeking new ways.

Fordítás: Tátrai Emese

NYÍLTSZÍNI PALEOLIT LELŐHELY ERDŐTARCSA-DARÓCI HEGYEN

ZANDLER KRISZTIÁN

A megye területén az első paleolit leletek Hont környékén közel 90 éve kerültek elő. Azóta a lelőhelyek száma jelentős mértékben megnövekedett. A kezdetben megismert felső paleolit gravetti kultúra mellett az aurignaci kultúra, valamint középső paleolit levéleszközös (Micoqui-utód) iparok felderített lelőhelyei színe-
sebbé tették a képet területünk jégkori betelepültségéről és kapcsolatrendszeréről.

Dolgozatunk célja, hogy a megnövekedett és eddig publikálatlan anyagot lelő-
helyenként feldolgozzuk.

Földrajzi leírás:

Lelőhelyünk a Cserhát előterében található. Maga a Cserhát alacsony vulkanikus hegység, legmagasabb csúcsai alig haladják meg az 500 m-t. A Mátra, a Börzsöny és a Dunazug hegységek határolják.² Az agyagos-homokos alapzatra a miocénben vékony vulkáni takaró települt, mely az erős lepusztulás következtében több különálló foltra szakadozott szét. A térszintet a fiatal tektonikus mozgások és az erózió erősen feldarabolták, felszíne változatos, jobbára lapos tetejű tönkfelületek. Gazdag medencékben, völgyekben és forrásokban.³

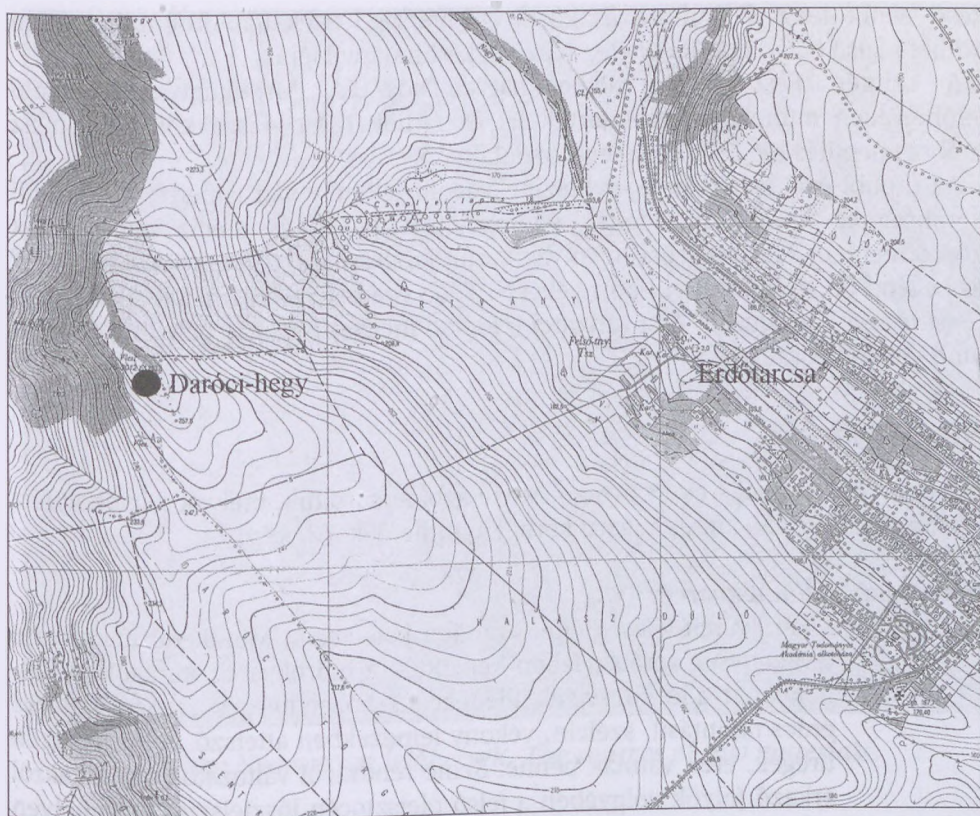
Maga a paleolit telep az Erdőtarcsától nyugatra fekvő ÉNy-DK irányú dombháton található, mintegy másfél kilométerre a falutól. A domb tengerszint feletti magassága 263 méter, relatív magassága 113 méter. (1. kép)

A régészeti leletanyag Péntek Attila megfigyelései alapján három koncentrációból volt gyűjthető. Az első koncentráció a magassági ponttól DNy-i irányban, a második szintén a magassági ponttól 50 m-re ÉNy-ra, míg a harmadik folt, mintegy 50 m-re egy kisebb dombháton helyezkedett el. A gyűjtési pontok közti fokozatos át-

¹ Köszönöm T. Dobosi Violának, hogy elvállalta a szöveg lektorálását.

² NOSZKY, 1940, 6.

³ BEREI, 1960, 504.

1. kép: A lelőhely és környezete. The site and its environment.

menet, illetve a leletanyag egységes volta miatt a gyűjtő a leleteket egységes anyagként kezelte. Ugyanakkor a Daróc-hegyen számolni kell egy nagyobb kiterjedésű bronzkori teleppel is.⁴

Kutatástörténet:

Megyénk területén az első pattintott kő leleteket Ipolyság és Alsópetény környékén találták a huszadik század első évtizedeiben.⁵ A későbbiekben a kutatások Hont környékére koncentráltak.⁶

A '80-as években a Pest megyei Verseg-Tatár-dombi ásatáson kevert leletanyag került felszínre: egy aurignaci jellegű, korai felső paleolit ipart találtak együtt a

⁴ Köszönöm Péntek Attilának, hogy a leletanyagot és értékes megfigyeléseit közlés céljából a rendelkezésemre bocsátotta.

⁵ KADIĆ, 1920: 41-42; MAJER, 1920, 52-55.

⁶ GÁBORI, 1958, 55-61. SIMAN, 1993, 247-248. T. DOBOSI - SIMAN, 2000, 321-324.

késő neolit lengyeli kultúra eszközeivel.⁷ Verseg-Kertekalján kultúrához nem köthető felső paleolit műhelytelep részlete került napvilágra.⁸

A szintén Pest megyei Püspökatvan-Diós és Püspökatvan-Öregszőlő lelőhelyeken műhelytelepeket tártak fel. A radiokarbon vizsgálatok alapján az utóbbi település BP 27700±300 évesre datálható.⁹

Az utóbbi években számos nyíltszíni paleolit lelőhely vált ismertté a Gödöllői dombság és a Cserhát vidékén Péntek Attila lelkes és precíz munkájának köszönhetően. Felszíni szórványanyag került közlésre Galgagyörk (Pest megye)¹⁰ és Legénd (Nógrád megye)¹¹ környékéről. Több évadban ásatások folytak az acsai (Pest megye) aurignaci¹² és a vanyarci (Nógrád megye) középső paleolit Micoqui-utód jellegű ipar telepén.¹³

Nyersanyagok:

A helyi és regionális nyersanyagok közé azokat soroltuk, melyek a lelőhelyhez viszonyítva 25 és 50 km-es sugarú körből gyűjthetők. (2. kép)¹⁴

Hidrokvarcit, limnokvarcit:

a két kvarcit-féleség eltérő módon keletkezik. Mindkettő utóvulkáni tevékenység során, vízben képződik: a hidrokvarcit források, a limnokvarcit álló édesvizek üledéke. A kőzet üveges csengésű, kissé érdes tapintású, szélein, vékony lemezekben áttetsző. Apró hézagok üregek, erek vannak benne. Színe rendkívül változatos. Az északról érkező folyók völgyében a felső pleisztocén löszfelszín több helyen szakítják meg pliocén végi nyirok- és miocén hidrokvarcit foltok.¹⁵ Az erdőtarcsai leletanyag nagyobb mennyiségben cserhádi, kisebb számban mátrai változatokat tartalmaz. Galgagyörk és Püspökatvan területén a limnokvarcit nagy méretű tömbként fordul elő, Buják és Bér környékén 8-10 cm vastag réteges-táblás megjelenésű.¹⁶

⁷ CS. BALOGH – T. DOBOSI, 1991, 105.

⁸ T. DOBOSI, 1991, 77.

⁹ CS. BALOGH-T. DOBOSI, 1995, 57.

¹⁰ MARKÓ et al, 2002, 245-257.

¹¹ MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, 165-177.

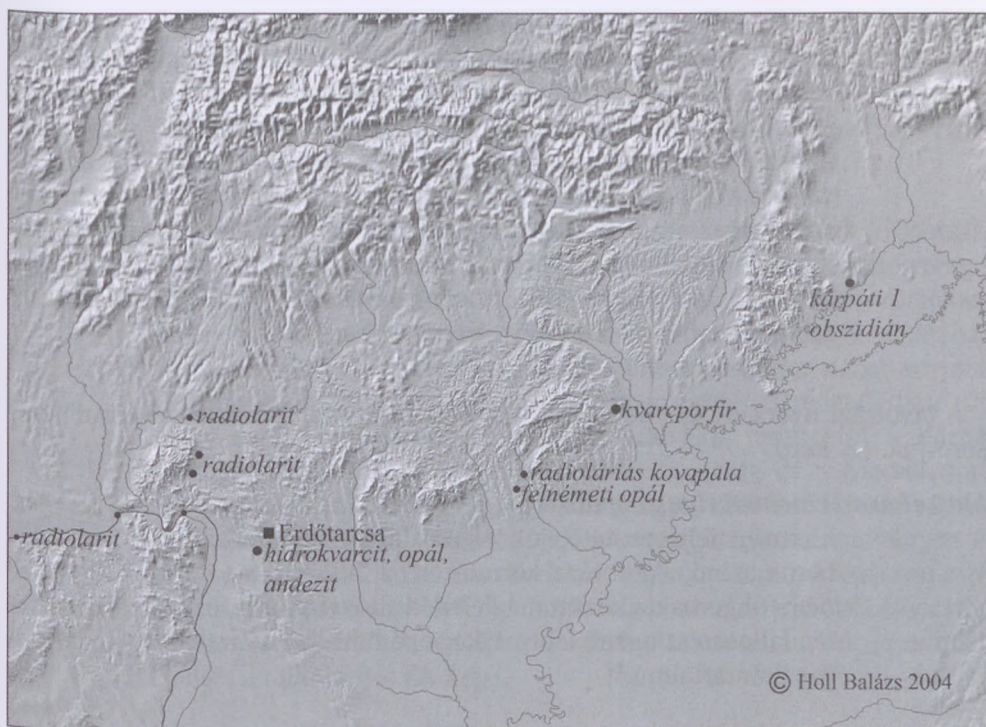
¹² T. DOBOSI, 2008, p. 159.

¹³ MARKÓ, 2007, p. 13.

¹⁴ A domborzati térképért Holl Balázsnak tartozom köszönettel.

¹⁵ T. DOBOSI, 1978, 10, 12.

¹⁶ MARKÓ, 2005, 54.

2. kép: Nyersanyag lelőhelyek. The sources of raw materials.

Opál: a hidrokvartcithoz hasonlóan hidrotermális folyamatok során képződő megszilárdult kovagél. Víztartalma, mely 1-21% között változhat, határozza meg tulajdonságait. Jó minőségű, csillogó felületű. Változatos elnevezései a következők: fa-, tej-, viasz- és üvegopál. Hazánk területén harmadkori vulkáni formációkban: a Hegyalján, a Mátra és a Börzsöny andezitjében fordul elő.¹⁷

Andezit: a Mátra és a Tokaji-hegység harmadidőszaki, miocén korú savanyú vulkanitjainak átkovásodott változata, helyi, gyengébb minőségű nyersanyagok.¹⁸ Az Ecskend kőfejtőjéből andezit padokról van tudomásunk,¹⁹ de az egész Cserhát területén nagy mennyiségben fordul elő andezit.²⁰

¹⁷ T. DOBOSI, 1978, 12; KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 116.

¹⁸ T. BIRÓ, 1984, 47.

¹⁹ MARKÓ, 2005, 52.

²⁰ MARKÓ, 2004, 10-12.

Kvarcit: a SiO_2 kristályos módosulata, igen kemény, ellenálló. Egyenetlenül törik, üvegfényű. Szerkezete lehet tömöttebb vagy lazább. Ha teljesen tiszta, akkor színtelen, de gyakoriak benne a szilárd (a kvarcnál idősebb ásványok kristályai) vagy légnemű (esetleg víz) zárványok. A gáz- és folyadékzárványok tömege fehérre színezi.²¹ Hazánkban nagyon ritkán szálban álló kőzetként is előfordul. Az eszköznyersanyagok azonban kizárólag kavicsformából származnak, ui. a folyók teraszanyaga jórészt kvarcit a nagy ellenállósága miatt. Sok helyen előfordul, változatos korú üledékekben. Megmunkálás, beszerzés szempontjából előnyösebb a kavicsforma.²²

A távolsági nyersanyagokhoz az 50 km-nél messzebbről származó kovaféléket soroltuk. (2. kép)

Mátraháza-Felnémeti típusú opál:

könnyen felismerhető, jól lokalizálható, szemcsés felületű, szürke, barna színű. Egerbakta környékén, a Tó-hegyen fordul elő.²³ A Felnémet-Egerbakta között megjelenő változat szürke, ezüstszürke, szintén foltosan színezett lehet. Főleg opálból áll, a mátraházi változat magas titántartalmú.²⁴

Radioláriás kovapala:

szilikátos anyagú kőzet, közepes minőségű, szürke és fekete színben fordul elő, zöldes patinával. A Subalyuk tipikus Moustiéri iparának kedvelt nyersanyaga. A Hór völgyében Cserépfalu környékén fordul elő.²⁵ A felnémeti opálhoz hasonlóan szintén kedvelt nyersanyaga az Eger környéki paleolit lelőhelyeknek.²⁶

Kvarcporfir:

a középső triász *ladini* emeletében vulkáni tevékenység során a Bükkben keletkezett átková sodott vulkáni kőzet. A riolittal és mélységi magmás változatával, a gránittal egyezik meg.²⁷ Igen jellegzetes, könnyen felismerhető, hamuszürke színű nyersanyag. A Bükk keleti ol-

²¹ T. DOBOSI, 1978, 15.

²² T. BIRÓ, 1984, 51.

²³ KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 117.

²⁴ T. BIRÓ, 1984, 47.

²⁵ KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 116-117.

²⁶ ZANDLER, 2006.

²⁷ T. DOBOSI, 1978, 10.

dalán, Bükk-szentlászló környékén található²⁸ körülbelül 100 km-re lelőhelyünk-től. Ezen nyersanyag röntgen-diffrakciós vizsgálata a '60-as években történt.²⁹ Néhány évvel ezelőtt PGAA vizsgálatokat (neutron fizikai módszer) végeztek a Kaán Károly forrás völgyéből vett és régészeti lelőhelyekről származó mintákon.³⁰

Radiolarit: szerves eredetű jura kori kovakőzet, kovavázú szervezetek (diatomák, radioláriák, kovaszivacsok) vázrészeiből halmozódik fel a mélytengerekben, feltehetően többszöri oldódás és kicsapódás után. Általában karbonát kőzetekbe beágyazva, kisebb-nagyobb gumók alakjában jelenik meg.³¹ Főleg barna színű, de előfordul szürke, sárga árnyalatokban is. A Bükkben mezozoós formációkban is megtalálható. Jó minőségű, fényes felületű változata Szlovákia területéről, a Kárpátokból származhat.³² A Dunántúli-középhegység és a Mecsek jura és kréta időszaki rétegeiben gyakori tengeri üledékes kovakőzeteket tűzkőnek nevezzük. Ismertek sekélytengeri, szivacsmaradványos és nyílt tengeri radioláriás tűzkövek mind geológiai mind régészeti anyagból.³³ A Börzsöny keleti oldalán a nagyorosi formációból kavicsformában is ismert.³⁴ A térképen helyhiány miatt nem írtuk ki minden jelhez a radiolaritot (2. kép).

Obszidián: kiömlési (*effuzív*) kőzet, a neovulkánikus riolit teljesen üveges változata. Általában savanyú kőzetekkel jellemezhető, kis mélységből feltörő vulkánosság terméke. Fekete, barnásfekete, szürke, ritkán vöröses kőzetüveg, 1% víztartalommal. Mechanikai tulajdonságaiban a kovakőzetekhez hasonlít: jól megmunkálható, kagylós törésű, kemény, kopásálló, átlátszó-áttetsző.³⁵ Lelőhelyünkön többféle változatából csak a kárpáti 1-es típus fordul elő, mely átlátszó, fekete vagy sötétszürke színű. Kelet-Szlovákiában a Zempléni hegységben található.³⁶

²⁸ KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 115, 117.

²⁹ VÉRTES-TÓTH, 1963, 3-10.

³⁰ MARKÓ et al, 2003, 297-314.

³¹ T. DOBOSI, 1978, 12.

³² KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 115, 117.

³³ T. BIRÓ, 1984, 48.

³⁴ MARKÓ-PÉNTEK, 2007, 174.

³⁵ T. DOBOSI, 1978, 10.

³⁶ KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 115, 117.

Északi tűzkő:

szerves vagy szervetlen eredetű, különböző kristályszerkezetű kvarcváltozatok gyűjtőneve. Krétakori mészkőben, gumók, gömbök formájában fordul elő, nemes, szép, szürke-sárgás színű, élein kissé áttetsző, homogén nyersanyag. Tömör, kagylós törésű.³⁷ Karakteres, könnyen felismerhető, jó minőségű nyersanyag. Több típusát is megkülönböztethetjük, az északi tűzkő barnásszürke színű, homogén szerkezetű, vékony szilánkjai majdnem átlátszóak. Finom, vékony kéreg borítja. Felszínét régészeti környezetben gyakran borítja fehér patina, emiatt pontos származási helyük beazonosítása lehetetlen.³⁸ Nagy valószínűséggel Szilézia környékéről kerülhettek lelőhelyünkre (250-300 km).

Egyéb: a makroszkopikusan nem meghatározható nyersanyagokat soroltuk ebbe a kategóriába.

A leletanyag leírása.³⁹

A tipológiai és technológiai leírásokhoz Simán Katalin,⁴⁰ valamint Holló Zsolt és szerzőtársai⁴¹ által javasolt szakkifejezéseket használtuk fel.

Orrosvakaró: vaskos, magas gerincű szilánkon készült, talon nincs, a vakaróelt a szilánk disztális végének jobb sarkán alakították ki. Carenoid jellegű. Hidrokvarcit. (45)x26x18 mm. (3. kép 4.)

Pengevakaró: leválasztott magkőgerincen alakították ki, a bal élen használati retusnyom, a proximális vég sérült, a jobb élen szintén sérülés, illetve magkőpreparáció nyoma. Északi tűzkő. 44x22x11 mm.

Szilánkvakaró: a jobb él részlegesen retusált, a vakaróelt megújították, a talon sima, az előlapon proximális irányból friss leválasztás negatívja. Hidrokvarcit. 32x26x8 mm.

Szilánkvakaró: gyengén kidolgozott vakaróél, a talon sima. Hidrokvarcit, megégett. 26x26x7 mm.

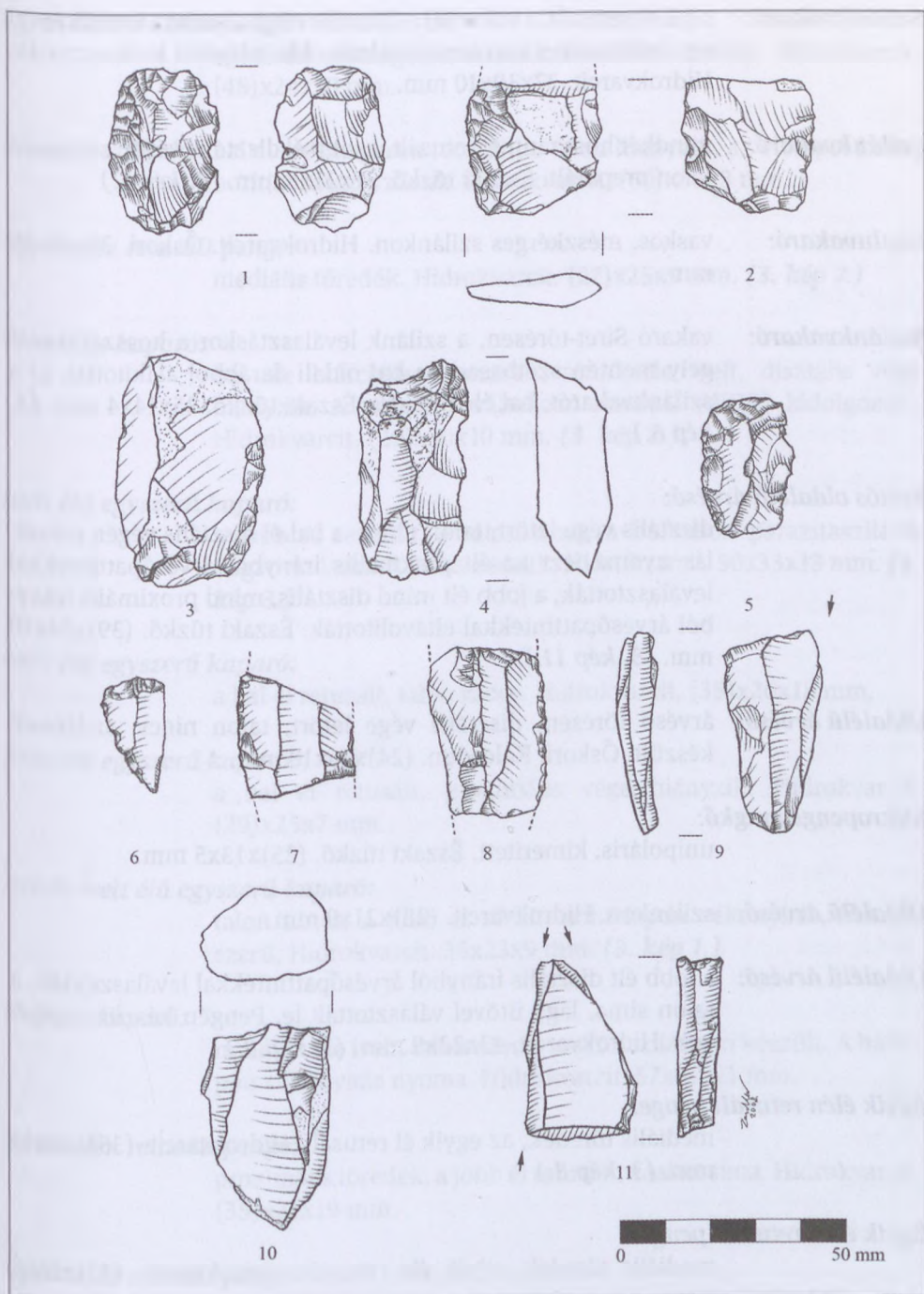
³⁷ T. DOBOSI, 1978, 12-14.

³⁸ KOZŁOWSKI-MESTER, 2003-2004, 115-117.

³⁹ A típus és nyersanyag meghatározásokban Markó András volt segítségemre.

⁴⁰ SIMÁN, 2000, 7-26.

⁴¹ HOLLÓ et al, 2002, 98-104; 2004, 62-80.

3. kép: Eszköztípusok. Tool types.

Szilánkvakaró: a bal él retusált, a vakaróél a disztális vég bal sarkán van kiképezve, orrosvakaró szerűen. A talont oldalirányból leválasztották. Hidrokvarcit. 37x30x10 mm.

Szilánkvakaró: mindkét hosszanti él retusált, a jobb él disztális végén sérülés, a talon preparált. Északi tűzkő. 31x21x8 mm. (3. kép 5.)

Gyaluvakaró: vaskos, mészkérges szilánkon. Hidrokvarcit. Őskori. 37x40x29 mm.

Szilánkvakaró: vakaró Siret-törésen, a szilánk leválasztáskor a hosszanti tengely mentén széthasadt, a bal oldali darabból alakították ki a szilánkvakarót, bal éle retusált. Északi tűzkő. 25x14x4 mm. (3. kép 6.)

Kettős oldalélű árvéső:

disztális vége letört, talon nincs, a bal él disztális végén retusálás nyoma, ezt az élt proximális irányból árvésőpattintékkal leválasztották, a jobb élt mind disztális, mind proximális irányból árvésőpattintékkal eltávolították. Északi tűzkő. (39)x24x10 mm. (3. kép 11.)

Oldalélű árvéső: árvéső törésen, disztális vége letört, talon nincs, szilánkon készült. Őskori. Kalcedon. (24)x16x10 mm.

Mikropenge magkő:

unipoláris, kimerített. Északi tűzkő. (25)x13x5 mm.

Oldalélű árvéső: szilánkon. Hidrokvarcit. (28)x21x9 mm.

Oldalélű árvéső: a jobb élt disztális irányból árvésőpattintékkal leválasztották, a talon sima, lágy ütővel választották le. Pengén készült, megégett. Hidrokvarcit. 43x22x9 mm. (3. kép 9.)

Egyik élén retusált penge:

mediális töredék, az egyik él retusált. Hidrokvarcit. (35)x25x14 mm. (3. kép 8.)

Egyik élén retusált penge:

mediális töredék, egyik éle retusált. Hidrokvarcit. (32)x26x5 mm.

Egyik élén retusált penge:

egyik éle részlegesen retusált, mediális töredék. Hidrokvarcit. (48)x24x10 mm.

Retusált szilánk: bal éle részlegesen retusált, a talon hiányzik, az előlapot kéreg borítja: szegő szilánk. Hidrokvarcit. (60)x30x8 mm.

Egyik élén retusált penge:

mediális töredék. Hidrokvarcit. (27)x25x9 mm. (3. kép 7.)

Bifaciális kaparó:

bal éle bifaciálisan retusált, munkaéle ívelt, disztális vége hiányzik. A munkaél váltakozó retussal (WGK) kidolgozott. Hidrokvarcit. (29)x30x10 mm. (3. kép 2.)

Ívelt élű egyszerű kaparó:

a jobb él retusált, a talon sima, a bulbuson parazitaszilánk negatívja látható. Bal éle sérült. Hidrokvarcit. 50x33x13 mm. (3. kép 3.)

Ívelt élű egyszerű kaparó:

a bal él retusált, talon nincs. Hidrokvarcit. (35)x26x18 mm.

Ívelt élű egyszerű kaparó:

a bal él retusált, proximális vége hiányzik. Hidrokvarcit. (29)x25x7 mm.

Kettős ívelt élű egyszerű kaparó:

talon nincs, a jobb él sérült, a hátlacon vékonyítás, limaceszerű, Hidrokvarcit. 36x23x9 mm. (3. kép 1.)

Csúcsos kaparó:

mindkét éle ívelt, talon nincs, vaskos szilánkon készült. A hátlacon vékonyítás nyoma. Hidrokvarcit. 57x61x21 mm.

Egyik élén retusált penge:

proximális töredék, a jobb él retusált, a talon sima. Hidrokvarcit. (35)x21x19 mm.

Egyik élén retusált penge:

proximális töredék, a bal él hátlapi retusú. Opál. (27)x20x8 mm.

	hidrokvartit	andezit	kova	kvartit	felhémefi opál	radioláris kovapala	kvarcporfir	opál	kárpáti 1 obszidián	kárpáti radiolarit	ésaki tűzkő	egyéb	összesen
orrosvakaró	1												1
pengevakaró											1		1
szilánkvakaró	3										2		5
gyalu	1												1
kettős véső											1		1
oldalélű véső	3												3
egyik élén retusált penge	5							1			1		7
retusált szilánk	1												1
bifaciális kaparó	1												1
ívelt élű kaparó	3												3
kettős ívelt élű kaparó	1												1
csúcsos kaparó	1												1
egyéb: retusált eszköz	1												1
pengemagkő	7										1		8
ütőkő				1									1
szilánk	224	1	4	2		1	1	3	1	6	1		244
penge	55		1	1	1								58
lamella	7								1				8
hulladék	237												237
nyersanyag	11	1		4								1	17
összesen	562	2	5	8	1	1	1	4	2	6	8	1	601

1. tábla: A lelőhely eszköztípusai / Table 1: Tool types of the site

- Retusált szilánk:** a jobb élen használati retus sarlófénnel, disztális vége hiányzik. Őskori. Északi tűzkő. 37x22x4 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris, a hátlapon mészkéreg. Hidrokvarcit. 71x45x43 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris, teljesen kimerített. Hidrokvarcit. 57x39x25 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris, kúpos magkő, teljesen kimerített, a hátlapon kéreg. Hidrokvarcit. 45x29x22 mm. (3. kép 10.)
- Pengemagkő:** unipoláris, kimerített, a hátlapon kéreg. Hidrokvarcit. 39x30x23 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris kúpos pengemagkő alja túlfutó szilánkon. Sérült. Hidrokvarcit. 39x22x12 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris, a hátoldala preparált. Hidrokvarcit. 39x34x16 mm.
- Pengemagkő:** unipoláris, a hátlap oldalirányból preparált. Hidrokvarcit. 41x32x23 mm.
- Retusált eszköz:** törött. Hidrokvarcit. (16)x(12)x5 mm.
- Penge:** proximális vég, a bal élen használati retusnyomok, a talon sima, a proximális vég a jobb oldalon az elő és hátlapon egyaránt sérült. Északi tűzkő. (58)x27x11 mm.
- Ütőkő:** kvarcitkavics mészkéreggel. 94x40x22 mm.
- Szilánkok:** hidrokvarcit: 224 db, andezit: 1 db, kova: 4 db, kvarcit: 2 db, radioláriás kovapala: 1 db, kvarcporfír: 1 db, opál: 3 db; kárpáti 1 obszidián: 1 db, kárpáti radiolarit: 6 db, északi tűzkő: 1 db
- Pengék:** hidrokvarcit: 55 db, kova: 1 db, kvarcit: 1 db, mátraháza-felnémeti típusú opál: 1 db
- Lamella:** hidrokvarcit: 7 db, kárpáti 1 obszidián: 1 db
- Hulladékok:** hidrokvarcit: 237 db
- Nyersanyagok:** hidrokvarcit: 11 db, andezit: 1 db, kvarcit: 4 db, egyéb: 1 db

Az egyetlen *bifaciális kaparóhoz* (3. kép 2.) hasonló váltakozó retussal munkált eszköz Legénd-Káldy-tanyán⁴² is előfordul. De megtalálható Galgagyörk-Csonkás-hegyen,⁴³ a bábonyiiban,⁴⁴ valamint az Eger környéki lelőhelyeken.⁴⁵ Lelőhelyünkkel ellentétben a bábonyi és egri valamint a cserhádi levéleszközös lelőhelyeken sok a kvarcporfir.⁴⁶

Felhívjuk a figyelmet egy *ívelt élű kettőskaparóra*, mely hidrokvarcitból készült, hátlapi vékonyítású, limace-szerű (3. kép 1.), párhuzama Legéndről ismert.⁴⁷

A három *ívelt élű egyszerű kaparó* mindegyike hidrokvarcitból készült, mindnek a bal éle retusált. Középső és felső paleolit lelőhelyek anyagában egyaránt előfordulnak.

Az egyetlen csúcsos kaparó szintén hidrokvarcitból készült, mindkét éle ívelt.

Vakarók:

a hét példányból a legjellegzetesebb darab egy vaskos hidrokvarcit szilánkon készült orrosvakaró, mely az aurignaci kultúra kedvelt eszköze, de gravetti anyagokban is előfordul. A vakaróél a disztális vég jobb oldalán lett kidolgozva. (3. kép 4.) Hasonló példányok ismertek az Eger környéki nyíltzíni lelőhelyekről Demjén-Szőlő-hegy (közöletlen), Demjén-Püskös-hegy.⁴⁸

Az egyetlen pengevakaró leválasztott magkőgerincen készült, nyersanyaga északi tűzkő. Az öt szilánkvakaró közül háromnak a nyersanyaga hidrokvarcit, kettőnek pedig északi tűzkő. A talontípusok közül a sima és a preparált fordul elő. Vagy az egyik, vagy mindkét hosszanti él retusált (3. kép 5.). Az egyik példány jellegzetes pattintási hiba, úgynevezett Siret-törés⁴⁹ következtében jött létre. A leválasztott szilánk az ütés pillanatában, a leütés tengelyében kettéhasadt. A bal felét munkálták meg vakarónak (3. ábra 6.).

Gyaluvakaró:

egyetlen példány ismert, vaskos hidrokvarcit szilánkon, melyet nem fehér patina, hanem mészkéreg borít. Valószínűleg az őskori telep anyagához tartozhat.

⁴² MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, 165: 170, Fig. 5.1, 5.7.

⁴³ MARKÓ, 2002, 254.

⁴⁴ RINGER, 1983

⁴⁵ ZANDLER, 2006

⁴⁶ MARKÓ et al, 2002, 255; Markó-Péntek, 2003-2004, 173.

⁴⁷ MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, Fig. 5. 8.

⁴⁸ ZANDLER, 2006 XI. képtábla 7.

⁴⁹ HOLLÓ et al, 2004, 72.

Árvésők: a négy darab közül három oldalélű, egy pedig kettős oldalélű véső. Ez utóbbinál nemcsak a jobb, hanem a bal, retusált él is árvésőpattintékkal leválasztották, nyersanyaga északi tűzkő (3. kép 11.). Egy példány pengén készült, talonja sima, leválasztása lágy ütővel történhetett, nyersanyaga hidrokvarcit (3. kép 9.).

Retusált pengék: mind a hét darab egyik élén retusált, ezek közül négy mediális szakasz, kettő pedig proximális töredék. Egy példány opálból, egy északi tűzkőből, a többi hidrokvarcitból készült. A képtáblán hidrokvarcitból készült mediális töredékeket mutatunk be (3. kép 7, 8.). Az északi tűzkőből készült példány bal élén használati retusnyom figyelhető meg.

Retusált szilánkok: a két példányból az egyik hidrokvarcitból készült, a másik patina nélküli északi tűzkő, jobb élén sarlófénnel. Ez utóbbi az őskori telep anyagához tartozhat.

Magkövek: a nyolc darab mindegyike unipoláris pengemagkő. Kettő közülük kúpos, három példány teljesen kimerített (3. kép 10.). Az egyik példánynál, pattintási hiba következtében a pengével együtt a magkő alja is levált (túlfutó leválasztás). Két példány hátlapja vékonyított. Nyersanyaguk egy északi tűzkőből készült példány kivételével cserhádi hidrokvarcit. Bár a debitázs anyagban a szilánkok száma jóval nagyobb, a gyűjtésből szilánkmagkő mégsem ismert.

Szilánkok: leválasztásuk a legtöbb esetben közvetlen ütéssel és kemény ütővel történhetett. Leggyakoribb a sima talon. Domináns nyersanyag a cserhádi hidrokvarcit, de találhatók mátrai változatok is. Távolsági nyersanyagként feltűnik Eger környékéről a radioláriás kovapala, a Bükk keleti oldaláról a kvarcporfír, szlovák területről a kárpáti radiolarit, valamint a kárpáti 1 obszidián.

Megmunkálatlan pengék: arányuk a debitázs anyagban a szilánkok számához képest csekély. A megmunkált eszközök közel fele viszont pengén készült. Gyakoriak a törött darabok, főleg proximális és mediális szakaszok. A talontípusok közül a sima a leggyakoribb. A magkövek kivétel nélkül pengék leválasztására voltak alkalmasak. Mind a pengék, mind a magkövek nyersanyaga túl-

nyomórészt cserhádi hidrokvarcit. Említést érdemel az Egerbaktai környékéről származó felnémeti típusú opál penge.

Lamellák: egyetlen kárpáti 1 obszidián kivételével, mindegyik hidrokvarcitből készült. Az obszidián friss felületű, nagy valószínűséggel az őskori telephez tartozhat.

Hulladékok: nyersanyaguk kivétel nélkül hidrokvarcit. Nagy mennyiségű előfordulásuk a telep műhely jellegére utal.

Nyersanyagok: megmunkálatlan darabok, hidrokvarcitből, kvarcitból és andezitből.

Összefoglalás:

A felszíni szórványanyag értékelése alapján elmondhatjuk, hogy egy középső és felső paleolit típusokat tartalmazó, valamint egy fiatalabb őskori kultúra anyaga keveredett össze a felszínen.

A középső paleolit típusokhoz tartozik a bifaciális kaparó (3. kép 2.) váltakozó retusú élmegmunkálással (WGK) és a kettős ívelt élű kaparó hátlapú vékonyítású (3. kép 1.). Mindkét típus megtalálható egyéb cserhádi levéleszközös középső paleolit lelőhelyen, pl. Legénd-Káldy-tanyán.⁵⁰ De előfordulnak az Eger környéki lelőhelyeken,⁵¹ valamint a bábonyi telepek anyagában⁵² a Bükk keleti részén. Ezen lelőhelyek további jellemzője – a helyi nyersanyagok mellett – a nagy arányú kvarcporfír felhasználás.⁵³ Az általunk vizsgált anyagban viszont csak egyetlen kvarcporfír szilánk található. Mind a cserhádi,⁵⁴ mind az Eger⁵⁵ környéki anyagokban vegyesen találhatók bifaciális eszközök és felső paleolit típusok.

Az egyszerű kaparó típusok (3. kép 3.) előfordulnak mind a középső, mind a felső paleolitikum idején.

Felszíni szórványanyagok lévén, nehezen eldönthető, hogy ezen típusok összetartoznak-e vagy sem.⁵⁶

Felső paleolit jellegű anyag az orrosvakaró (3. kép 4.), mely az aurignaci kultúra jellegzetes eszköze. Hajógerinc alakú vakarók, aurignaci retusú pengék, Dufour-lamellák viszont teljesen hiányoznak az anyagból. A szilánkvakarók, retusált pen-

⁵⁰ MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, 165.

⁵¹ ZANDLER, 2006

⁵² RINGER, 1983

⁵³ MARKÓ et al, 2002, 255; MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, 173.

⁵⁴ MARKÓ et al, 2002, 255; MARKÓ-PÉNTÉK, 2003-2004, 171.

⁵⁵ ZANDLER, 2006

⁵⁶ MARKÓ et al, 2002, 255.

gék és árvésők általános típusok. Szintén hiányoznak a gravetti kultúra jellegzetes szerszámai: a Gravette-hegyek és tompított hátú pengék. Anyagunk jellegében a Verseg-Tatár-dombi⁵⁷ és a Galgagyörk-Májóka 3.⁵⁸ leletegyüttesekhez hasonlít.

Az őskori (bronzkori?) telep anyagához - jellegtelen, kavicsal soványított házi-kerámia oldaltöredékek - tartozhat a sarlófényes, patina nélküli, északi tűzkő szilánk, a friss felületű obszidián szilánk és lamella.

Mindent egybevetve a Daróci-hegyen számolhatunk egy közép európai Micoqui-utód jellegű (bábonyi?), egy idősebb felső paleolit (aurignaci) és egy fiatalabb őskori megtelepedéssel. A középső paleolit jellegű eszközök kis száma magyarázható azzal, hogy a leleteket tartalmazó kultúrréteg az erózió, vagy szántás által kevésbé volt bolygatva, de azzal is, hogy a felső paleolit aurignaci kultúra eszközkészletéhez tartozhatnak, akár csak Verseg-Tatár-domb⁵⁹ vagy Acsa-Rovnya, mely utóbbi bifaciális eszközöket is tartalmaz.⁶⁰ A kérdés eldöntéséhez mindenképp érdemes lenne hitelesítő ásatást végezni a területen.

⁵⁷ Cs. BALOGH - T. DOBOSI, 1991, 105.

⁵⁸ MARKÓ et al, 2002.

⁵⁹ Cs. BALOGH - T. DOBOSI, 1991, 105.

⁶⁰ T. DOBOSI, 2008, 159.

IRODALOMJEGYZÉK

- Berei A.: Új magyar lexikon. MTA Budapest, 1960, 508.
- Cs. Balogh É. – T. Dobosi V.:
Paleolit és neolit kőeszközök Verseg-Tatárdombon. Palaeolithic and late neolithic stone artifacts from Verseg-Tatárdomb. *Studia Comitatus* 21. 1991, 97-111.
- Cs. Balogh É. – T. Dobosi V.:
Palaeolithic settlement traces near Püspökhátvan. Paleolit lelőhelyek Püspökhátvan környékén. *Folia Archaeologica*. XLIV. 1995, 37-59.
- Gábori V.: Neue paläolitische Funde im Eipel-Tal. *Archaeologické Rozhledy* 10. 1958, 55-61.
- Holló Zs. – Lengyel Gy. – Mester Zs.:
Egy pattintott kőeszköz elkészítése: rendszer és technika. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 2. Ősrégészeti levelek. *Prehistoric Newsletter* 4. 2002, 98-104.
- Holló Zs. - Lengyel Gy. - Mester Zs. - Szolyák P.:
Egy pattintott kőeszköz vizsgálata. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 3. Ősrégészeti Levelek. *Prehistoric Newsletter* 6. 2004, 62-80.
- Kadić O.: Protokollbericht über die Fachsitzung der Fachsektion für Höhlenkunde der Ungarischen Geologischen Gesellschaft am 12. Juni 1920. *Barlangkutatás* 8. 1920, 66.
- Kozłowski, J. K. – Mester Zs.:
Un nouveau site du Paléolithique supérieur dans la région d'Eger (Nord-est de la Hongrie). *Praehistoria* 4-5. 2003-2004, 109-140.
- Majer I.: Der Aurignacien-Fund von Ipolyság. *Barlangkutatás* 8. 1920, 52-55.
- Markó A.: Újabb kőeszköz a galgagyörki Csonkás-hegyről. Ősrégészeti Levelek. *Prehistoric Newsletter* 6. 2004, 10-12.

- Markó A.: Limnokvarcit a Cserhát hegységben. *Archeometriai Műhely* 2005/4. 52-55.
- Markó A.: Preliminary report on the excavations of the middle palaeolithic site Vanyarc – Szlovácka-dolina. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 2007, 5-18.
- Markó, A. – Péntek, A. – Béres, S.: Chipped stone assemblages from the environs of Galgagyörk (Northern Hungary). *Praehistoria* 3. 2002, 245-257.
- Markó A. – T. Biró K. – Kasztovszky Zs.: Szeletian felsitic porphyry: non-destructive analysis of a classical palaeolithic raw material. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae* 54. 2003, 297-314.
- Markó András – Péntek Attila: Raw material procurement strategy on the palaeolithic site of Lengénd-Káldy-tanya (Cserhát Mountains, Northern Hungary). *Praehistoria* 4-5. 2003-2004, 165-177.
- Noszky J.: A Cserhát-hegység földtani viszonyai. Magyar tájak földtani leírása III. Das Cserhát-Gebirge. Geologische Beschreibung Ungarischer Landschaften III. Budapest 1940.
- Ringer Á.: Bábonyien – eine mittelpaläolitische Blattwerkzeugindustrie in Nordostungarn. *Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 11.* Budapest, 1983
- Simán K.: Őskőkori leletek Nógrád megyében. Fünde aus der Vorzeit im Komitat Nógrád. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVIII. Salgótarján, 1993, 247-254.
- Simán K.: Az őskőkor pattintott kőeszköz gyártása és szakkifejezései. Manufacture of Palaeolithic stone tools and the technical terms. *Folia Archaeologica* XLVIII. 2000, 7-26.
- T. Biró K.: A Kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata. Archaeometrial study of the Carpathian obsidians. *Archaeologiai Értesítő* 108. 1981, 194-205.

- T. Biró K.: Óskőkori és őskori pattintott kőeszközök nyersanyagának forrásai. Sources of Lithic Raw Materials for Chipped Implements in Hungary. *Archaeologiai Értesítő* 111. 1984, 42-52.
- T. Dobosi V.: A pattintott kőeszközök nyersanyagáról. Über das Rohmaterial der retuschierten Steingeräte. *Folia Archaeologica* XXIX. 1978, 7-19.
- T. Dobosi V.: Paleolit telep Verseg-Kertekalján. Palaeolithic settlement at Verseg-Kertekalja. *Studia Comitatus* 21. 1991, 73-84.
- T. Dobosi V.: Acsa: New open-air Aurignacian site in Hungary. In: *Man – Millenia – Environment*. Warsaw 2008, 151-159.
- T. Dobosi V. – Simán K.: Upper palaeolithic in the region of Hont village. A la recherche de l'homme préhistorique. *E.R.A.U.L.* 95. Liège, 2000, 321-337.
- Vértes L. – Tóth L.: Der Gebrauch der glasigen Quarzporphyres im Paläolithikum des Bükk-Gebirges. *Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae* 15. 1963, 3-10.

Krisztián Zandler:
Paläolithische Freilandstation in Erdőtarcsa-Daróci-Berg

Im Folge der in den letzten Jahren durchgeführten intensiveren Geländebegehungen wurde es einsichtlich, dass das Cserhát-Gebirge schon im Paläolithikum dicht bewohnt war.

Unser Fundplatz liegt westlich von Erdőtarcsa auf einem Hügel 263 m über dem Meeresspiegel. Das Fundmaterial wurde in drei Konzentrationen gesammelt, die wahrscheinlich zu einer größeren Siedlung gehörten. Das meist verwendete Rohmaterial bildet der lokale Hydro- und Limnoquarzit, in den meisten Fällen waren sie mit einem weißen Überzug bedeckt. Die Rohstoffe wie Andesit, Feuerstein und Quarz waren nur in einer geringeren Menge vorhanden.

Die Rohstoffe aus fernerer Gebieten, wie z.B. Opal vom Typ Mátraháza-Felnémét, Quarzporfyr vom Typ Szeleta, Karpatischer Obsidian Typ 1 und der nordische Feuerstein ist nur gering.

Die von der Oberfläche gesammelten paläolithischen und prähistorischen (wahrscheinlich bronzezeitlichen) Steinartefakte haben wir anhand typologischer Merkmalen voneinander getrennt.

Die besten Parallele der bifazial bearbeiteten Schabern und der limace-ähnlichen Doppelschabern finden wir im Micoqui-Fundmaterial des Fundplatzes von Legénd-Káldy-Gehöft.

Der Nasenkratzer ist von den offenen Fundplätzen der jungpaläolithischen Aurignacien-Kultur bekannt. Die Stichel, Schaber, retuschierten Klingen und Abschläge sind im Fundmaterial der meisten paläolithischen Kulturen vorhanden.

Die an der Oberfläche gesammelten Funde können mit Sicherheit nicht zu einer einzigen Kultur zugereicht werden. Die bifazialen Produkte können jungpaläolithisch sein. Leider stehen uns nicht genügend Informationen zur Verfügung, um eine sichere Entscheidung zu treffen.

Die bronzezeitlichen Steinartefakte können in verschiedenen Typenformen eingereiht werden: Schaber, Hobel und Abschlag mit Nutzungsspuren als Sichel.

Fordítás: Guba Szilvia

Open air Palaeolithic site at Erdőtarcsa-Daróci-hegy
By Krisztián Zandler

According to the intensive fields surveys of recent years the Palaeolithic occupation was very intensive in the Cserhát mountains.

The site is situated on a plateau of 263 m above the sea level, lying west from the village of Erdőtarcsa. The three collecting points can be considered as a homogenous unit.

The most dominant raw material is the local limnic quartzite. This raw material is covered with white patina. Other local raw materials like the andesite, flint and quartzite are represented with a few pieces.

The long distance raw materials like Felnémet type opal, Szeletian felsitic porphyry, Carpathian 1 obsidian and northern flint are represented with a few pieces also.

Most of the tool types were made of limnic quartzite and northern flint.

The Palaeolithic and younger Prehistoric stone tools collected from the surface were separated on typological basis.

The bifacially worked side-scraper and limace like double side-scraper resemble the tools of the Middle Palaeolithic Micoquian site Legénd-Káldy-tanya.

The nosed endscraper resemble the artifacts found on the open air settlements of the Upper Palaeolithic Aurignacian culture. The burins, side-scrappers, retouched blades and flake can belong to any general Upper Palaeolithic assemblage.

The artefacts collected from the surface are not suitable for a more detailed cultural classification. The bifacial pieces could be grouped together with the Upper Palaeolithic tools. Whether they belong together or are the remains of two different industries cannot be decided according to our recent data.

The Prehistoric (probably Bronze Age) stone artifacts collected from the surface reflect different types: endscraper, rabot and a flake with traces of sickle shine.

Fordítás: Zandler Krisztián

A BERCEL-SÁFRÁNYHEGY II. LELŐHELYEN FELTÁRT KÉSŐ BRONZKORI HAMVASZTOTT TEMETKEZÉSEK ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATA

KÖHLER KITTI

Bevezetés

Alábbiakban a Bercel-Sáfrányhegy II. lelőhelyen feltárt, a pilinyi kultúrába tartozó hamvasztott temetkezések antropológiai vizsgálatának eredményeit közöljük. A bronzkor végén a Kárpát-medence legtöbb népcsoportja, így a pilinyi művelődés népessége is hamvasztotta halottait, melynek következtében embertani képe ismertetlen. A kultúra magyarországi elterjedési területéről több nagyobb sírszámú temető is feltárássra került (Gelej, Jászberény-Cserőhalom, Litke, Mezőkeresztes-Csincse, Nagybátony, Piliny-Borsos stb.), embertanilag azonban egyik sem feldolgozott. 2007 óta folyik az 1920-as években Hillebrand Jenő által már kutatott zagyvapálfalvai temető feltárása,¹ melynek régészeti és antropológiai feldolgozása reményeink szerint nagyban hozzájárul majd a népesség hamvasztási szokásainak, demográfiai jellemzőinek stb. megismeréséhez. Néhány embertanilag is feldolgozott pilinyi lelőhely Délkelet-Szlovákia területéről ismert: Barca II;² Majda-Hraškova Jaskyna-„Kilencfa”³; Radzovce;⁴ Šafarikovo.⁵

A hamvasztott temetkezések feldolgozása során a nemet és az elhalálózási életkort lényegében ugyanazon szempontok szerint határoztuk meg, mint a nem égetett csontleletek esetében.⁶ Mindezt kiegészítette az égett fragmentumok anatómiai képletek szerint rendezése, mennyiségi számbavétele, színárnyalatának, törésének, repedezettségének és fragmentáltságának meghatározása.⁷ A feltárt sírok csontanyaga a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum gyűjteményébe került megőrzésre.

¹ GUBA-VADAY, 2008

² PALEČKOVA, 1961

³ VLČEK, 1958

⁴ STLOUKAL-FURMANEK, 1982

⁵ STLOUKAL-FURMANEK, 1982

⁶ CHOCHOL, 1961; NEMESKÉRI-HARSÁNYI, 1968

⁷ GEJVALL, 1963; UBELAKER, 1989; WALKER et al. 2005

Eredmények

2. sír - *Infans II.-Juvenis* korú (7-20 éves) egyén

A mintegy 160-200 darab, mesofragmentált, szürkésfehér töredék között közel egyenlő arányban megtalálhatók mind a koponya, mind a vázcsontmaradványok. A kalcinált töredékek között ennek ellenére kevés beazonosítható részlet fordult elő. A koponyából a homlok-, a fal- és a nyakszirtcsontozat tartozó varratrészek, továbbá a halántékcsonthoz tartozó pars petrosa töredéke beazonosítható. A postcraniális maradványok esetében döntően hosszúcsont diaphysis részletek fordulnak elő. A hamvasztott egyén elhalálzási életkorát a csontok általános méretei és jellegei alapján csak igen tág határok között lehetett megbecsülni. A kalcinált csontok összsúlya 138,9 gramm.

3. sír - *Adultus-maturus* korú (23-59 éves) egyén, vélhetően nő (1. kép)

A sírból mintegy 100 darab, egységesen szürkésfehér színű, döntően meso- és mikrofragmentált koponya- és postcraniális maradvány került elő. A beazonosítható részek között koponyatetőből való varratrészek, valamint egy maxilla töredéke fordulnak elő. A vázmaradványok között combcsont, sípcsont és karcsont beazonosítható maradványai, valamint döntően meghatározhatatlan hosszúcsont diaphysis és borda töredékek találhatók. A nemet az általános morfológiai és metrikus jegyek (gracilitás, csontok kompakt állományának vastagsága, kis méretek)

alapján állapítottuk meg. Az életkor becslése a koponyavarratok elcsontosodásának mértéke alapján történt. A kalcinált csontmaradványok összsúlya: 91,4 gramm.

6. sír – Infans II. korú (9-11 éves) gyermek (2. kép)

A mintegy 150 darab mesofragmentált töredék színe zömmel szürkésfehér, de néhány hosszúcsont diaphysise, továbbá a bordák fémeskék elszíneződésűek. A csontmaradványok nagyjából egyenlő arányban származnak a koponyából és a vázcsontokból. A beazonosítható részletek között koponyatetőből származó varratrészek, a halántékcsontról több töredéke (így pl. a pars petrosa), a nyakszirtcsont, továbbá nyolc maradó- és egy tejfog (incisivusok, premolarisok és molarisok) őrződött meg. Az elhalálozási életkort a fogak fejlettsége alapján becsültük meg. A maradványok között találtunk néhány biztosan nem a gyermekhez, hanem egy felnőtt egyénhez tartozó csontot is (így pl. egy lábujjperc és egy ágyéki csigolya töredékét). A lelet összsúlya 114,8 gramm.

Összegzés

A Bercel-Sáfrányhegyen feltárt késő bronzkori hamvasztott temetkezések közül 3 szolgáltatott vizsgálati mintát, mely egy Infans II. korú gyermek, egy Infans II-Juvenis korú fiatal egyén és egy felnőtt (véltetően nő) maradványait tartalmazza. A három sírból egy esetben (6. sír) két egyén hamvai voltak elkülöníthetők. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a két egyént nagyjából egyszerre hamvasztották el és helyezték az urnába. Sokkal inkább az feltételezhető, hogy a gyermek marad-

ványainak elégetése után, a hamvak máglyáról történő felszedése során keveredhetett a gyermekcsontokhoz néhány felnőtt egyénhez tartozó töredék is.

Mindhárom temetkezés esetében a csonttöredékek nagysága döntően 1 és 5 cm között, mennyisége 100-200 darab között variál. A hamvak átlagos tömege 90-140 gramm, mely viszonylag kevésnek mondható. Az őskorból származó hamvasztott leletek esetében ugyanis nem ritka, hogy a hamvak súlya 0,5 kg körül vagy afelett variál, modern krematóriumi körülmények között pedig átlag 1,5-3 kg közötti hamu maradhat meg. Természetesen a mennyiséget befolyásolja az egyén neme, testalkata és életkora. Gyermekek esetében ez az érték nyilván alacsonyabb. A bercei kalcinált csontok kis mennyiségét az életkor mellett számos egyéb tényező is befolyásolhatta. A tetemek elégetése után például nem biztos, hogy a hamvak egészét összegyűjtötték a máglyáról, de befolyásolhatta a kapott eredményt a feltárás során a csontok felszedése és mosása is.

Az égett fragmentumok anatómiai képletek szerinti rendezése alapján megállapítható, hogy mindhárom esetben egyaránt megtalálhatók voltak a koponya- és a vázcsontok maradványai is. Feltűnő azonban bizonyos vázelemek, így a csigolyák és a medence majdnem teljes hiánya, mely megint csak összefüggésben állhat azzal, hogy az égetés után (talán szándékoltan?) a hamvaknak csupán egy része került felszedésre és eltemetésre.

A csontmaradványok mindhárom temetkezésnél általában azonos, szürkésfehér színárnyalatúak. A 6. sír esetében előfordult, hogy néhány koponyatöredék és a bordák ettől eltérő, fémeskék elszíneződésűek, mely arra utal, hogy a hamvasztás során nem érte egységes hőhatás az egész tetemet. Jellemző továbbá mindhárom leletnél a kismértékű, felszíni deformáltság, a hosszúcsontokon megfigyelhető haránt irányú, ívelt repedezettség és a hosszanti hasadás.

Kóros elváltozás a kalcinált csontokon nem fordult elő. Zoológiai maradványok szintén nem voltak a humán csontvázelemek között.

Összegzésként megállapítható, hogy – a kalcinált töredékek nagysága, törése, repedezettsége és színárnyalata alapján – mindhárom temetkezést a tökéletlen kiégetettség jellemzi, mely egy közepes, illetve alacsonyabb hőfokon történő, kevésbé intenzív hamvasztást feltételez. A kis mennyiségű leletanyag pedig akár a hamvak szelektív összegyűjtésének és eltemetésének egyik lehetséges következménye. Ugyanezt sugallja, hogy az anatómiai képletek szerinti rendezés során a vázelemek esetében bizonyos csontok (pl. csigolya, medence) nem fordultak elő.

IRODALOMJEGYZÉK

- Chochol, J.: Analyse menschlicher Brandreste aus den Lausitzer Gräberfeldern in Ushi nad Labem-Strečkov II. und in Žirovice, Bezirk Cheb. In: Plesl, E. (Ed.) Lužicea kultura v seveo-západnich Čechach. Praha, 1961, 273-293.

Gejvall, N. G.: Cremations. In: Brothwell, D.-Higgs, E. (Ed.): Science in Archaeology. 2nd edition, Thames and Hudson, London-New York-Prague, 1963. 379-390.

Guba Sz.-Vaday A.:

Salgótarján-Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely. Előzetes jelentés I. Régészeti kutatások Magyarországon, 2008, 11-34.

Nemeskéri J.-Harsányi L.:

A hamvasztott csontvázleletek vizsgálatának kérdései. – Questions of the examination of cremated bone-finds. Anthropológiai Közlemények 12, 1968, 99-116.

Palečková, H.: Lidske žarove pozustaky z Pilinského pohrebiste Barca II. – Leichenbrandreste aus dem Pilliner Gräberfeld Barca II. Studijne Zvesti AUSAV 6, 1961, 85-202.

Stloukal, M-Furmanek, V.:

Antropologický rozbor žarových hrobu Pilinského a Kyjatické Kultury. Radzovce a Šafarikovo. – Anthropologische Analyse von der Bramdgräber der Pilinyer und der Kyjatice-Kultur. Acta Interdisciplinaria Archaeologica 2, 1982.

Ubelaker, D. H.:

Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation. 3rd edition, Taraxacum, Washington, 1999.

Vlček, E.:

Majda-Hrašková jaskyna a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. – Die Majda-Hraško-Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit. Slovenska Archeológia 6, 1958, 356-360.

Walker, P. L.-Miller, K. P.:

Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone. American Journal of Physical Anthropology 2005. Supplement 40. 216-217.

Kitti Köhler: Die Ergebnisse der anthropologischen Untersuchungen im Pilinyer Gräberfeld von Bercel-Sáfrányhegy II.

Das Ziel dieser Studie ist die Darstellung der Ergebnisse der spätbronzezeitlichen Skelettreste aus drei Gräbern aus dem Fundplatz von Bercel-Sáfrányhegy II. Die Knochenreste gehören zu einem jüngeren (zwischen 7 und 9 Jahren) und einem älteren Kind (zwischen 7 und 20 Jahren), bzw. zu einer Erwachsenen (vermutlich Frau). Anhand der Menge, Farbe und Fragmentiertheit der Knochen kann auf eine schlechte Verbrennung gefolgert werden.

Fordítás: Guba Szilvia

Physical anthropological finds of the Piliny culture from Bercel-Sáfrányhegy II. By Kitti Köhler

The main purpose of the present study is to evaluate the remains of three cremated human skeletons from the Late Bronze Age unearthed at Bercel-Sáfrányhegy II. According to the analysis, the skeletal remains belong to a younger (aged between 9-11 years) and an older child (aged between 7-20 years) and an adult person (maybe female). On the basis of the identification and quantification of the cremated remains, furthermore the colour, shrinkage and fragmentation of the calcinated bone fragments, we may assume that the skeletons were burnt moderately and unevenly on the whole.

Fordítás: Köhler Kitti

A PILINYI KULTÚRA TEMETKEZÉSEI BERCEL-SÁFRÁNYHEGY II. LELŐHELYÉN

GUBA SZILVIA

Bevezetés

A lelőhely a Nógrád megyei Bercel külterületén található, a Bercelt Galgagutával összekötő kövesúttól délre, a vele párhuzamosan futó földút mellett helyezkedik el. **(1. kép)** A lelőhely az itt előkerült kelta leletek által vált ismertté,¹ a Sáfrányhegyen később Patay Pál végzett kisebb ásatást.² A helyiek a szomszédos, a topográfiai térképeken Mogyorós-hegyként jelzett dombot is Sáfrányhegynek nevezik **(2. kép)**, ezért a régészeti szakirodalomba az itt található bronzkori lelőhely is ezen a néven került be.³

Az első, szántás után szórványként napvilágot látott későbronzkori sír anyaga 1974-ben a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjteményébe került.⁴ Kemenczei T. összefoglaló munkájában Bercel lelőhelyként és pontosabb meghatározás nélkül e sír anyagára utal.⁵

A területen Tárnoki Judit 1985-ben kisebb kutatást végzett **(3. kép)**, mely során összesen 10 árkot nyitottak.⁶ Az első árok egy 25x1,5 m nagyságú, K-Ny-i tájolású, melynek mindkét végéhez, az árokra merőlegesen egy-egy ca 28 m hosszúságú

¹ A kelta leleteket Hunyady Ilona adta közre, a leletek azonban a II. világháborúban elkallódtak. (HUNYADY, 1944. 99.)

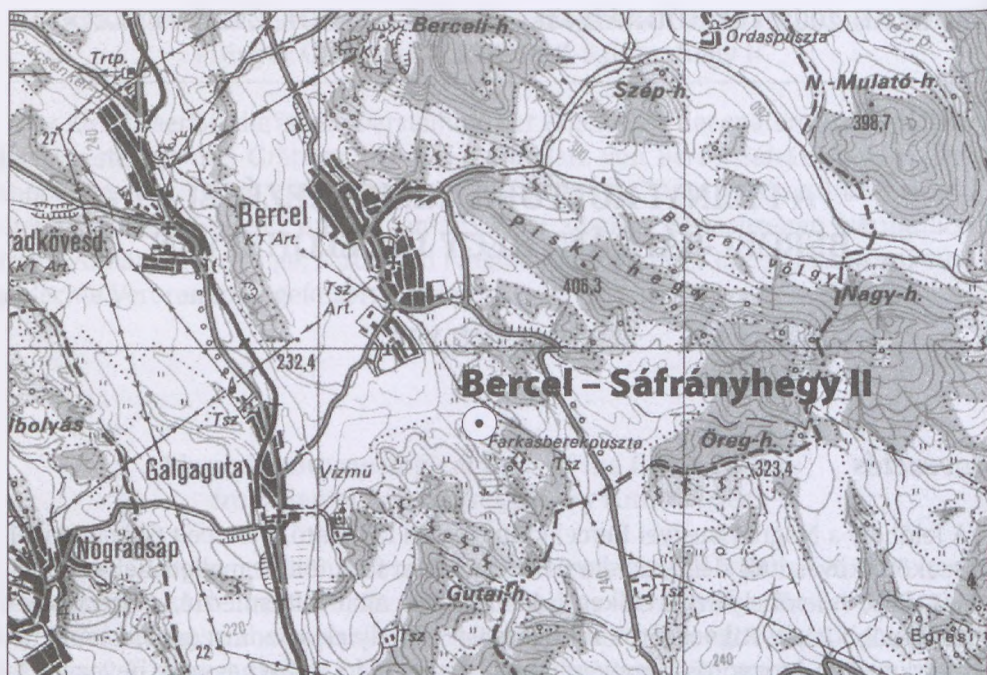
² Patay Pál ásatásai során azonban későbronzkori emléanyag is előkerült. (PATAY 1956. 97-98.)

³ A kelta lelőhelytől való megkülönböztetés céljából Tárnoki Judit a Sáfrányhegy II. elnevezést javasolta.

⁴ A leleteket egy akkori berceli lakos, Dobrocsi Ferenc vitte be a múzeumba. Egy évvel később a lelőhelyen egy bolygatott sírt tárt fel, melynek urnája ma is a tulajdonában van. A lelet közlésének lehetőségéért és az előkerülés körülményeinek dokumentálásáért köszönettel tartozom.

⁵ KEMENCZEI, 1984.97

⁶ Tárnoki Juditnak köszönöm a leletek közlésének lehetőségét és a feldolgozáshoz nyújtott hasznos tanácsait. A tanulmányt V. Szabó Gábor lektorálta (ELTE RI), munkáját ezúttal is köszönöm.

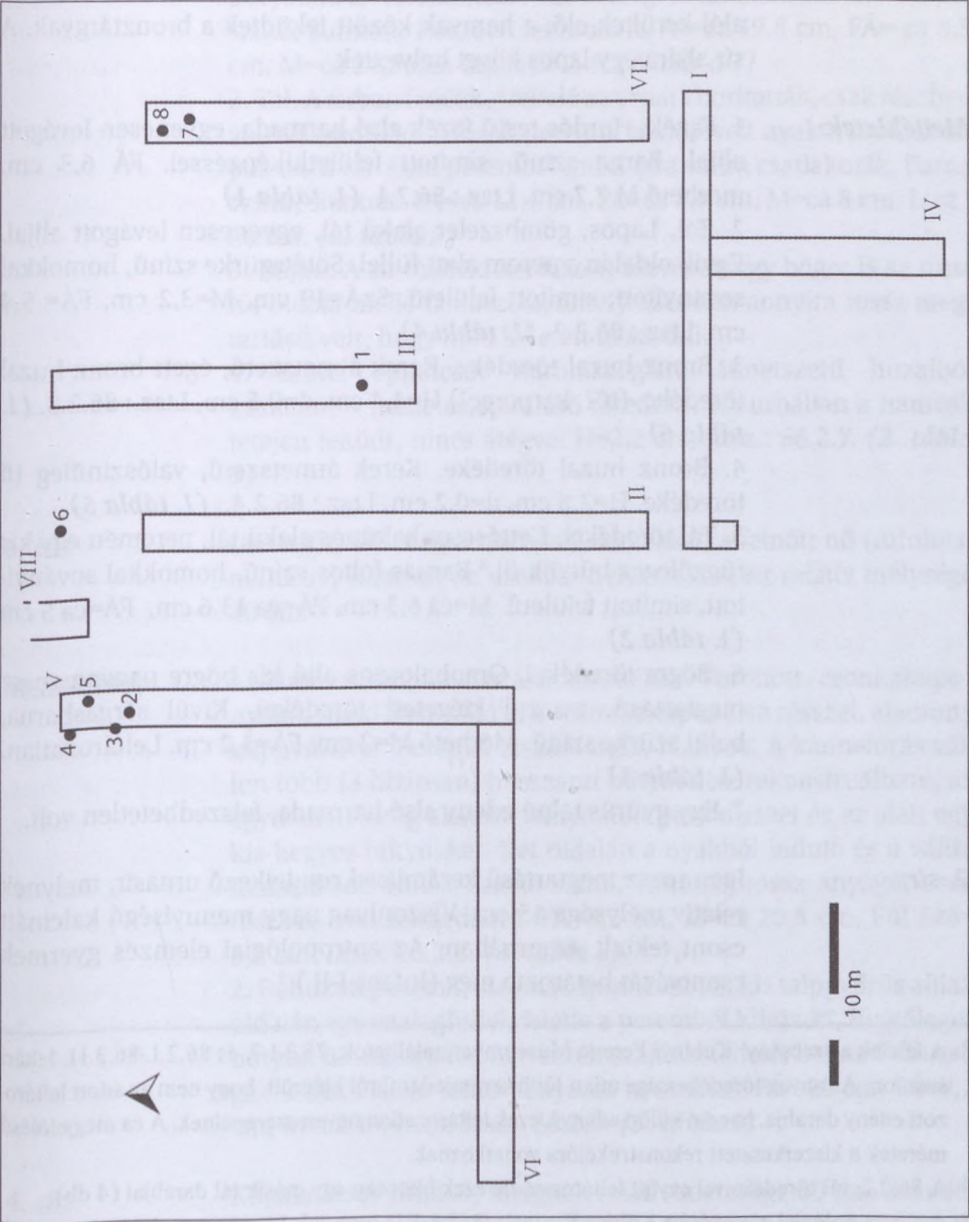
1. kép: A lelőhely topográfiai elhelyezkedése (M 1:100 000)

árok csatlakozik. A domb déli lejtőjének kutatása céljából az I. árokra szintén merőlegesen, egy déli irányú árkot csatlakoztattak, melyben régészeti leleteket megfigyelni nem tudtak. Miután a sírok a domb északi lejtőjén kerültek elő, ezért a II. árokkal párhuzamosan újabb három (III, V, VIII. árkok), míg az V. árokra egy merőleges árkot húztak.

2. kép: A lelőhely mai állapota (2005. augusztus)

Régészeti jelenségeket a domb északi oldalában, a II., V., és VII. árokban sikerült megfigyelni. Az összesen feltárt 8 sír kizárólag a domb északi oldalában jelentkezett, néhányuk egymástól viszonylag nagy (4-5 m) távolságban. A sírok beásását, illetve sírfoltot megfigyelni egyetlen esetben sem lehetett.

3. kép: A feltárt terület helyszínrajza

A leletanyag leírása⁷

1. sír: A felszíntől 20 cm mélységben, a szántástól erősen bolygatott sír, az edényeknek szinte csak az alja maradt meg. Az edényeket enyhe félkörívben helyezték el, kevés emberi hamvak a 2. sz. tá alól kerültek elő, a hamvak között feküdtek a bronztárgyak. A sír aljára egy lapos követ helyeztek.

Mellékletek:

1. Fazék. Hordós testű fazék alsó harmada, egyenesen levágott aljjal. Barna színű, simított felületkiképzéssel. FÁ 6,3 cm, mérhető M 7,7 cm. Ltsz.: 86.2.1. **(1. tábla 1)**
2. Tál. Lapos, gömbszelet alakú tál, egyenesen levágott aljjal. Egyik oldalán a perem alatt füllel. Sötétszürke színű, homokkal soványított, simított felületű. SzÁ=19 cm, M=3,2 cm, FÁ= 5,4 cm. Ltsz.: 86.2.2. **(1. tábla 4)**
3. Bronz huzal töredéke. Kerek átmetszetű, égett bronz huzal töredéke. (tű?, karperec?) H=4,4 cm, d=0,5 cm, Ltsz.: 86.2.3. **(1. tábla 6)**
4. Bronz huzal töredéke. Kerek átmetszetű, valószínűleg tű töredéke. H=2,5 cm, d=0,2 cm, Ltsz.: 86.2.4. **(1. tábla 5)**
5. Tál töredékei. Kettőscsonkakúpos alakú tál, peremén egy kis függőleges bütyök ül.⁸ Barnás-foltos színű, homokkal soványított, simított felületű. M=ca 6,3 cm, PÁ=ca 13,6 cm, FÁ=ca 5 cm **(1. tábla 2)**
6. Bögre töredékei. Omphaloszos aljú kis bögre nagyon rossz megtartású, rosszul kiégetett töredékei. Kívül sárgásbarna, belül szürke színű. Mérhető M=2 cm, FÁ=3,2 cm. Leltározatlan. **(1. tábla 3)**
7. Egy gyűrűs talpú edény alsó harmada, felszedhetetlen volt.

2. sír: Igen rossz megtartású kerámiával rendelkező urnasír, melynek relatív mélysége 45 cm. Viszonylag nagy mennyiségű kalcinált csont feküdt az urnában. Az antropológiai elemzés gyermek csontvázát határozta meg (Infans I-II.).⁹

⁷ A leletek a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban találhatók, 75.3.1-7. és 86.2.1.-86.3.11. leltári számon. Az anyag töredékessége miatt több kerámiadarabról kiderült, hogy nem az adott leltározott edény darabja, hanem külön edényé, ezek leltározatlan néven szerepelnek. A ca megjelölésű méretek a kisserkesztett rekonstrukcióra vonatkoznak.

⁸ A 86.2.2. tál töredékeivel együtt leltározva, de ezek biztosan egy másik tál darabjai (4 db).

⁹ Az antropológiai elemzésért Köhler Kittinek (MTA RI) mondok köszönetet. A részletes eredmények bemutatását lásd ugyanebben a kötetben!

Mellékletek:

1. Urna töredékei. Csonkakúpos nyakú, ívelt, kannelúrás vállú urna, kihajló peremmel és egyenesen levágott aljjal. Nyakán egymás alatt 3-3 pontból álló benyomkodott motívum, mely legalább kétszer ismétlődik. A kannelúrás vállon egy hosszanti bütyökdísz, valamint két kis szalagfül rekonstruálható Fekete színű, simított. Részben leltározott. PÁ=ca 19,8 cm, FÁ= ca 8,5 cm, M=ca 24,5 cm. Ltsz.: 86.2.5. **(2. tábla 1)**

2. Tál. A sírban fenékkal felfelé az urnára borították, csak részben volt felszedhető. Kihajló peremű, rövid, ívelt nyakú, csonkakúpos testű tál. Füle peremből indul és a vállra csatlakozik. Barna színű, simított. PÁ=ca 12,4 cm, FÁ=ca 5,8 cm, M=ca 8 cm. Ltsz.: 86.2.6. **(2. tábla 2)**

3. Bögre. A sír mellékletei között szerepelt egy bögre is az urna K-i oldala mellé támasztva, amely azonban annyira rossz megtartású volt, hogy nem lehetett felszedni.

4. Bronz spirálcső. Háromszögletű átmetszetű huzalból készített, 6 menetes spirálcső töredéke. Az urnában a hamvak tetején feküdt, nincs átégve. H=2,2 cm, Ltsz.: 86.2.7. **(2. tábla 3)**

3. sír:

Urnasír rossz megtartású mellékletekkel, a felnőtt nő (Adultermaturus) hamvait az urnába helyezték. A sír relatív mélysége 40 cm.

Mellékletek:

1. Urna rossz megtartású töredékei. Fordított csonkakúpos nyakú, rövid ívelt vállú urna csonkakúpos alsó résszel, alacsony talpgyűrűvel. Peremét elszántották, hiányos. A kannelúrás vállon több (3 biztosan) hosszanti bütyökdísz rekonstruálható, az egyik alatt virág alakúra benyomott pont dísszel és ez alatt egy kis hegyes bütyökkel. Két oldalán a nyakból indul és a vállra támaszkodó füllel. Fekete színű, simított, rossz anyagú, csak részben volt felszedhető. FÁ=8,2 cm, M=ca 20,4 cm, Fül Szé=3,8 cm. Ltsz.: 86.2.8. **(3. tábla 2)**

2. Behúzott peremű, csonkakúpos testű tál, kis talpgyűrűs aljjal, oldalán egy szalagfüllel, felette a peremből kihúzott, függőleges bütyök ül. Az urnába helyezték szájával felfelé, benne 7 db csiga feküdt. Fekete színű, fényezés nyomával. PÁ= 29 cm, FÁ=9,2 cm, M=ca 10,4 cm. Ltsz.: 86.2.9. **(3. tábla 1)**

4. sír:

Kőpakolásos urnasír, melynek relatív mélysége 60 cm. Az edények mellett, illetve két szabálytalan alakú, nagyméretű kő az

edények felett feküdt. Az urnából kevés kalcinált csont került elő.

Mellékletek:

1. Urna töredékei, pereme és nyakának jelentős része hiányzik. Vállá rövid, ívelt, tagoltan illeszkedik a fordított csonkakúpos hashoz. Alacsony, hangsúlyozott talpkorongon áll, két oldalán 1-1 szalagfül található. Vállá kannelúrázott, bütyök díszíti részben a nyak és váll hangsúlyos találkozását, valamint a hasvonalat. Nyakán három pontból álló benyomott dísz rekonstruálható. Kívül fekete, belül sötétbarnás-szürke színű, felülete simított. Nyak $\bar{A}$ =ca 21,8 cm, $\bar{F}\bar{A}$ =ca 9 cm, M =ca 18,4 cm. Ltsz.: 86.2.10. **(4. tábla 1)**

2. Tál töredékei. Az ásatási naplóban szerepel egy fenékkal lefelé az urnába állított töredékes tál is, valószínűleg nem lehetett felszedni.

5. sír:

Urnasír, melynek raltív mélysége kb 55 cm, az urnában kevés kalcinált emberi csonttal.

Mellékletek:

1. Urna töredékei. Peremének nagy részét elszántották, nyaka ívelt, tagoltan illeszkedik a rövid, erősen domború vállhoz, hasa kettős-kónikus, alja egyenesen levágott. Vállán egymással szemben két fül ül. Nyakán és a vállon benyomott rozetta díszek ülnek, vállá függőlegesen kannelúrás, melyet csoportokba rendezett hármás függőleges bordák szakítanak meg. Az éles hasvonalon több bütyök rekonstruálható. Az egyik fültöredék alatt szintén benyomkodott rozetta motívum látható, melyet 1-1 függőleges borda keretez. Kívül sötétszürke, belül barna színű, simított felületű. $\bar{P}\bar{A}$ =ca 22,5 cm, $\bar{F}\bar{A}$ =ca 11,4 cm, M =ca 26,2 cm. Ltsz.: 86.2.11. **(5. tábla 2)**

2. Tál. Fordított csonkakúpos testű, fenéke enyhén profilált. Oldalán, a perem alatt kis szalagfül. Barna színű, simított felületű, homokkal soványított. Fenékkal lefelé helyezték az urnára. $\bar{P}\bar{A}$ =24,3 cm, $\bar{F}\bar{A}$ =6,8 cm, M =8,6 cm. Ltsz.: 86.2.12. **(5. tábla 3)**

3. Bögre. Kívül barna-fekete foltos, belül sötétszürke színű, homokkal és szerves anyaggal soványított, durva felületű, kis kettőscsonkakúpos bögre töredékei. A hasvonalon két kis kerek bütyök ül. M =6x9,5 cm. Leltározatlan.¹⁰ **(5. tábla 1)**

¹⁰ Az urna leltározatlan darabjaival egy zacskóban, de biztosan nem az urna darabjai. Az ásatási napló nem említi bögrét, lehet hogy nem a sírhoz tartozik.

6. sír:

Urnasír, melynek relatív mélysége kb 60 cm. Az urnából nagy mennyiségű kalcinált embercsont került elő, az antropológiai vizsgálat szerint egy 9-11 év körüli gyermek maradványai. A hamvak tetején fekvő bronztárgyak égésnyomot nem mutatnak.

Mellékletek:

1. Urna darabjai. Nagyon rossz megtartású és állapotú, csak részben felszedhető töredékek. Kettőskónikus, kissé gömbölyded testű, nyaka hengeres. A sűrű, enyhe kannelúrával díszített vállán két kis szalagfül ül. Nyakán benyomott pont díszekkel, éles hasvonalán vízszintes állású bütykökkel. Pereme és alja teljesen hiányzik. Vöröses barna színű, rosszul égetett. Nyak Á=ca 14 cm, Mérhető M=15,5 cm. Ltsz.: 86.2.13. (6. tábla 3)

2. Tál. Fenékkal felfelé az urna szájára borítva. Rövid, kihajlót peremű, rövid, ívelt nyaka élesen tagoltan illeszkedik a fordított csonkakúpos testhez. Feneke enyhén profilált. Két, bordával díszített peremből induló és a vállra csatlakozó szalagfüllel. A fül peremhez csatlakozásánál ansa lunata kiképzés látható. Fekete, fényezett. PÁ=22,7 cm, FÁ=8,5 cm, M=8,7 cm. Ltsz.: 86.2.14. (6. tábla 4)

3. Tál. Kettőscsonkakúpos tál éles hasvonalának töredéke egy kis bütyök és a fül csonkjának nyomával. Homokkal és kavicssal soványított, simított felületű. M=7,7x3,6 cm. Ltsz.: 86.2.13.¹¹

4. Bronz sarló hegyének töredéke. Az urnában a hamvak tetején feküdt, égésnyomokat nem mutat. H=2,1 cm. Ltsz.: 86.2.15. (6. tábla 1)

5. Bronz lemez. Meghatározhatatlan bronztárgy (sarló?, kés?) töredéke. Az urnában a hamvak között feküdt. H=1,8 cm. Ltsz.: 86.2.16. (6. tábla 2)

7. sír: Urnasír, az urna kevés kalcinált emberi csontot tartalmazott. A sír relatív mélysége 50 cm.

Mellékletek:

1. Urna. Ívelt nyakú, erősen domború vállú, fordított csonkakúpos testű urna kis, töredékes gyűrűs talpon. Vállán széles kiképzésű kannelúrák, a nyakon két kis szalagfüllel. A nyak és a váll találkozásánál éles bütykök ülnek, melyeket alulról pontsor keretez. A hasvonalon egy, felülről árkolt bütyök rekonstruál-

¹¹ Az azonos leltári számú urna darabjaival került beletárolásra, de biztosan nem az urna darabjai.

ható. A nyakon hármass csoportba rendezett virágmotívumok láthatók. Belül világosszürke, kívül sötétszürke színű, simított felületű. FÁ=ca 9,2 cm, M=ca 19 cm. Ltsz.: 86.2.17. (4. tábla 2)
2. Bronz rögzők. Az urnában a hamvak között megégett, meghatározhatatlan bronztárgy töredékei. Leltározatlan. (4. tábla 3)

8. sír: Urnasír, melynek relatív mélysége 55 cm. Az urna emberi maradványokat nem tartalmazott.

Mellékletek:

1. Urna. Tölcséresen kihajló peremű, kettőscsonkakúpos testű urna alacsony talpkoronggal. Ívelt nyaka tagoltan illeszkedik a domború vállhoz, a nyakból induló két füle a vállra támaszkodik. Nyakán hármass csoportokba rendezett virágmotívum látható. A sűrűn, de enyhén kannelúrázott vállon két, egymással szemben elhelyezkedő hosszanti bütyök található, a bütykök között a nyak-váll találkozásánál kis hegyes bütykök ülnek. A kannelúrákat a bütykök felhelyezése után simították az agyagba. Belül barnásszürke foltos, kívül fekete színű. PÁ=27,4 cm, FÁ=7,5 cm, M=26,5 cm. Ltsz.: 86.2.18. (7. tábla 3)
2. Többes huzalból álló, égett bronztöredék. (Karperec?) Leltározatlan. H=2,7 cm. (7. tábla 2)

Dobrocsi Ferenc által talált sírok

9. sír: Szántástól erősen bolygatott urnasír, az urnát tállal fedték, amely azonban elkallódott. Az urnában a hamvak között egy kis bögre is feküdt, melyet a találók nem tartottak meg.

1. Urna kihajló peremmel, ívelt nyakkal, kettőscsonkakúpos testtel és profilált aljjal. A hangsúlyos nyak-váll átmenetet két szalagfül íveli át. A nyakon hármass csoportokba rendezett rozettamotívum látható, a finomam kannelúrázott vállon a fülek között két vízszintes bütyökkel, alattuk egy-egy függőleges bütyök ül. Sötétszürke színű, fényezés nyomával. PÁ=17,4 cm, FÁ= 10 cm, M=22,5 cm. Dobrocsi F. magántulajdona. (7. tábla 1)

10 sír(?): Mélyszántás után, a domb tetején talált kisméretű amfóra, mely bronzékszereket tartalmazott.¹²

1. Amfóra ívelt nyakkal, csonkakúpos testtel, profilált aljjal. A két kis szalagfül alatt két kis bütyök ül. A két fül között, az

¹² Az itt bemutatott bronztárgyakon kívül a leltárkönyv 4 további bronzhuzalt említ, melyek azonban már az 1990-es revíziónál sem voltak meg.

edény hasán egymás alatt két-két hegyes bütyök látható. FÁ=3 cm, M=7,2 cm. Ltsz.: 75.3.1. (8. tábla 1)

2. Bronz pitykék, a peremükön egymással szemben 1-1 lyukkal. Átm=1,5-1,7 cm. Ltsz.: 75.3.2-4. (8. tábla 3, a-c)

Szórvány leletanyag

1. Hordós testű, profilálatlan aljú fazék. Pereme alatt fül és 3 db fogóbütyök ül. Vöröses-barna színű, simított felületű. (V. árok. M=18 cm, ltsz.: 86.3.11.) (9. tábla 5)
2. Bögre. Lekerekített peremű, virágcserep alakú bögre. Peremből induló füle letörött. Sötétbarna színű, simított felületű. (III. árok. M=6 cm, SzÁ=8 cm, FÁ=4,8 cm, ltsz.: 86.3.2.) (8. tábla 5)
3. Oldaltöredék. Urna nyakának töredéke, vízszintesen benyomott pontsorrall. Fekete színű, simított. (III. árok. H=5,5 cm, ltsz.: 86.3.3) (9. tábla 2)
4. Oldaltöredék. Urna kettőskónikus hasából, vállán függőleges kannelúrákkal, hasi élén felülről kettős vonallal árkolt bütyök ül. Fekete, fényezett. (III. árok. H=5,4 cm, ltsz.: 86.3.4.) (9. tábla 1)
5. Urna domború vállából származó, függőlegesen kannelúrázott töredék. Fekete, simított. (III. árok, H=6,6 cm, ltsz.: 86.3.5.)
6. Alacsony talpgyűrűn álló töredékek, több edény darabjai. (III. árok. H=5,3-7,4 cm, ltsz.: 86.3.6.)
7. Világosszürke, fényezett korongolt edény (tál?) töredéke. (III árok, népvándoráskor. H=5,1 cm, ltsz.: 86.3.7.) (8. tábla 4)
8. Behúzott peremű, fordított csonkakúpos testű tál peremtöredékei. (V. árok. H=6,1-6,8 cm, ltsz.: 86.3.8.) (9. tábla 3)
9. Domború vállú urna és egy S-profilú tál töredékei. (V. árok. H=4-4,1 cm, ltsz.: 86.3.9.)
10. Talpgyűrűn álló urna aljának töredéke. Fekete, fényezett. (V. árok, H=7,5 cm, ltsz.: 86.3.10.)
11. Csonteszköz. Kiskérődző bordájából csiszolt ár, valószínűleg megégett. (I. árok, H=9,9 cm, ltsz.: 86.3.1.) (8. tábla 8)
12. Bronz spirálcső töredéke hátomszög átmetszetű huzalból. (M=0,9x0,3 cm, leltározatlan) (8. tábla 6)
13. Lapos, kerek bronzgyöngy. (I. árok, Átm: 0,7 cm, leltározatlan) (8. tábla 7)

Az előkerült leletanyag értékelése

Kerámia

A kerámiáról általánosan elmondható, hogy nagyon rossz megtartásúak, rosszul égetettek, néhányuk morzsalékos, csak egyetlen urnát sikerült teljes egészében restaurálni.

Urnák

Az urnák töredékes voltak ellenre is könnyen típusba sorolhatók, a formát tekintve egyetlen, a Kemenczei T. által meghatározott 2. típust képviselik.¹³ Csupán az edényeken elhelyezett díszítőelemek és azok variációjában térnek el lényegében egymástól, két tökéletesen egyformán díszített urna nem került elő. Általános jellemző az egyenesen levágott alj, vagy kis talpgyűrű, kettőscsonkakúpos test éles hasvonallal, hengeres vagy tölcséres nyak, kihajló peremmel. A nyak és a váll találkozása minden esetben hangsúlyozott, a váll kanellúrával, bütykökkel és bekarcolásokkal tagolt. A fülek vagy a vállon helyezkednek el, vagy a nyakat kötik össze a vállal. A típust V. Furmánek és Kemenczei T. is az idősebb Piliny-formák-ból vezeti le.¹⁴

A 4. sír urnájához hasonló a nagybátonyi temető leletanyagában ismert,¹⁵ a 6. sír urnájának kerekesebb formája került elő Litkéről.¹⁶

A rozetta-motívum (3. tábla 2, 4. tábla 2, 5. tábla 2, 7. tábla 1; 3) általánosan használt díszítő-elem. Ismert hármas csoportba rendezve Nagybátonyból (itt azonban a vállon és nem a nyakon szerepel).¹⁷ Néhány esetben a díszítés tálakon vagy bögréken is előfordul, mint pl. Kompolton¹⁸ vagy Litkén.¹⁹ A fül alatt elhelyezett rozetta-dísz a Jászberény-Cserőhalmi temető 9. sírjának urnáján fordul elő.²⁰

A lencse-szerű besímitott dísz általában az urna nyakát díszíti (2. tábla 1, 4. tábla 1, 6. tábla 3), de ismert más edényformákon is különböző kombinációkban: egy vagy több egyenes sorban vagy ívesen, pl. urnákon a litkei temetőből,²¹ ugyanebből a temetőből kis amfórán is szerepel.²²

A függőleges kannelúra és a hosszúkás bütyök kombinációja a vállon (2. tábla 1, 3. tábla 2) a fiatalabb Pilinyi-szakaszban jelenik meg, a díszítőmotívum Litkéről²³ valamint Kazárról²⁴ ismert.

Egy további, szintén a kultúra fiatalabb szakaszára jellemző motívum, az ívelt kannelúra (7. tábla 3), több urnáról ismert a jászberényi temetőből²⁵ és Litkéről.²⁶

Kis amfóra

A magyar nyelvű szakirodalom a formát különbözőképpen írja le: kis urna alakú edény,²⁷ csupor,²⁸ vagy bögre.²⁹ A szlovák szakirodalomban a típust a nagy amfórák derivátjaiként jellemzik.³⁰ A elnevezés különbözőségeitől eltekintve a kutatók ab-

¹³ KEMENCZEI, 1966

¹⁴ FURMÁNEK, 1977. 302; KEMENCZEI, 1966.87

¹⁵ KEMENCZEI, 1984. Taf. III. 4

¹⁶ KEMENCZEI, 1984. Taf. VII. 24; IX. 10

¹⁷ KEMENCZEI, 1984. Taf. II. 2

¹⁸ KEMENCZEI, 1984. Taf. XVII. 8-9

¹⁹ KEMENCZEI, 1984. Taf. XI. 3

²⁰ CSALOG-KEMENCZEI 1966. I. kép 1

²¹ KEMENCZEI 1984. Taf. X. 16, 21

²² KEMENCZEI 1984. Taf. VIII. 28; IX. 17

²³ KEMENCZEI, 1984. Taf. VII. 3, 17

²⁴ KEMENCZEI, 1984. Taf. XIII. 3, 6, 12, 16, 18

²⁵ CSALOG-KEMENCZEI 1966. 3. kép 8; 9. kép 12

²⁶ KEMENCZEI 1984. Taf. VII. 12; IX. 22

²⁷ CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 67

²⁸ KEMENCZEI, 1984. 16

²⁹ PATAY, 1954a 38

³⁰ FURMÁNEK, 1977. 304

ban egyetértenek, hogy a formát mindannyian a halomsíros kultúra hagyatékából vezetik le és hogy a Pilinyi-kultúrában hosszabb ideig használatos volt.³¹

Hasonló formát ismerünk a jászberényi temető több sírjából,³² Nagybátonyból,³³ Litkéről³⁴ és Zagyvapálfalváról is.³⁵

Fazekak

A berceli temetőben a fazekaknak csak egy ismert típusa került elő: a tojásdad testű, egyenesen levágott aljú fazék enyhén durvított felülettel (Furmánek-féle D I típus, Kemenczei-féle 2. típus) A temető területéről két példány látott napvilágot: az egyik urnaként szolgált, benne kalcinált embercsontok voltak. (1. tábla 1) A másik, ép fazék a temető területéről szórványként került elő (9. tábla 5). Fazék alakú edények több hasonló korú temető leletanyagában is ismertek, vagy a hamvakat tartalmazó urnaként, vagy kíséredényként.³⁶ Urna funkcióval látták el a Šafarikovo-n talált fazekat, itt azonban a fül nélküli tojásdad testet seprűdíz borítja.³⁷

A fazék kétfülű variánsa egy bolygatott sírból került elő a Jászberény-cserőhalmi temetőből.³⁸ Kemenczei T. még egy fazekat említ a 33. jelezetű sírből, amely feltételezhetően kíséredényként funkcionálhatott.³⁹⁻⁴⁰

Tálak

A Bercelen előkerült fedőtálként és kíséredényként használt tálak formailag szélesebb skálát képviselnek a fent említett egyéb edénytípusoknál.

A fordított csonkakúpalakú tálát - egyenesen levágott aljjal és egyenes peremmel, a perem alatt kis szalagfüllel (5. tábla 3) - Kemenczei T. nem különíti el a profilált oldalú tálaktól (Kemenczei-féle 2. típus). Hasonló típust a litkei temetőből közöl.⁴¹

Újabb típust képvisel az enyhén gömbölyded testű, behúzott peremű, talpgyűrűs tál (3. tábla 1), melynek pereméből induló fül peremhez illeszkedésénél nyelv alakú függőleges bütyök kapcsolódik. (Furmánek-féle B I típus, Kemenczei-féle

³¹ CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 90

³² CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 2. kép 3; 6. kép 9; 7. kép 2, 16

³³ PATAY, 1954a 7:11

³⁴ KEMENCZEI, 1984. Taf. VIII. 28; IX. 11

³⁵ KEMENCZEI, 1967. Abb. 1:3; 9:15

³⁶ FURMÁNEK, 1977. 310

³⁷ FURMÁNEK, 1977. Taf. II:1; VI: 28

³⁸ CSALOG-KEMENCZEI 1966. Abb. 6:2

³⁹ Az 1. kép 7. ábrája két töredéket mutat be: az egyik a fent említett fazék, a másik valószínűleg egy másik edényhez tartozhat, mivel a kép egy gyűrűs talpú edény aljtöredékét ábrázolja és ilyen aljkiképzéssel fazekat nem ismerünk.

⁴⁰ CSALOG-KEMENCZEI 1966. Abb. 1:7

⁴¹ KEMENCZEI, 1984. Taf. X. 22

1. típus) A bercelihez hasonló tál több példánya a jászberényi temető anyagából került elő.⁴²

Általános későbronzkori formát képviselnek az egyenesen levágott aljú, profilált oldalú tálak (Furmánék-féle B II., Kemenczei-féle 2. típus). A berceli temető területén előkerült összesen négy példány közül három csak töredékes: az egyiken megfigyelhető egy, a peremből induló fül, egy másik peremtöredékén nyelv-szerű, függőleges bütyök található. (1. tábla 2) A 6. sír tálján ansa-lunata-szerű fülkiképzés látható (6. tábla 4). A tál általános forma, mely mind a korai, mind a kései Pilinyi-temetők anyagában megtalálható, így pl.: Nagybátonyban,⁴³ Zagyvapálfalván⁴⁴ és Litkén.⁴⁵

A berceli temető 1. sírjából előkerült lapos, gömbszelet alakú tál egyenesen levágott aljjal és a perem alatt szalagfüles kiképzéssel a hasonló korú temetők anyagában eddig nem ismert. (1. tábla 4)

Bögrék

A temető leletanyagában a bögrék képviselik a legtöredékesebb edénytípust, melyek közül csupán néhány általánosan használt típust sikerült azonosítani. A töredékek egy része széles körben ismert bronzkori formát mutat, ilyen pl. az omphaloszos aljkiképzésű fényezett bögre töredéke (1. tábla 3).

A berceli temető területén a virágcserep alakú bögrének egy ép példánya került elő, mely azonban objektumhoz nem köthető (8. tábla 5). Ezt a formát több temető anyagában is megtaláljuk pl. Litkén,⁴⁶ Šafárikovo-n,⁴⁷ és Jászberényben.⁴⁸

Bronzleletek

A temető hitelesen feltárt sírjai közül négy tartalmazott bronztárgyat, melyek azonban töredékességük miatt finomabb kronológiai megállapításokra aligha használhatóak.

Bronz *sarló* töredékei kerültek elő (6. tábla 1-2) Jászberényből (77. sír, emberi maradványokat a szerzők nem említene),⁴⁹ Litkén (34. sír,⁵⁰⁻⁵¹ illetve 7. és 17. sír.⁵²⁻⁵³ V. Furmánék ragyolci ásatási megfigyelései alapján a sarlók túlnyomó többsége nők sírjából kerülnek elő.⁵⁴

Két *lyukú bronz pityke* (8. tábla 3: a-c) a nagybátonyi temető 28 sírjából ismert,⁵⁵ szórványként előfordul az abaújszántói temető anyagában is.⁵⁶ Patay P. a nagybátonyi temető előzetes közlése során megállapítja, hogy „több db csak ritkán

⁴² CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 1. kép 4; 3. kép 3

⁴³ KEMENCZEI, 1984. Taf. IV. 9

⁴⁴ KEMENCZEI, 1966. Abb. 11:14; 12:10

⁴⁵ KEMENCZEI, 1984. Taf. VII. 20; IX. 18

⁴⁶ KEMENCZEI, 1984. Taf. VIII. 16

⁴⁷ FURMÁNEK, 1977. Taf. I. 21; Taf. IX. 14

⁴⁸ CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 4. kép 3

⁴⁹ CSALOG-KEMENCZEI, 1966. 6. kép 13

⁵⁰ A sírban hamvak nem voltak.

⁵¹ KEMENCZEI, 1984. 103

⁵² A sarló töredékek a hamvak között feküdtek.

⁵³ KEMENCZEI, 1984. 102

⁵⁴ FURMÁNEK-STLOUKAL, 1985. 142

⁵⁵ PATAY, 1954a 42

⁵⁶ KEMENCZEI, 1964. Taf. V. 20

volt együtt található.”⁵⁷ Ennek ellentmondani látszik a berceli sír anyaga, valamint egy sír Hillebrand Jenő zagyvapálfalvai ásatásából.⁵⁸ A pityke és a spirálcső együttes előfordulására szintén van példa más temetők leletanyagában, a leletkombináció előfordult a ragyolci temető egy sírjában is.⁵⁹ Kemenczei T. a zagyvapálfalvai temető pontos sírszámmal nem ellátott, de bizonyosan azonos sírhoz tartozó leletei között is említ több pityke és spirálcső kombinációjából álló leletegyüttest (KEMENCZEI 1967. 258).⁶⁰

A kerek vagy háromszög átmetszetű huzalból készített *spirálcső* a leggyakoribb bronztárgy, mely mind temető-, mind település-, mind pedig raktárleletekből is ismert. (2. tábla 3, 8. tábla 2, 6) Néhány esetben nehéz utólag megállapítani, hogy önálló tárgyként használták, vagy esetleg egy összetettebb ruhadísz vagy viseleti tárgyat egészített ki (gyűrűk vagy csüngők spirálkorongokkal, ahol az összekötő tag spirálcsövecske stb.).

A Bercelen szórványként előkerült bronzgyöngy (8. tábla 7) valószínűleg egy bolygatott sírhoz tartozhatott. A kerek, gömbös illetve lapos bronzgyöngyök nem gyakoriak, de általánosan ismertek a Pilinyi-kultúra temetőiből pl.: Nagybátonyból,⁶¹ illetve Ragyolcraól.⁶²

A további bronzból készült tárgyak, melyek a temető területéről előkerültek töredékességük miatt egyáltalán nem, vagy csupán általános formák meghatározását teszik lehetővé, tipológiai besorolásuk ezért kérdéses.

Összefoglalás

Kalcinált embercsontok (vagy „hamvak”) az előkerült tíz sírból nyolc esetben voltak megfigyelhetők, ebből 7 esetben az urna tartalmazta az emberi maradványokat. Antropológiai elemzést 5 sír csontjain lehetett végezni, ebből csupán három váz adott értékelhető információt. Az ásatási naplóban szereplő „kevés hamvak” megjegyzés talán gyereksírokra utalhat.

A hamvakat tartalmazó urnán kívül egyéb mellékletet (edényt vagy bronzokat) mindegyik sír tartalmazott.

Az urnákat hat esetben tállal fedték, négy esetben szájjal felfelé, két esetben pedig szájjal lefelé helyezték az urna szájába. Egyéb *kísérőedényt* összesen két sír tartalmazott, további két sírban a hamvak között egyéb edények össze nem tartozó

⁵⁷ A zagyvapálfalvai legújabb ásatások során megfigyeltünk több olyan sirt is, melyekben egynél több bronzpityke került elő, egy esetben a berceli sírhoz hasonlóan 3 példány.

⁵⁸ KEMENCZEI, 1967. Taf. XXVII. 8-13

⁵⁹ FURMÁNEK 1977. Taf. III: 32

⁶⁰ Kisgyőr lelőhelyről előkerült bronz rakátletben ismert pityke előfordulása bronz spirálcső kíséretében (KEMENCZEI 1965b. Taf. VI-VII.)

⁶¹ PATAY, 1954a 12. kép 10

⁶² FURMÁNEK, 1977. 296

darabjait találták meg. Ezt, a középső bronzkori hamvasztásos temetkezéseknél is megtalálható szokást több temetőben is megfigyelték. Zalotay E. szerint e rítuselem a kelebiai temetőben is általánosan bevett szokás volt,⁶³ hasonló temetkezési szokást figyelt meg Reményi L. a budatétényi Vatyá-temető feldolgozása kapcsán.⁶⁴ A bögrék töredékessége is talán ezzel a szokással magyarázható.

Bronzmelléklet 5 sírhoz tartozott. Azok a bronzok, melyek az urnában a hamvak közül kerültek elő, mind égettek. A hamvak tetejére helyezett bronzok épek, égésnyomokat felfedezni rajtuk nem lehet. Külön említést érdemel a 8. sír égett bronzhuzala, mely szintén az urnából került elő, ugyanakkor az urnában hamvakat egyáltalán nem tartalmazott. A bronzok nagyon töredékesek, általános formákat képviselnek (tű, spirálcső, karperec), melyek így pontosabb kronológiai besoroláshoz alkalmatlanok.

Kőpakolást a berceli temetőben összesen egy esetben sikerült megfigyelni (4. sír). E rítuselem hiánya nem biztos, hogy általános jelenségnek nevezhető, hiszen a sírok sekély helyzete, illetve a területen folyó folyamatos mezőgazdasági művelés, erózió szintén sérthette a sírok egységét, s mindez magyarázhatja a fedőkövek illetve kőpakolások hiányát.

Az urnák alá, illetve a sírok aljának – általánosan ismert – kiképzéséhez tartozó kőlapot is csak egyetlen esetben sikerült megfigyelni. (1. sír)⁶⁵

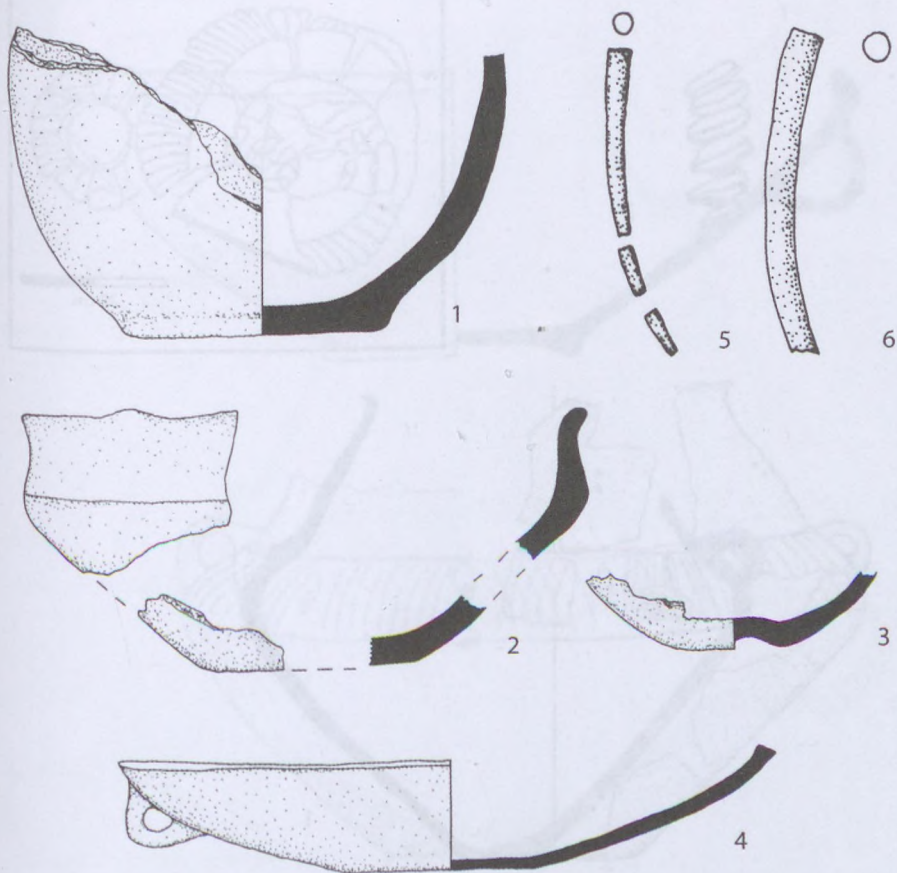
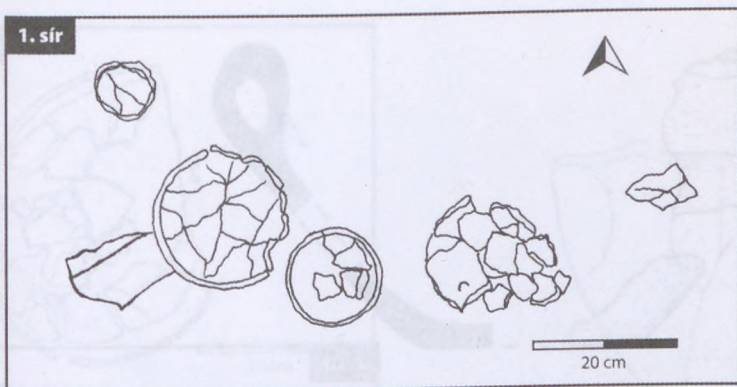
A Bercel-Sáfrányhegy II. lelőhelyen feltárt sírok az értékelhető adatok alapján a Pilinyi-kultúra fiatalabb fázisába tartoznak. A kerámiák töredékessége és a bronzok általános formája pontosabb kronológiai megállapításokat nem tesz lehetővé. A temető anyaga azonban szervesen illeszkedik a Belső-Cserhát hasonló korú későbronzkori lelőhelyeihez (pl.: Buják, Szanda, Szirák).

⁶³ „Ugy látszik a temetés alkalmával edénytöredékeket is adtak a sírba, mert ez a jelenség nem egyedülálló.” (ZALOTAY 1957. 14.)

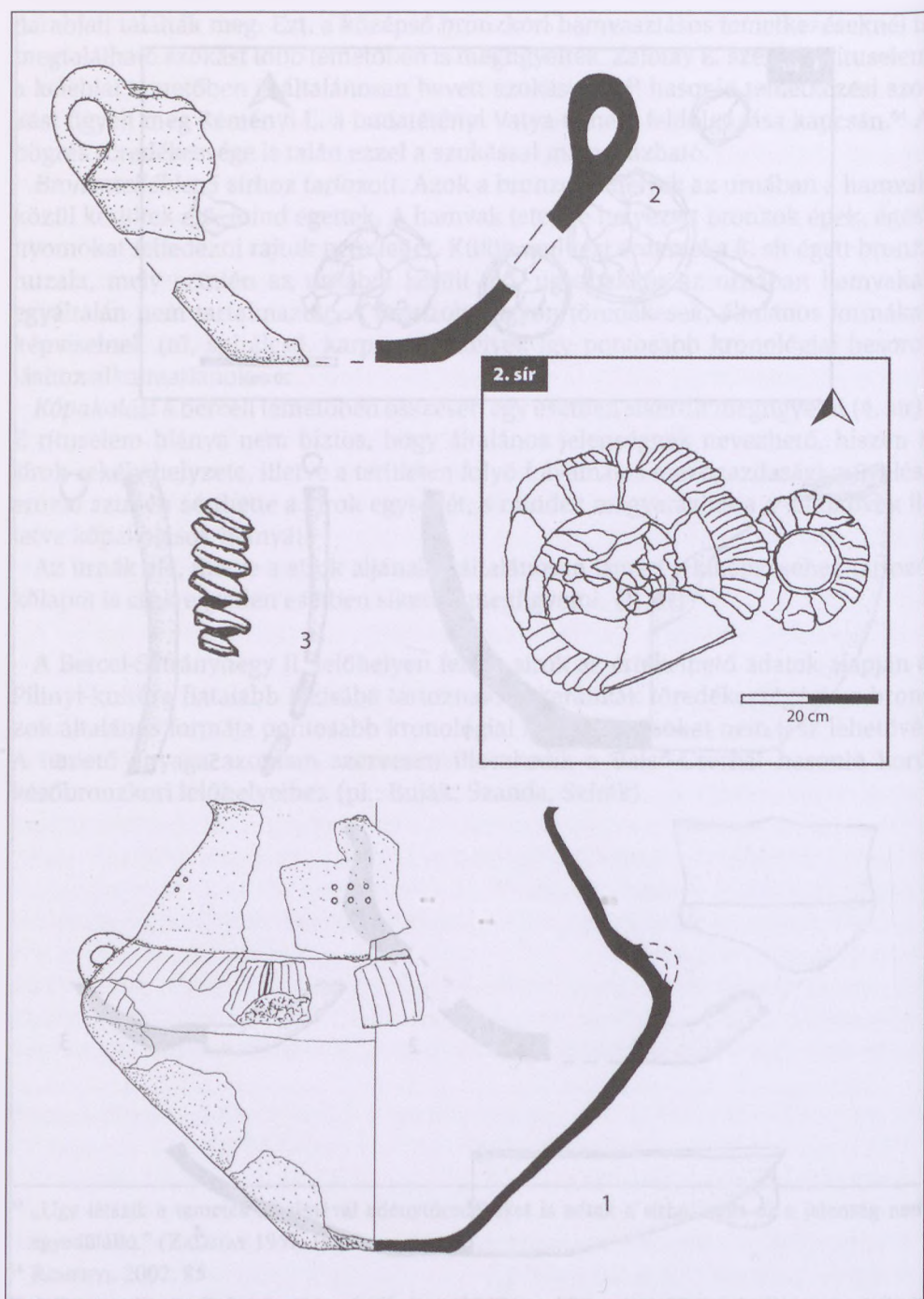
⁶⁴ REMÉNYI, 2002. 85

⁶⁵ A Zagyvapálvalva-Bolgárkertészeti lelőhelyen, 2007-ben feltárt sírok 30 %-nak alján megtalálható volt a kőlap, vagy tapasztás. GUBA-VADAY 2008. 18.

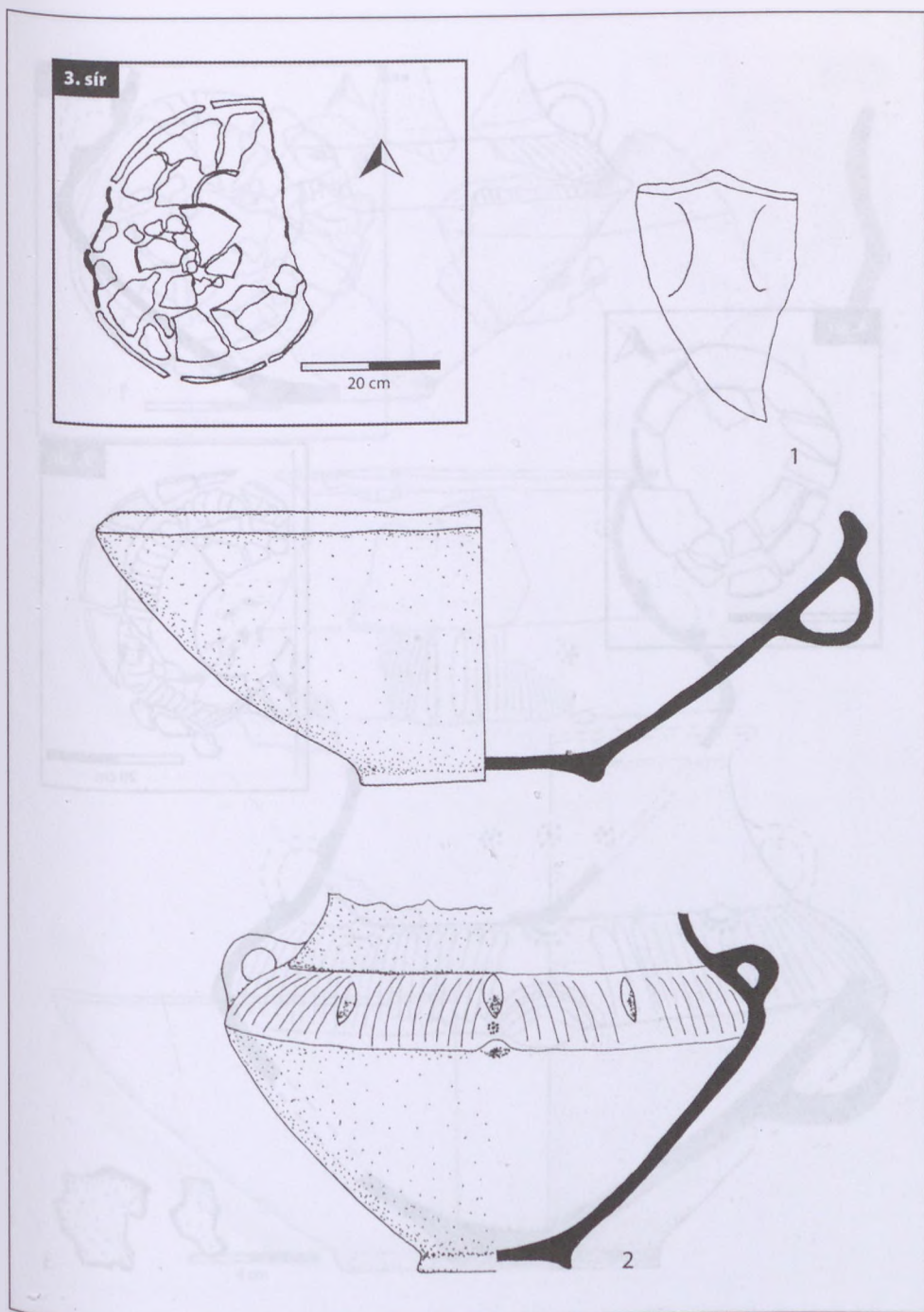
1. sír

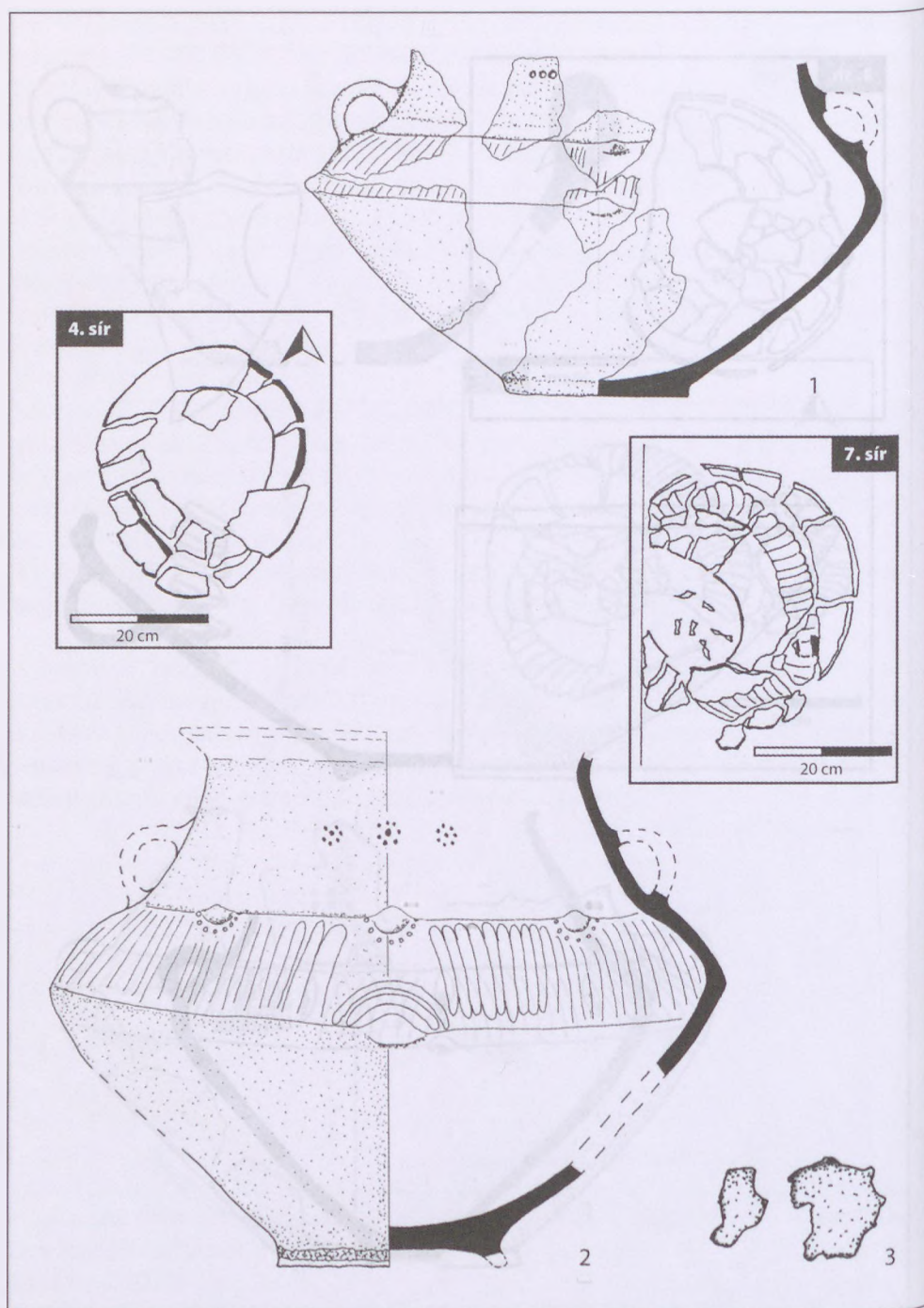
1. tábla: 1. sír, méretek: 1-4 (M1:2), 5-6 (M 1:1)

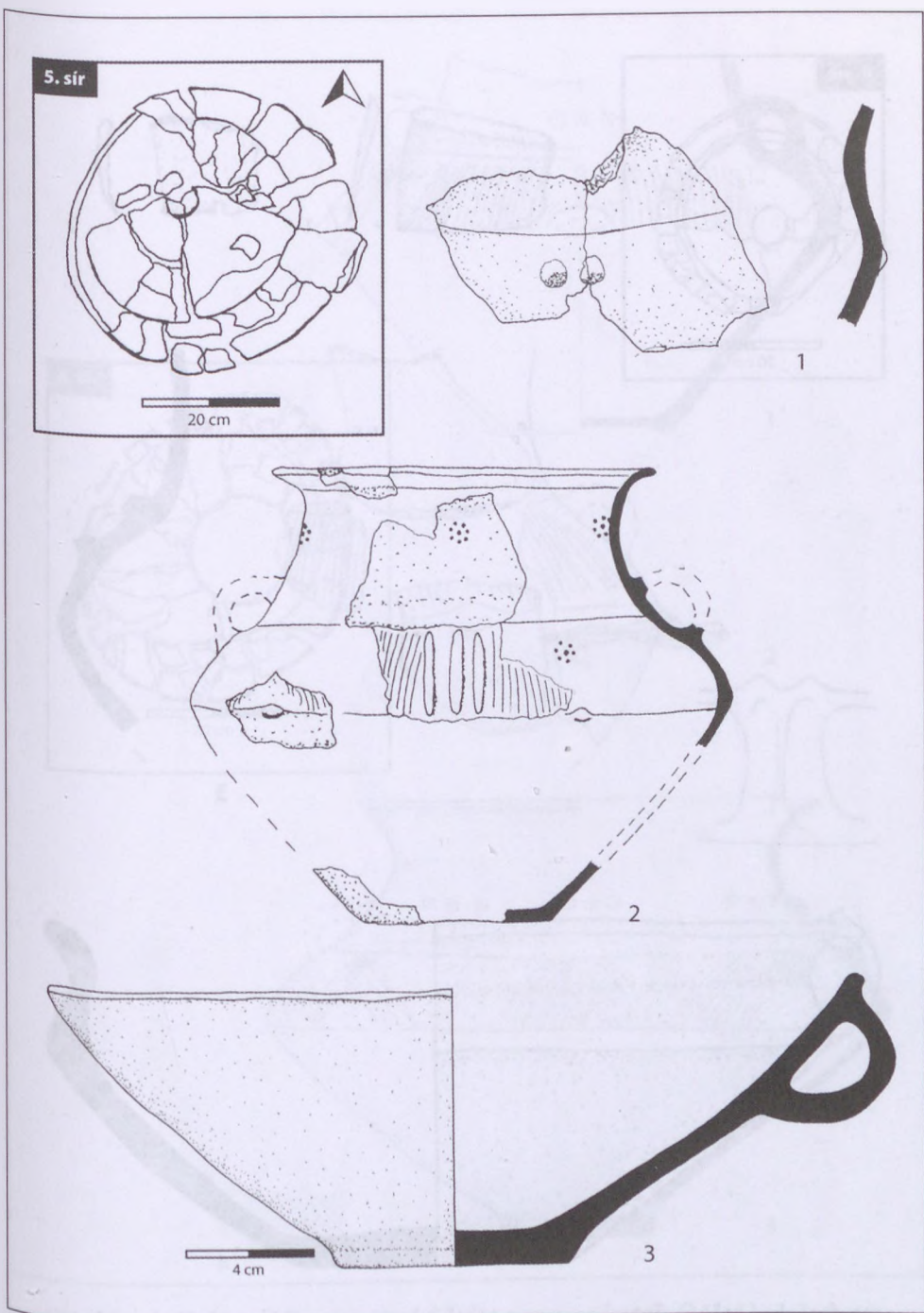
2. tábla: 2. sír, méretek 1 (M1:4), 2 (M1:2), 3 (M1:1)

3. tábla: 3. sír, méretek 1 (M1:2), 2 (M 1:4)

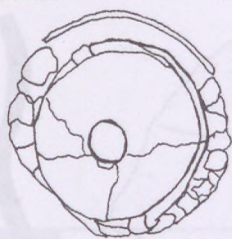

4. tábla: 1: 4. sír, méretek (M 1:4), 2-3: 7. sír, méretek: 2 (M1:4), 3 (M1:1)

5. tábla: 1-2: 5. sír, méretek 1 (M1:2), 2 (M1:4)

6. sír

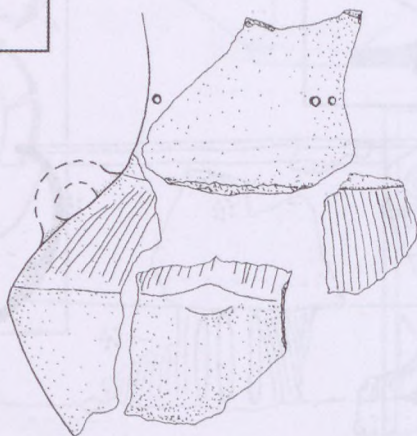
20 cm

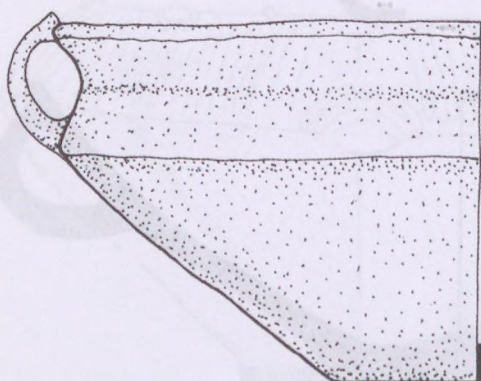
1

2

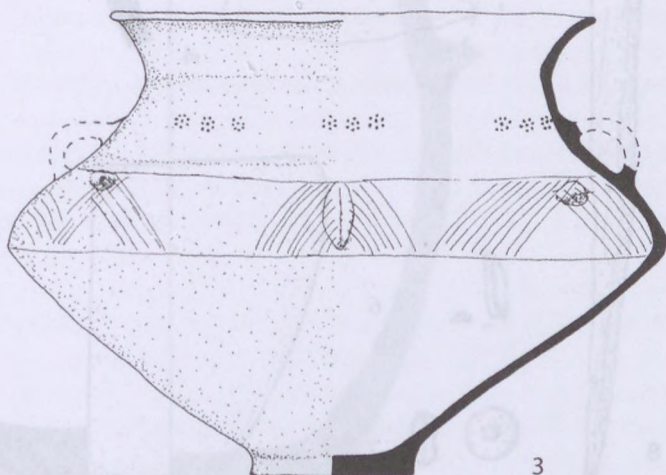
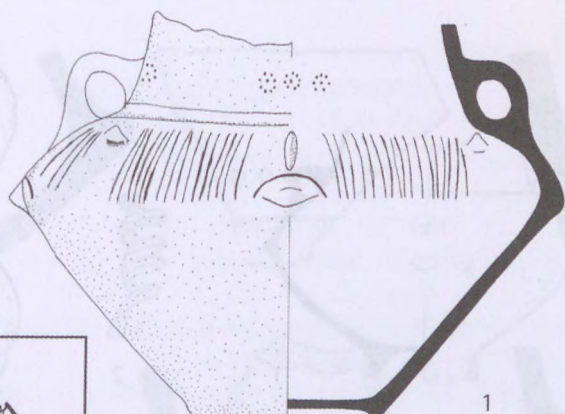
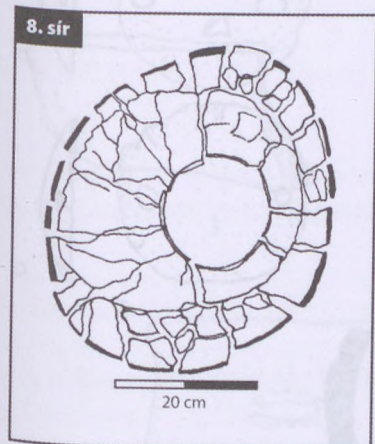

3

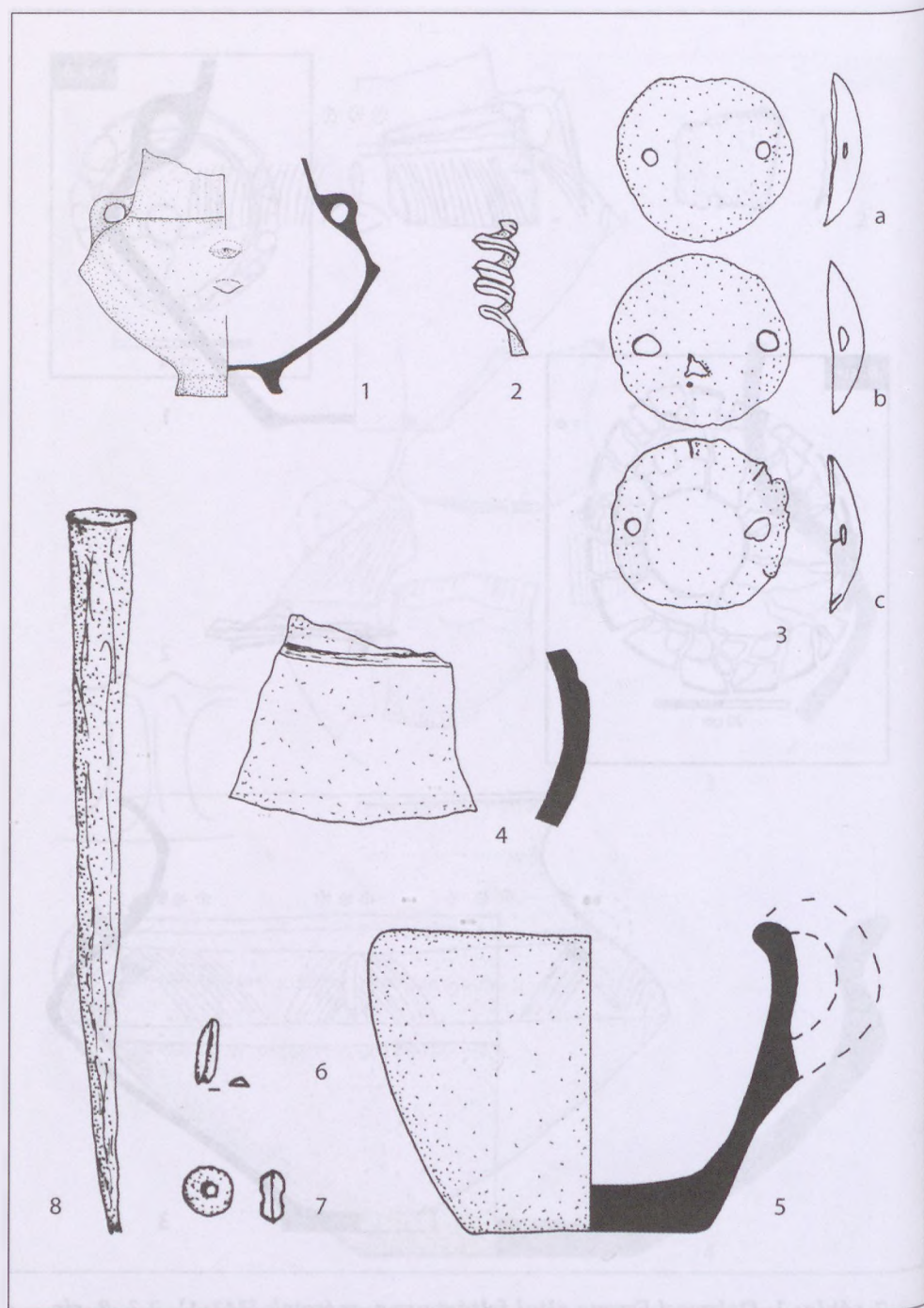

4

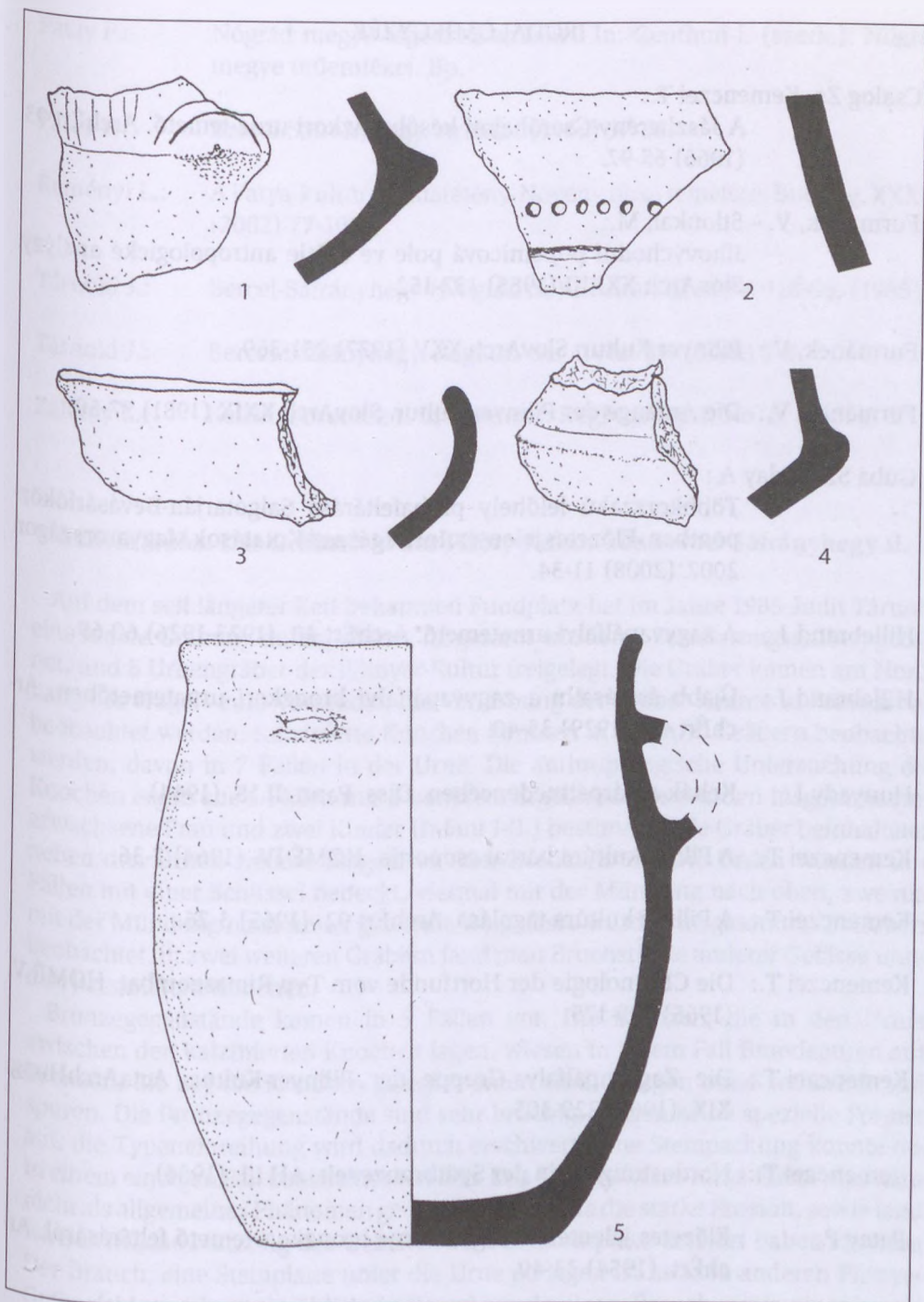
6. tábla: 6. sír, méretek 1-2 (M1:1), 3 (M1:4), 4 (M1:2)

7. tábla: 1: Dobrocsi Ferenc által feltárt urna, méretek (M1:4), 2-3: 8. sír, méretek 2 (M1:1), 3 (M1:4)

8. tábla: Szórvány leletanyag, méretek 2-3, 6-8 (M1:1), 1, 4, 5 (M1:2)

9. tábla: Szórvány leletanyag, méretek (M1:2)

Csalog Zs.-Kemenczei T.:

A Jászberény-Cserőhalmi későbronzkori urna-temető. ArchÉrt 93. (1966) 65-97.

Furmánek, V. – Stloukal, M.:

Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. SlovArch XXXIII (1985) 137-152.

Furmánek, V.: Pilinyer Kultur. SlovArch XXV (1977) 251-369.

Furmánek, V.: Die Anfänge der Pilinyer Kultur. SlovArch XXIX (1981) 37-50.

Guba Sz.-Vaday A.:

Többkorszakú lelőhely próbafeltárása Salgótarján-Bevásárlóközpontban. Előzetes jelentés. In: Régészeti Kutatások Magyarországon 2007. (2008) 11-34.

Hillebrand J.: A zagypálfalvi urnatemető. ArchÉrt 40. (1923-1926) 60-69.

Hillebrand J.: Újabb ásatásaim a zagypálfalvi bronzkori urnatemetőben. ArchÉrt 43. (1929) 35-40.

Hunyady I.: Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. II.18. (1944)

Kemenczei T.: A Piliny-kultúra bárcai csoportja. HOMÉ IV. (1964) 7-36.

Kemenczei T.: A Pilinyi kultúra tagolása. ArchÉrt 92. (1965) 3-26.

Kemenczei T.: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. HOMÉ V. (1965) 105-175.

Kemenczei T.: Die Zagypálfalva-Gruppe der Pilinyer-Kultur. ActaArchHung. XIX. (1967) 229-305.

Kemenczei T.: Nordostungarn in der Spätbronzezeit. AH LI. (1984)

Patay P.: Előzetes jelentés a Nagybátonyi bronzkori temető feltárásáról. ArchÉrt. (1954) 33-49.

- Patay P.: Nógrád megye régészeti emlékei. In: Genthon I. (szerk.): Nógrád megye műemlékei. Bp.
- Patay P.: Bercel-Sáfrányhegy. ArchÉrt (1956) 97-98.
- Reményi L.: A Vátya-kultúra Budatétény-Növény utcai temetője. BudRég. XXXV. (2002) 77-101.
- Tárnoki J.: Bercel-Sáfrányhegy (Nógrád m.) Kézirat, KFM RA 118-86. (1985)
- Tárnoki J.: Bercel-Sáfrányhegy. RégFüz. Ser 1. No. 39. (1986) 7-8.
- Zalotay E.: Kelebiai bronzkori urnatemető. RégFüz. Ser 1. No. 6. (1957)

Szilvia Guba: Das Gräberfeld der Piliny-Kultur aus Bercel-Sáfrányhegy II.

Auf dem seit längerer Zeit bekannten Fundplatz hat im Jahre 1985 Judit Tárnoki eine kleine Grabung durchgeführt. Insgesamt wurden 8 Sondierungsgräben geöffnet, und 8 Urnengräber der Pilinyer-Kultur freigelegt. Die Gräber kamen am Nordhang des Hügels zum Vorschein, die Verfärbung der Gräber konnte in keinem Fall beobachtet werden. Kalzinierte Knochen konnten in 8 von 10 Gräbern beobachtet werden, davon in 7 Fällen in der Urne. Die anthropologische Untersuchung der Knochen ergab aus 5 Fällen nur 3 konkrete Ergebnisse: es wurden insgesamt eine erwachsene Frau und zwei Kinder (Infant I-II.) bestimmt. Alle Gräber beinhalteten neben den Urnen weitere Beigefässe oder Bronzefunde. Die Urnen wurden in 6 Fällen mit einer Schüssel bedeckt, viermal mit der Mündung nach oben, zweimal mit der Mündung nach unten gewandt. Beigefässe wurden insgesamt in 2 Gräbern beobachtet, in zwei weiteren Gräbern fand man Bruchstücke anderer Gefässe unter den kalzinierten Knochen.

Bronzegegenstände kamen in 5 Fällen vor. Die Bronzen, die in den Urnen zwischen den kalzinierten Knochen lagen, wiesen in jedem Fall Brandspuren auf. Bronzen, die auf die Knochen gelegt wurden sind dagegen ohne weitere Brandspuren. Die Bronzegegenstände sind sehr brüchig, weisen keine spezielle Formen auf, die Typeneinreihung wird dadurch erschwert. Eine Steinpackung konnte nur in einem einzigen Fall beobachtet werden. Das Fehlen dieses Ritus-Elementes kann nicht als allgemeines Phänomen gedeutet werden, da die starke Erosion, sowie landwirtschaftliche Nutzung des Gebietes die Fundkomplexe zerstört haben könnten. Der Brauch, eine Steinplatte unter die Urne zu legen ist zwar in anderen Pilinyer-Gräberfeldern allgemein üblich, in Bercel wurde dieser Brauch nur in einem einzi-

gen Fall beobachtet. Die, in Bercel-Sáfrányhegy freigelegten Gräber gehören in die jüngere Phase der Piliny-Kultur.

Fordítás: Guba Szilvia

Graves of the Piliny Culture at Bercel-Sáfrányhegy II. By Szilvia Guba

The site in the vicinity of Bercel has been known for a long time in the archeological literature through the excavation works by Pál Patay, mainly because of the Celtic finds at the site. In 1985 on the premises Judit Tárnoki conducted a smaller scale excavation and opened 8 trial trenches. In these altogether 8 cremation-urn burials were found from the younger period of the Piliny culture. The graves were relatively far from each other (4-5 metres), a part of them was disturbed earlier by agricultural activities.

Unfortunately the grave pit or patch could in no cases be identified. From the excavated 8 graves 7 contained more or less human remains, the anthropological examination was successful in 3 cases: an adult woman and two children's remains were identified. In one case the grave covering stonepile could be observed, in one case a smaller stone was placed under the urn. The pottery found on the site was generally badly burnt, in many cases they are crumbling, some vessels could not even be lifted. The urns in 6 cases were covered with a bowl, with the rim turned upside or upside down. Several graves (6 altogether) contained some other vessels as well.

In 5 graves bronze artifacts were unearthed fragmented, showing general Late Bronze Age forms (sickle fragments, bronze plate, wire ornament), not allowing a more precise chronological classification. Part of the bronze artefacts was among the ashes, while the other part on top: the above mentioned were burnt, while the latter showed no signs of deformation caused by fire.

Fordítás: Tátrai Emese

FÉNYKÉPRŐL „LEVARRT” VISELETEK - KORTÁRS ÜNNEPLŐ ÖLTÖZETEK (ILINY)

LENGYEL ÁGNES

2008-ban a MaDok program támogatásával Iliny (Nógrád m.) kortárs „népviseletének” hat öltözet-együttesét vásároltuk meg. A Palóc Múzeum számára beszerzett kollekciók a 2006-2007-es hollókői és érsekvadkert-i téma folytatását jelentik.¹

A Cserhát északi peremén, a Balassagyarmatra vezető bekötőút végére települt apró faluban a 19. század közepén 350-en, jelenleg mindössze 180-200-an élnek, a lakosok zöme római katolikus. A két világháború közötti időszakban az ilinyi lakosság körülbelül fele 1-5 hold körüli földdel rendelkezett, tíz százaléka 20 hold körülivel, és 2-3 család cselédsorban élt.² Az 1960-as években sokan beköltöztek Balassagyarmatra, mostanában azonban akadnak, akik visszajönnek, illetve az olcsóbb ingatlanárak miatt kitelepülnek.

Iliny hagyományosan Nógrádgárdonnyal, Nógrádmarcallal és Csitárral tartott fenn szorosabb kapcsolatot. Napszámba a szomszédos gárdonyi uradalomba jártak, de már 1945 előtt is többen dolgoztak Budapesten. Amíg a falunak nem volt temploma, Csitárba és Marcalba mentek misére.³ Ahogyan más palóc települések, Iliny is endogám volt, legfeljebb az említett falubeliekkel, illetve a közeli varsányiakkal, herencsényiekkel házasodtak. Az ilinyi viselet Csitárral és Nógrádmarcallal tartozik egy viselet-csoportba.⁴ **(1-3. képek)** Míg azonban az 1960-as években Nógrádmarcalt még hordta népviseletét, Ilinyben már nem vették fel. Ekkortól a kislányoknak már nem varrtak „parasztruhát”, „urasan” járatták őket. **(4. kép)** A 30-35 éves korosztály is „átöltözött” az 1950-es évek második felétől kezdődően. Mára néhány 80 év feletti asszony maradt, aki megtartotta hagyományos öltözetét, azonban már csak életkoruknak megfelelő sötét ruháikat.

¹ Vö. LENGYEL, 2006, 2007, 2008

² FÉNYES, 1851. 1873-ban a lakosság tetemes része kolerajárvány áldozata lett. BOROVSKY, 1911. (1988) 54. TAUSZ-VERŐ, 1969, 1.

³ Az 1872-es felhőszakadáskor a lakóházak nagy része és a templom is rombadőlt. 1947-ben alakították ki a kastélyból Magyarok Nagyasszonya titulusú templomukat.

⁴ FLÓRIÁN, 1997, 742-744.

Egy 1967-es szociológiai felmérés adatai szerint a palóc elnevezésért az idősebbek „haragszanak”, önmagukat nem azonosítják ezzel. Úgy tartják, hogy „beszédük miatt” a rimóciak, varsányiak, nógrádsipekiek és a hollókőiek a palócok.⁵ Tőlük különböző viseletüket, szokásaikat úgy írták le, hogy a „hegyen túliak”, azaz Varsány, Rimóc, Nógrádsipek asszonyai „rövid ruhát” és „cifra, totyás főkötőt hordanak”, az asszonyok „nagy farura” formálják szoknyájukat. Az ágyat magasra vetik és batyut használnak teherhordásra, szemben az itteni hátikosárral. Hugyagon és Órhalomban hosszabb, majdnem bokáig érő ruhát viselnek, amit ezüst csipke díszít.⁶ Az

ilinyiek az akkoriban kapható vékony „paplanselymet” használták fel a női ruházatban. Megkülönböztették a környező falvakban (Csitár, Órhalom) használatos vastagabb, nagyobb virágmintájú, brokáthoz hasonló „nyomott” selymektől.

Változást, a palócsághoz viszonyulás átértelmeződését, az idetartozás tuda-

2. kép: Menyecske, 1920-as évek, ismeretlen szerző felvétele

3. kép: Menyecske és elsőáldozó leánya, 1920-as évek, ismeretlen szerző felvétele

1. kép: Ilinyi ifjak, 1920-as évek, ismeretlen szerző felvétele

tos vállalását mutatják a népviselet újraélesztésére irányuló kezdeményezések. 2000-ben, a millenniumi ünnepeknek köszönhetően irányult újra a figyelem a már levetett öltözetekre. A falu zászlóadási ceremóniájára készülődve többen szerettek volna az alkalomhoz méltónak tartott, ünnepi palóc öltözetben megjelenni. A helyi önkormányzati vezetők kezdeményezésére és támogatásával hozzákezdtek a viseletek rekonstrukciójához, egyelőre csak fiatalok számára. Úgy gondolták:

⁵ TAUSZ-VERŐ, 1967, 2.

⁶ TAUSZ-VERŐ, 1967, 5.

„Legyen itt is újra viselet! Hogy megismertessük a falut, meg az elszármazottakat a régi dolgokkal.” Az 1960-as évektől a népviselet helyébe lépett városias ünneplő öltözeteket (kosztümbúz, öltöny-nyakkendő)⁷ ez alkalommal nem érezték megfelelőnek, identitásuk kifejezésére alkalmasnak, ezért nyúltak vissza ahhoz a ruházathoz, amittől korábban már megváltak. Példát jelentettek számukra a viseletek felújításában más nógrádi települések, ahol már korábban újravarratták a helyi tradicionális öltözet legvégső korszakának megfelelő ruházatot a falu ünnepeire, környékbeli búcsúalkalmakra, egyéb rendezvényekre.

A 2000. évi országos ünnepségek után a helyi rendezvények megszaporodtak, és Ilinyben egyre jobban elterjedt a felújított palóc ünneplő. A rendezvényekre hazalátogató rokonok, vagy a betelepülők, például egy „menyecskének” ide-

került asszony is, szívesen felveszik az ilinyi viseletet. 2003-ban Magyarok Nagyasszonya szobrot állíttattak a falu feletti dombon. Szentelése püspöki szentmisével történt, a meghívott rimóciak mellett népviseletes fiatalok kísérték, *máriás-lányok* vitték a hordozható templomi szobrot. Amióta van rekonstruált népviselet, a nagybaldogasszonyi (aug. 15.) mátraverebély-szentkúti búcsúba szintén így hordozzák szobrukat. **(5-6. kép)** A Balassagyarmaton évente megrendezett „Palóc Búcsú”-n a fiatalok és a középkorúak is mind többen veszik fel az újonnan varratott ruhákat. **(7. kép)** 2004. óta Falunapot tartanak, a környező településeket (Varsány, Herencsény, Patvarc, Kétybodony, Őrhalom) is meghívják, a résztvevők szintén felújított – újravarrott viseletükben jönnek (a szentmise után folklór műsorokat adnak elő). Anyák napján, Idősek napján és az év körmenetes egyházi ünnepein öltözködnek még viseletbe. 2008. szeptemberében az Ilinyi Hagyományörző Kör megszervezte az I. Derelye Fesztivált. Felhívásukban kérték, hogy „a csapatok népviseletben képviseljék településüket.” A zsűri a derelyék ízletessége mellett a „legszebb népviseletes csoport” kategóriájában is adott ki díjat.

A „Palócország – Meseország” mesemondó verseny rendezvényein az ilinyiek szintén aktívan részt vesznek.⁸ **(8-10. képek)** A vetélkedő szervezői a palóc nyelvismeret és az előadásmód mellett kezdettől fogva értékelik az eredeti vagy utánvarrott népviseletben való megjelenést, „Kisködmön” és „Cifra Szűr”-díjakkal jutalmazták

4. kép: Kiöltözött leány, 1940-es évek, ismeretlen szerző felvétele

⁷ E városias-polgáris viseletek beszerzése a palóc falvakban még mindig többnyire hagyományos módon piacon, hetivásárban történik, fiatalok körében népszerűek a „kinai” üzletek.

⁸ Elődöntő szervezése 2006-ban, „Mesemondó tábor” 2007-ben.

5-6. kép: Ilinyi Máriás lányok a fatimai Szűzanya hordozható szobrával és a processziós menet. „Palóc Búcsú”, Balassagyarmat, 2005. július 17. Fényképezte: Limbacher Gábor

a legszebbnek ítélt viseleteket. Az ilinyi hagyományos öltözködés felújításának ez szintén egyik fontos motiváló tényezője volt. A résztvevő gyerekeknek nem csak életkoruknak megfelelő, hanem a mesemondáshoz, szerepekhez igazodóan is megvarrtak többféle viselet-típust: menyasszony, vőlegény, idős asszony szerepelt a repertoárban, a gyerekeknek megfelelő öltözetek mellett.

A régi ruhák felújítása hatással van az idősebbek öltözködésére. Egy 1960-as években kivetkőzött idős asszony például mostanában újra előszedi fiatalkora

7. kép: Ilinyiek csoportja a szabadtéri oltár háttérében. Szent Anna ünnepi „Palóc Búcsú”, 2006. július 3. Fényképezte: Limbacher Gábor

megmaradt öltözetdarabjait. A misére ismét felveszi fiatalasszonykori hímzett harisnyáját, „susztercipő”-jét, „minden vasárnap van rajta valami új.”⁹

Az ilinyi viseletek újra-élesztésében az aktív, kezdeményező egyéniségeknek jelentős a szerepe. A Hagományörző Kör vezetője, Veres Béláné Tóth Eszter (sz. 1962. Iliny) óvodai alkalmazott és alpolgármester fáradozik külö-

⁹ Lőrík Jánosné Gál Erzsébet, sz. 1926. Iliny

nősen sokat a hagyományok újraélesztéséért. A falu önkormányzata a 2000. évi ünnepen anyagilag is támogatta a viseletek felújítását, fedezték a cipők készíttetési költségeit. A 2005-ben létrehozott Iliny Községért Közalapítvány szintén segíti céljait. Folyamatban van tájház létesítése, összegyűjtöttek népművészeti tárgyakat, munkaeszközöket, már csak a megfelelő épület megvásárlási lehetőségére várnak.

A háztartásban használatos textileket, ruhaneműket az asszonyok annak idején Ilinyben is maguk készítették. Kendert természettek, fontak, szőttek. Ahogyan másfelé, itt is házivászonból készült az alsóruha. A férfiak 1890 körül még ünnepen is hordtak vászongatyát, s ez az 1940-es évekig a férfiviselet része volt. Majd a képosztó kabát és nadrág vált ünneplővé, és a „priccses” nadrágot a II. világháború utáni időszakig hordták. **(11. kép)** A férfiak kötényt csak az 1930-as évekig viseltek. Dovicsiny Sándorra (1873-1963) ismert ilinyi dudásra, pásztorra¹⁰ emlékeznek vissza, mint aki még hordott gatyá elé kötött kötényt. Nőknél itt is megvolt a palóc viseletben jellegzetes

8. kép: Az ilinyi Hagyományörző Csoport, újravarrott viseletben. „Palócország-Meseország” vetélkedő, 2009. március. Fényképezte: Limbacher Gábor

9-10. kép: A Hagyományörző csoport előadása, mesemondó leány. „Palócország-Meseország” vetélkedő, 2009. március. Fényképezte: Limbacher Gábor

¹⁰ Dudája, furulyája a Palóc Múzeumba került. Gyűjtő Manga János (PM 50.357.1, 50.679.1.)

11. kép: Iliny házaspár, 1910-es évek. Ismeretlen szerző felvétele

módúak hosszabb fodrot tettek a női felsők, a „szabadka”, „böingváll” aljára. Drágább, „viasz”-gyöngyöt hordtak, míg a kevésbé tehetősek csak az olcsóbb, „fényes” anyagú nyakdíszet viseltek. A felsőruha anyaga különben ugyanolyan volt: „nem hagytuk magunkat” – emlékeznek, a szegényebb sorban élők is megszerezték a jobb minőségű anyagokat, s megjegyzik, a tehetősebbek jobban spóroltak, hogy megkíméljék, nem vették fel a legszebb ruhájukat, „meg erősebb ünnepkor” sem. Esőben inkább nem mentek sehová, mert ha egyszer is megázott a selyemből varrt ruha, már nem volt olyan szép.

A viselet kellékeinek beszerzése részben helyben történt. Ilyenben két csizmadia tevékenykedett még az 1940-es évek elején is. Falubelieknek, nógrádgárdonyiaknak, nógrádmarchaliaknak dolgoztak.¹³ Jól működött helyben Balázs István (1921-2008) vegyeskereskedése. Budapestről szerezte be az öltözetekhez szükséges kellékeket (szalag, gyöngy, méteráru, harisnya), amit megrendeltek, mindent meghozott.

baránybőrből készült ködmön.¹¹ Főköttő helyett azonban csak kendőt, „kettős kendőt” viseltek. Az ünnepi női öltözetnek is része volt a tisztapamukos vászonból kézzel varrott ing-váll az 1930-as években.¹² (12. kép) Később a mellény és az ujj összevarrott lett („böingváll”). A hosszú ujjú női felső volt a „szabadka”. Ünnepen az 5-7 alsószoknyára felvett szövet, vagy „barhet” szoknya elé fodros selyemkötényt kötöttek. A viselet utolsó korszakában fehér gyolcsból készült, hímzett „melles kötényt” hordtak a lányok. Vasárnap délutánonként ebben mentek táncolni a hídra. A műmagyar ruha elterjedt itt is, kisebb-nagyobb lányok, fiatal menyecskék viseltek. Iskolai ünnepeken, szüreteken és templomba is fölverték. A ma újravarrott viseletek között ez már nem szerepel.

A társadalmi különbségek megjelentek a tradicionális ilinyi öltözködésben. A jobb

12. kép: Női ingek a Palóc Múzeum gyűjteményéből. Fényképezte: Limbacher Gábor

¹¹ Kérdőív (é.n.) 1970-es évek eleje.

¹² Palóc Múzeum 72.23. 1. ltsz. leírókarton. Gyűjtő: Kapros Márta

¹³ TAUSZ-VERŐ, 1967, 5.

A környékbeli falvakat is ellátta, ezért ez a mondás járta: „van minden, mint az ilinyi boltban.” Vásárba leggyakrabban Balassagyarmatra és Szécsénybe mentek. Gyarmatra gyalog, itt szarvasmarhát, sertést, birkát, terményt adtak el, és ruhákat, szerszámokat vásároltak.¹⁴ Csehszlovákiából is hoztak át anyagokat, kendőket.

A kivetkőzés okai az 1950-60-as években itt is a társadalmi változások, a munkába járás, a kor elvárásaihoz való igazodás és a kényelmi szempontok voltak. A meglévő ruhákat ekkor sokan átszabták, de nem követték oly módon a divatot, hogy levágtak volna a szoknyák aljából, mint más palóc falvakban, Rimócon, Hollókőben.¹⁵ A 2-3 szeles ünneplő felsőszoknyákból „széles hólós” szoknyát készítettek. Még az 1970-es években hétköznapiak is viselték ezt, munkaruhának: „Színesben jártunk málnát szedni.”¹⁶ A „kettős kendőt” az 1960-as évek tájától kezdték elhagyni. A fiatal asszonyok, akik Balassagyarmatra jártak, szégyellni kezdték „paraszt” öltözetüket, és kényelmetlen is volt a nyári melegben. Ketten-hárman vették le először, majd egyre többen hagyták el. Az idősek azt mondták rájuk: „Olyanok vagytok, mint akik megkurvultak.”¹⁷ A felújított menyecskeviselésben ma is már csak egyetlen kendőt kötnek a homlokkötő fölé.

Az ilinyi női öltözködésben a viselet életkor-jelző funkciója jobban megmaradt, mint a környékbeli településeken, vagy például Hollókőben, Herencsényben. Az újravarrott népviseletben, de a kosztümös-blézeres városias öltözködésben sem hordanak már az ötven év felettiek világos színeket. Ennél a korosztálynál leginkább a szürke, „kávészín”, sötétzöld, sötétkék, bordó, fekete színek jelennek meg. Egyetlen olyan középkorú asszonyt tartanak számon, aki polgáris öltözetében továbbra is világos színeket hord. Rosszallóan vélekednek erről, mint ahogyan a herencsényi idős asszonyok felújított viseletében alkalmazott tarka színekről, csillogó kiegészítőkről. Illetlennek tartják a túl mélyen kivágott ruhát is. Régen a nyitottabb felsőhöz, blúzhoz „betét volt szúrva”, azért tűztek az inghez egy kis kendőt, hogy fedje a kivágást. Ez egyszerű golyos vagy esetleg selyem anyagból készült, „singellés”, azaz lyukhímzéses szegély volt rávarrva. A viselet utolsó korszakára a női felsők zártak, „nyakig felvarrottak” lettek.

Már csak néhányan értenek a faluban ahhoz, hogy hagyományos módon kezeljék a ruhákat. A „ráncolt”, „rakott” bő szoknyákat használat után újra be kell „rakni”, vasalóval átgőzölni és feltekerve tárolni. Ez vasárnap délutáni, litánia utáni rendszeres elfoglaltság volt.¹⁸ Az új berakott szoknyákat manapság nejlonharisnyába húzva is tárolják.

¹⁴ TAUSZ-VERŐ, 1967, 6.

¹⁵ Vö: LENGYEL, 2006, 2007

¹⁶ Hasonló jelenség például Patakon (Nógrád m.), hogy az 1980-as években a még viseletben járók a nagyünneplő öltözet drága brokát és selymekendőit a hétköznapi viseletbe vonták a praktikus kihasználás érdekében. KAPROS, 1991, 224–225.

¹⁷ Adatközlő: Tóth Józsefné Czele Mária (sz. 1935.)

¹⁸ LIPOVSKY, 1991, 145.

A leányoknak való első kortárs ünnepi öltözeteket 2000-ben fényképek alapján készítették el. A régi fotókat azért hívták segítségül, mert a fiatalabbak jellegzetes, ünnepi viseletdarabjai teljesen eltűntek a faluból, felvásárlóknak, kereskedőknek adták el az 1970-80-as években. Egyáltalán nem maradt fenn ezekből a régi öltözetekből, s ennek a település kis lélekszáma is oka lehet. Az időseknél megmaradt és még hordott viseletek pedig, használóik életkora miatt már díszítetlenek, s ezért volt szükség a mintául szolgáló fényképekre. Egy 1923-as felvételen látható együtt a varsányi születésű, Ilinybe férjhez jövő Szép Rozália (Dovicsiny Istvánné, sz. Varsány, 1905-1983) és az ilinyi Tóth Rozália (Pénzes Jánosné, 1904-1992). **(13. kép)** A képen szereplő ilinyi lány felsőjét másolták le, a varráskor innen nézték nagyítóval a részleteket: mennyi hajtás volt a „szabadka” (női ujjas) hátán, hol díszítette csipke, gyöngy, vagy masni. A fotók és a falubeli visszaemlékező idős asszonyok útmutatása alapján a zászlóatadási ceremóniára új alapanyagokból tíz leánynak varrtak ruhát. A fiúk öltözetét ekkor még össze tudták szedni a régi férfiviseletek maradékaiból.

A Palóc Múzeum számára 2008-ban megvásárolt kollekciókat Tóth Józsefné Dovicsiny Júlia (Iliny, 1939.) varrta. Ő maga az 1950-es évek közepéig hordta az otthon, édesanyjával és nagyanyjával együtt készített viseletet. Édesanyja, az említett képen szereplő Dovicsiny Istvánné Szép Rozália mellett tanult meg varrni. A varsányi születésű lány Ilinybe jött férjhez, ekkor fokozatosan elhagyta szülőfaluja viseletét és férje falujának, Ilinynek az öltözetét vette át. Varráshoz láb-hajtásos Singer varrógépet használtak, ma Tóthné „Optima” villanyvarrógépen dolgozik. Eddig csak saját családjának varrt, azonban már egyre többen keresik fel megrendelésekkel. Két fiatalabb varrónő Tóth Józsefné Gál Bernadett (sz. 1970.) patvarci (Nógrád m.) és Horváthné Szép Brigitta (sz. 1970) varsányi születésű asszonyok segítettek a munkában. A gyöngyöket, szalagdíszeket Gyimesi Lászlóné Lőrök Mária (Iliny, 1949.) készítette.

A ruhák a régi, női ilinyi viselet alapanyagához, a „paplanselyem”-hez hasonló, ma kapható vékony selyemből, „szalagselyem”-ből készülnek. **(14. kép)**

13. kép: A női viselet varrásához mintául szolgáló fénykép: Szép Rozália és Tóth Rozália, 1923. Ismeretlen szerző felvétele

14. kép: Leány-viselet napjainkban. Iliny, 2009. március. Fényképezte: Limbacher Gábor

Az anyagokat Balassagyarmaton méteráru üzletekben és piacon vásárolták, a kiegészítőket (szalagok, gyöngyök) ugyanitt, illetve a megyén belül Szécsényben a Háziipari Szövetkezethnél, Salgótarjánban, illetve Budapestről szerezték be. A gyarmati hétfői „nagy piac”-ra szokott jönni harisnyaárus, akitől a hagyományos öltözetekhez illő bordás kötésű harisnyákat vásárolják, nemcsak az ilinyiek, de rimóciak, varsányiak, nógrádsipekiek is. Ugyanitt egy galgagutai asszony szintén rendszeresen árusít régi paraszti viseletdarabokat, azonban nem minden felel meg, a szoknyák például az ilinyieknek túl rövidek. A hatvani piacról jelenleg is beszerezhetőek bizonyos népviselethez illő kiegészítők, ruhadarabok. Itt kapható még hagyományos formájú férfikalap is. Búcsújáráshelyek némelyike még ma is őrzi tradicionális, vásári funkcióját. Mátraverebélybe, Máriabesnyőre megéri eljönni a régi viseletekkel foglalkozó árusoknak, mivel jelen van a falusi vevőkör. A manapság üzletben kapható új anyagokat kevésbé tartják megfelelőnek, nehezebb velük dolgozni, varráskor „szálazódik” az anyag. A színt, árnyalatot is sokszor nehéz megtalálni, különösen a „hófehér selyem” (műselyem) anyagot. Ha érkezik például Balassagyarmatra, „szétkapkodják” a környékbeli falvakban ilyenre van szükség leány-viselet, Máriás-lány ruha varrásához.

A Palóc Múzeum gyűjteményébe készített leányruha kék színű műselyem, gyereknek, nagyobb lányoknak varrnak ilyet a falu ünnepeire. Rózsaszínt és pirosat adtak még ezen kívül régen a kislányokra. Az év hónapjain belüli első vasárnapokon viszont mindig fehérben mentek templomba. A világoskék színt még menyecskék is kedvelték, amíg „megillette” őket, azaz gyermekük születéséig.

Az ősi ruhadarab, a pendely itt is megmaradt a rekonstruált öltözetek alapdarabjaként, akárcsak gyűjtésünk korábbi helyszínéin, Hollókőben, vagy Érsekudvarterten. Az 1950-es évek végéig házilag szőtt kender- vagy „pamukos” vászonból varrták, most egyszerű gyolcsból készült. Oldalsó betoldással, „cikk”-kel szabták, a szoknyákat így jobban „széttartotta.” Kislányra szívesen adtak „hosszú ing”-et is. Az újonnan vásárolt pendely egyszerű, bolti fehér gyolcsból készült. Alját keskeny, kisleányhoz illő „singellés”, azaz gyári csipkeszegély díszíti. Hajtások szolgálták a hossz szabályozására, ha nőtt a leány, akkor leengedték, de így varrták meg a Palóc Múzeum számára rekonstruált darabot is. „Négyszeles” és „ötszeles” alsószoknyákat vettek fel rá.

A világoskék felsőszoknyához ma már csak kicsit fényesebb anyagot sikerült szerezni a régi „tükörselyem”-nél, „paplanselyem”-nél. Önmagában mintás az anyag, mintázatának neve: „csoportrózsa”. A gallérba apró ráncokba szedett, levált szoknyán elöl hasíték van, alját két sor fehér szalag díszíti. A hozzáillő „böingváll” a szoknyával megegyező anyag, de ujját fehér „zsorzsettselyem”-ből szabták, és nejlon csipke díszíti. Elöl nyitott, patentokkal záródik, gomboláspántja mellett itt is két-két sornyi nejloncsipke, mellette „kacsaszájra beszédett”, továbbá „masnis”, színes gyöngyökkel is díszített fehér szalag van. A nyakán lévő fehér csipke szintén nejlon, mellé rózsaszín, „beszedett” szalagból varrtak szegélyt. A díszítményeket fényképről másolták le, nem maradt a faluban eredeti ünnepi „böingváll”.

A „szabadka” hűvösebb időben hordott női ujjas. „Krémfehér” színű, önmagában mintás műselyem ez is, mintázata: „rózsa, levéllel.” Szintén a fentebb bemutatott fénykép alapján készítették. „Forhamentli”, azaz kétsornyi „berakás”, hajtás van az ujján, a felkar részen, végén kezelő, „mandzsetta”. Kerek gallérján „maderás”, „selymes” csipke. Elöl gomboláspánt mellett egy-egy sor fehér nejloncsipke és türkizkék „masnis szalag”, gyöngyökkel. Fehér, virág alakú műanyag gombok díszítik az elejét, funkció nélkül. Alján „berakásos fodor” van. Ez a fodor lányoknak rövidebb volt, hosszabb a menyecskéknek, illetve „ki milyen nemesesnek tartotta magát”, vagyis a tehetősebbek több anyagot használtak fel.

Az öltözethez „kerek kötény” tartozik, „zsorzsettselyem”-ből szabták. Kerek és fodros, derékpántba fogottan enyhén ráncolt. Kislányok és felnőtt nők egyaránt hordták, de idősek már nem. A négy sarkában kihímzett „virágos”, „rózsás” zsebkendőt ennek derekába „szúrták be”. A gyöngysor kétféle, fehér műanyag gyöngyből készült. Nagyjából azonos sorhosszúsággal, az ötödik sor közepén egy nagyobb gyöngyszem emelkedik ki. A sorok végei fehér, zsorzsett anyagú párnácskába vannak rögzítve, ehhez varrott széles, fehér szalaggal kötődnek. A kislány hajviselete ehhez az öltözethez 3 fonatos, fényes selyemszalaggal. Fehér bordás harisnya és néptáncos karaktercipő tartozik a kollekcióhoz, utóbbit egri cipésztől rendelték. Ez fekete, gömbölyű orrú, félmagas, rakott sarkú, pántos, egycsatos fazon. Régen félcipőt, „susztercipőt” hordtak.

A kisfiú viselete szintén teljes egészében újonnan készített. Legkülönösebb a nadrág kivitelezése. Egy balassagyarmati gyermekruha butikban vásárolt öltöynadrágot „priccses”-re alakítottak, azaz a térd alatti részen a szárat íveltlen beszabták. Így kialakított formája jelzi a régi ünnepi legény-viseletet, amúgy szabása a mai fiú nadrágokkal egyező, derekában gumi szolgál a bőség szabályozására, zsebes és cipzáros fazonú. A mellény is konfekciótermék, ezt alakították át régi fénykép és az idősek emlékezete alapján. Hogy hasonlítson a fiúk régi ünneplőjére V-alakú nyakkivágását bársonnyal fedték, és zsebfedőt is készítettek szintén fekete bársonyból. Elejének duplasoros gombolása a régi „pitykés” gombok helyett, már csak két-két műanyag gombsorral megoldott. (15. kép)

15. kép: Fiatall legény újra varrott ünnepi viseletben.

Illy, 2009. március 21.

**Fényképezte:
Limbacher Gábor**

Azinget a faluban megmaradt második világháború előtti férfiingről másolták. Hozzá Szlovákiában vásároltak erős, fehér vászon anyagot. Viszonylag drága, de a régi háziszőtt anyagokhoz ezt tartják a leginkább hasonlítóknak. Magas, lehajtos gallérral készült, vállba varrott ujj mandzsettás. Mellrésze hasítéka mentén szimmetrikusan elhelyezett haj-

tások, „forhamentlik” vannak. Három kék színű műanyag gombbal záródik, így próbálták utánozni a régi, kék porcelángombokat. Régen kihímeztek az ünneplő férfiing elejét és monogramot is varrtak rá. (16. kép) A kalap még a faluban megmaradt régi darab, kisipari termék. Fekete posztó, beütött tetejű, körül felperdülő karimával, fejrésze körül és karimáján fekete ripsz-szalaggal. Hosszan lecsüngő szárú masnit kötöttek rá világoskék szalagból.

16. kép: Férfi ing a Palóc Múzeum gyűjteményében. Fényképezte: Limbacher Gábor

17. kép: Menyasszony, 1930-as évek. Ismeretlen szerző felvétele

A fehér selyem menyasszony viseletet egy 1930-as években készült fénykép alapján készítették újra. (17. kép) A Szent Anna ünnepi „Palóc Búcsú” bemutatójára és a Máriás-lányoknak szoktak készíteni ilyen öltözeteket. Az 1960-as évekre elmaradt ez a típusú ruha. (18. kép) 1961-ben a varróasszony, Tóth Józsefné esküvői ruhája már a kivetkezés átmeneti fázisát mutatja. Felsőszoknyája még a régi módon rakott, de a hozzá felvett fehér blúz már válltöméses, és a szoknyába betűrve viselte.

A menyasszonyöltözetben az alsóruhák rendje megegyezik a lányviseletével: pendely, négy- és ötszeles alsószoknyákkal. A felsőszoknya derékpántba rakott, fehér, önmagában mintás, rózsás motívumú műselyem anyagból készült. Kötény nélkül viselte a menyasszony.

A hozzávaló „szabadka” a felsőszoknyával megegyező anyagból szabott. Egyenes állású, rövid derekú, gallérja kerek, széles gépi csipkeszegély díszíti. Elején rejtett patentokkal záródik. Gomboláspánt mellett kétszer két sor forhamentli, közöttük gyöngyökkel díszített selyemszalag. Hátán szintén hajtások vannak, szimmetrikus elhelyezéssel négy-négy, vállnál pedig két-két sornyi. Ujja mandzsettás, alul körben is berakások vannak. A menyasszony gyöngysora hétsoros. A magasan záródó fazonú felső miatt szorosan a nyakra kötve hordták. A zsebkendő fehér gyöngyház fonallal van hímezve és „slingelt”. Egy fehér gyöngyszemet varrtak a motívum közepére: „hogya minél szebb legyen a menyasszony”. Az öltözethez rózsafüzér is tartozik, a derékba fűzve hordták. A múzeumi öltözethez Mátraverebély-Szentkútnál vették meg a „legfehérebb” színűt, ami „a ruhához illik.” Szív alakú műanyag szemekből készült, a kegyhelyen meg is szenteltették.

18. kép: Menyasszony, 1950-es évek második fele. Ismeretlen szerző felvétele

A fejen viselt koszorú alapja drótra rádolgozott, fehér-zöld műanyag bokréták, ezüst és fehér gyöngyökkel. Ehhez rögzítettek hosszú, fehér, a szoknya aljáig leérő tüll anyagot, melyet speciális varrógéppel szegettek körbe. A tüllre elszórtan kis selyemvirágokat, gyöngyöket varrtak, visszahajtott részén és alján huroköltéses, virágmotívumos fehér kézi hímzés díszíti. Vékonyabb tüllt szerettek volna vásárolni, ami a hagyományos fátolyra jobban hasonlítana, de nem volt kapható. A régi fényképeken ennél valamivel magasabb, „tornyos” koszorú volt a menyasszonyon. Arannyal befűjt rozmaring is díszítette, ebből a vőlegény kalapjára is tettek. A koszorút éjjelkor levették a menyasszony fejéről, és piros alapon színes mintázatú „kázsmír” kendővel kötötték be, amihez homlokkötő is tartozott. A homlokkötőt fehér vászoncsíkból alakították ki, szélére ezüstszerű flitter-sort és keskeny, gépi lyukhímzéses csipkeszegélyt varrtak. Megkötője fehér szalag. A menyecske gyermeke születéséig a piros kendőre egy fehér selymekendőt kötött, ez volt a „kettős kendő”. Amikor gyermeke megszületett, már csak színes kendőket hordhatott: világoskéket, rózsaszínt, krémszínűt. Ötven éves kora körül sötét színűeket vett fel, sötétkéket, zöldet, az idős asszonyok fekete színűt. A két kendő kényelmetlensége miatt a felújított, rekonstruált viseletben csak egy kendőt kötnek fel, azt sem ugyanúgy, mint régen, mert manapság nincs annyi hajuk, nincsen kontyuk, ami jobban megtartotta a kendőt.

A vőlegény-öltözet a későbbi, polgáriasabb, kabátos változatot képviseli. A felsőt megpróbálták újravarni, rekonstruálni, de ez nem sikerült megfelelően. A faluban viszont találtak még egy 1950-es években készült darabot, mely a Vörös Október Ruhagyár terméke. Ez egy 1998-ban elhunyt férfi esküvői kabátja (Tóth József, Illy), ami az 1970-es évekig ünneplő ruhaként használatban volt. Ez lett volna halotti viselete is, de időközben testmérete megváltozott. A kabát fekete szövetből, műselyem béléssel, klasszikus, enyhén karcsúsított zakó-fazonnal készült. Elején duplasoros gombolás van, fekete műanyag gombokkal. A hozzá választott nadrág is régi, „priccses” szabással készült. Elöl gombos fazonú, kétoldalt zsebekkel, egyik oldalon még órazseb is van. Egyébként Balassagyarmaton működött egy férfiszabó, aki a boltban vásárolt egyenes szabású nadrágokat a paraszti ünneplőnek megfelelően átszabta „priccses” csizmanadrággá. A vőlegény-inghez ugyanolyan Szlovákiában vásárolt anyagot használtak fel, mint a fiúéhoz. Ez is magas, lehajtos gallérral készült, vállba varrott ujj mandzsettás, gomboláspántja mentén forhamentlikkel. Erre is kék színű gombokat tettek, hogy minél inkább hasonlítson a régre. Az öltözethez tartozó kalap fekete posztó. Beütött tetejű, keskeny karimájú, fejrésze körül fekete ripsz-szalaggal. 2008-ban vásárolták a hatvani piacon. Arannyal fűjt rozmaring díszíti, ahogyan a menyasszonyi koszorút is. Ilyet csak a vőlegény viselhetett, fiatal legények muskátlit tűztek kalapjukra, az idősebbek nem viseltek semmilyen díszet. A vőlegénykalapra tűzött bokréta műanyag virágdísz, ugyanolyan, mint a menyasszonyi koszorújához vásárolt kellék.

Piros selyem öltözetet a fiatal menyecskék viseltek, mostanság azok az asszonyok varratnak ilyet, akik a falubeli ünnepeken és a „Palóc Búcsú”-n a processziós

19-21. kép: Menyecske-viselet napjainkban. Fiatal és idős asszony ünnepi öltözetben. Illy, 2009. március. Fényképezte: Limbacher Gábor

menetben, illetve a viselet-bemutató vetélkedőkön beöltöznek. (19-22. kép) A menyecske alul pendelyt hord, két alsószoknyát, négy és ötszeles bőséggel. Aljukat lyukhímzéses gépi csipke szegély díszíti. Erre is a slingelés népi megnevezését („singellés”) használják ugyanúgy, mint amikor ez még kézzel készült. A felsőszoknya rakott, derékpántba fogott levasalt rakásokkal készült. Elöl nyitott, de kétharmadáig összefélték. Alja szélesen visszazsegett, kétsornyi fehér selyemszalag díszíti. Anyaga tűzpiros műselyem, önmagában mintás, a kedvelt rózsás motívum jelenik meg itt is. A hozzáillő, ugyanilyen anyagú „böingváll” tulajdonképpen összevarrt „lajbi” és ingujj. A különálló pruszlakra Illyben is úgy emlékeznek, hogy az ideális testforma kialakításának kedvéért hordták: „szégyellték, ha valakinek nagy melle volt.” Hétköznapi is próbálták „lenyomni”, ezért viselték a nők a „lajbi”-t, pruszlíkot az ing fölött. A menyecske „böingváll”-a elöl nyitott, paten- tokkal záródik, gomboláspántja mellé két-két sornyi nejloncsipkét, „kacsaszájra beszedett” és „masnis”, színes gyöngyökkel is díszített fehér szalagot varrtak. Ujja fehér „zsorzsetselyem”, nejlon csipke díszíti és az ingváll-kötő szalago- kat rávarrták.

22. kép: Menyecskék viselete folklór program bemutatóján, 2009. március. Fényképezte: Limbacher Gábor

A „kerek kötény” fehér selyem, több darabból szabott. Három oldalán gépi lyukhímezéses keskeny csipkeszalag, „singellés” van, alul széles „berakott” fodor. Megkötője saját anyagából szabott, vége felé szélesedik, keskeny kis csipkedísszel. Ezt az öltözetdarabot addig viselhette a menyecske, amíg gyermeke nem született. Ezután már csak színeset hordott: zöldet, bordót. A kötény derekához tűrték be a zsebkendő, most ezt biztosítótűvel tűzik fel. Régen jobban elszorították a derekat, nem eshetett le a zsebkendő. A négyszögletes fehér kendő egyik sarkában hímezett virág-motívum van, széle „singelt”, azaz széles, gépi lyukhímezéses csipkeszegély keretezi. A lagziban tánc közben és énekléskor „kurjongattak” a zsebkendővel. A legénynek, ha megtetszett a leány, ellopta, és csak a vasárnap délutáni tánckor adta vissza.

A menyecske fejére kendőt kötött, alá homlokkötőt vett. Máriabesnyőn a búcsúban vásárolta az eladó, egy régi palóc népviseleti darabokat, csipkéket, kendőket, terítőket árusító asszonytól. A kendő piros, „bimbós” mintázatú, megkötéskor a bimbóknak kell elől látszódnia. (23. kép) A nyakgyöngy hétsoros, fehér műanyag gyöngyökből állították össze.

Újraravarrt idős asszonyi öltözetet a falubeliek nem ígé-
nyelnek, ez a viselet csak szereplésekhez tért vissza, a na-
gyobb leányok fellépő ruhaként, jelmezként öltöznek bele.
2008. őszén ugyan kezdeményezés indult a faluban ennek
a korosztálynak újra viseletben való megjelenítésére. Az
októberben először megrendezett „Derelyefesztivál”-on
az Idősek Klubjának tagjai főztek, ehhez felemás módon,
félíg-meddig öltöztek viseletbe. Fejükre kázmírkendőket
kötöttek, hozzá azonban pulóvert, szoknyát, otthonkát
vettek föl. Tervezik, hogy a következő években újra a koruknak megfelelő, újonnan
varrott ünnepi ilinyi viseletben vesznek majd részt a rendezvényen.

A megvásárolt idős asszony-viselet szintén a múzeum számára készült rekon-
strukció. Az ünnepi öltözet pendely fölötti egyik alsószoknyája fehér gyolcs,
„szegett” aljú, keskeny gyári, lyukhímezéses pamutcsipkével. A másik zöld-szürke-
sárga kockás „barhet” (flanel), kék szövettel szegett. Elejük egyharmad részig nyi-
tott, köpperszalaggal kötődik. A szoknyák gallérba ráncoltak, ami életkor szerinti
különbséget mutat. Az időseknek ugyanis „ráncolt” és „leszedett” volt a szoknyája,
a fiataloknak pedig „rakott” és „leszedett”.

A felsőszoknya még Csehszlovákiában vásárolt fekete műselyem, önmagában
mintás rózsás motívumokkal. Régi anyagot használtak, mert ahogyan fehérét,
olyan feketét is nehéz manapság kapni, ami hasonlít az eredeti népviselethez
használt textilre. A szoknya széles szövet derékpántba ráncolt, alja pedig fekete
szövettel szélesen visszaszegett, színén kék színű díszítő varrás van. Kétsornyi kes-
keny, szintén kék szalag is díszíti a két sor forhamentli alatt. A hosszú ujjas felső,

**23. kép: Ilinyi me-
nyecske igazolvány
képe, „kettős kendő”
viseletben, 1960-as
évek. Ismeretlen
szerző felvétele**

a „szabadka”, újonnan vett fekete selyemből varrott. Kerek gallérjára viszont egy régi ujjasról lebontott csipkét tettek. Elöl patenttal záródik, gomboláspántja mellett csak két-két sor hajtás van, mert az idős asszonyoknak más díszítés nem illett. Bevarrott ujsa is forhamentli nélküli.

A szoknya elé kötött szakácska szintén régi fekete klott, az 1930-as évekből megmaradt anyagból készült, most vásárolt új pamutcsipkével. Alján két sor hajtás és két sor gyöngyház fonalas láncöltéses hímzés van. Kötője fekete selyemszalag. A zsebkendő méterben vásárolt „margitvarrásos” szegővel készült. Ezt a szegély-szalagot régen is méterben vásárolták, de horgolni is szoktak a zsebkendőre szegélyt. A zsebkendő az időknek már nem volt „kitűzve”, hanem a szakácska kötőjére „hátravették keresztbe” és oldalt kötötték meg. A rózsafüzér az életkorhoz illően sötét, „színjátszó” műanyagból van. Mátraverebély-Szentkúton vették, és bár csak múzeumi dokumentálás tárgyának szánták, a kegyhelyen ezt is megáldatták, „beszenteltették”.

A fejviselet „kettőskendő”-jének egyik darabja fekete alapon mintás „kázsmír”, a fölé kötött másik, fekete selyem. A balassagyarmati piacon „parasztasszonyok”-tól vásárolták, 2008-ban. A kasmírkendő az 1970-1980-as évekből való, címkéje szerint lengyel termék. A harisnya barna, bordás gépi kötéssel készült, a combon gumi rögzíti, ez is piacon vásárolt. A karaktercipő az említett egri cipész (Katona Károly) munkája.

A nógrádi falvakban zajló recens viselet-történeti jelenségek rendkívül figyelemreméltóak. Ezek sorában az ilinyi kortárs ünneplők dokumentálásakor szintén fontos jelenségeket figyelhettünk meg. A bemutatott, Ilinyben manapság hordott népviseleti öltözeteket szép kidolgozással, nagy gonddal, és azzal a törekvéssel készítették, hogy a réginek minél pontosabb másolatai legyenek. Megváltozott kulturális közegben élve azonban ezek már a tradicionális népviselettől eltérő funkciókat töltenek be. Ilinyben a viselet újra élesztése elsősorban a közösség tudatos öndefiníciós törekvéseit jelenti. A most varratott ruhák a régi öltözetet már elhagyott lakosok számára falujuk jövőképesse tételének, a hagyománykeresésnek, a helyi identitás demonstrálásának eszközei. A felújítás szorgalmazói iskolázottabb, értelmiségi (óvónő, alpolgármester) munkakörben tevékenykedők. Tehát nem paraszti, de közvetlenül nem is városi, hanem helyi a kezdeményezés. Ilinyben lakó, de már városhoz kötődő, ott tanuló és dolgozó viselőik sem ragaszkodnak szorosan a falusi életformához.

A ruhák újravarrásakor abból indultak ki, ami emlékezzettel elérhető, illetve amit a fénykép megörökített. Ugyanez figyelhető meg a korábban vizsgált falvak, Hollókő és Érsekbadkert esetében is.¹⁹ A felújított öltözetek a kivetkezés előtti állapotot képviselik, mai anyagokból elkészítve. A domináns funkció az identitás kifejezésén kívül az esztétikai lett, de az öltözetek még hagyományos jelentéstartalmakkal

¹⁹ LENGYEL, 2007, 2008

is rendelkeznek. Ügyelnek például az életkor jelzésére: a kislány világoskék ruhát, a menyecske pirosat kap, az idős asszony viselete sötét színeket mutat.

Illyben is jellemző maradt a régi anyagok, az eredeti viseletdarabok becsben tartása, itt azonban a viselet korai elhagyása miatt ezek nemigen maradtak fenn. Mivel szebbnek tartják, felhasználják a kevés régi ruha még használható részeit (kötények anyaga, csipkéje), de a kollekciók kialakításakor itt sokkal kevésbé jelenik meg a régi holmi, mint Hollókőben vagy Érsekudvaron. Ezekben a viseletet jobban megőrző falvakban több eredeti, a kortárs öltözködésbe vonható ünnepi ruha maradt fenn. Az illyi rekonstruált öltözetek között csak a férfiviseletben fordul elő teljesen eredeti darab, mivel a férfi vőlegénykabátot próbálkozás ellenére sem sikerült házilag újravarni, felkutattak halotti ruhaként csak méret megváltozás miatt el nem temetett, 1950-es évekbeli esküvői ünneplőt. A fiú „priccses” nadrágját csak jelzésszerűen oldották meg, mai konfekciódarab átalakításával. Az új nadrág régi formájúvá szabása nem funkcionális, csupán a külsődleges hasonlóság kedvéért történt. A fiúk régi mellényét annakidején „pitykés” gombokkal díszítették. Ma is lehetne ilyet szerezni, de rendkívül költséges. Amíg az ünneplő viseletnek még státuszjelző funkciója is volt, addig a legszegényebbek is törekedtek az értékes kiegészítők megszerzésére.

IRODALOMJEGYZÉK

- Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád Vármegye. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1911 (1988)
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I. Pest, 1851
- Flórián Mária: Öltözködés. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz IV. Életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 585-767.
- Horváth Terézia: A bagi női ünnepi viselet színei. In: Korkes Zsuzsa (szerk.) Viselet és történelem, viselet és jel. Petőfi Múzeum, Aszód, 1996, 116-137
- Kapros Márta: „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. I-II-III. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII-XIX., 1991, 1994, 1995, 207-243; 113-125; 117-127.
- Kérdőív: Kérdőív Magyarország helységeinek néprajzi felderítéséhez. é.n. Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 446. (1970-es évek eleje)

- Lami István: Életformaváltás és népviselet Püspökhatvanban. In: Korkes Zsuzsa (szerk.) Viselet és történelem, viselet és jel. Petőfi Múzeum, Aszód, 1996, 116-137.
- Lengyel Ágnes: Kortárs viseletek Hollókő „színpadán”. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXX. Salgótarján, 2006, 144-160.
- Lengyel Ágnes: Érsekvadkertiek a „Palóc Búcsú”-n. Ünnepi viseletek napjainkban. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXI. Salgótarján, 2007, 230-246.
- Lengyel Ágnes: „Csak a rózsám járjon szép csinosan...”- Ünnepi palóc öltözetek napjainkban. Kiállítás a Palóc Múzeumban, Balassagyarmat (2008. október 3.- december 31.) Balassagyarmat 2008
- Lipovszky György: Iliny – egy nógrád megyei kisközség. Kézirat, 1991, lapszám: 300.
- Szendrey Ákos: A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége. Ethnographia 1931, 76-86.
- Takács András: A tárgyi kultúra egy rendszere – a széki viselet. Valóság 6. 2001, 55-68.
- Tausz Katalin – Verő Júlia: A palóc társadalomkutatáshoz készített alapkérdőív válaszai. Iliny1969, PMNA 372

Ágnes Lengyel: Anhand Fotos hergestellte Kleidungen – die zeitgenössischen Trachten aus Iliny

Das in den Dörfern von Nógrád vorangehende Phänomen der Veränderung der Trachtenweise ist beachtlich. Im Jahre 2008 erwarb das Palócer Museum sechs Kleidungsensemble der zeitgenössischen Trachtweise aus Iliny. Die Erweiterung unserer Kollektion ist die Fortsetzung der in den Jahren 2006-2007 in Érsekvadkert und Hollókő durchgeführten Forschungstätigkeit.

In dem der Stadt Balassagyarmat naheliegenden Dorf Iliny wurde der Trachtwechsel noch in den 1950-er Jahren vorgegangen. Heutzutage sind es nur noch die älteren, über 80 jährigen Frauen die ihre traditionelle schwarze Tracht beibehielten. Die charakteristischen festlichen Kleidungsstücke der jüngeren Generationen wur-

den beiseitegelegt, meistens an Händlern verkauft. Seit dem Jahr 2000 – dank dem Millennium und ihm folgenden Feiern werden die traditionellen Kleider wieder gesucht und nach alten Mustern neu hergestellt. Diese Trachten werden an großen christlichen Feiertagen, Prozessionen und an wichtigen Feiertagen innerhalb des Dorfes angewandt.

Die Kleidungsstücke werden anhand alten Photos und Schablonen aus heute hergestellten, ähnlichen Textilien nachgeahmt. Die so entstandenen Kleidungen repräsentieren die letzte Phase der Trachtenweise vor dem Trachtwechsel. Unsere Studie zeigt die Herstellungsmethoden der neuen Kleidungsstücke, ihre Unterschiede zu den alten und die Bestrebung, die neuen Kleider gleich den alten Vorbildern nachmachen zu müssen. Die Trachtkleidungen ihrer Vorfahren wurden zum Ausdruck der Palócer Identitätsbewusstsein.

Fordítás: Guba Szilvia

Costumes copied from photographs - contemporary fineries (Iliny, Nógrád county) By Ágnes Lengyel

With regard to costumes in the villages of Nógrád county, recent developments are highly interesting. In 2008 the museum purchased 6 sets of contemporary folk costume from the village of Iliny. The garments acquired for the collection represent a continuation of the features observed in Hollókő and Érsekvadkert in 2006-2007.

Residents of the village near Balassagyarmat gave up their traditional costume back in the 1950s. Today, only the oldest generation of women over 80 stick with their traditional dark garments. Those of the of younger people were sold to traders decades ago. Since 2000 (thanks to Millennial festivities) people have gone back to wearing traditional Palóc clothing, using time-honoured models. They put on traditional costumes for church holidays, processions and other festivals.

The garments were copied from old patterns and photographs, using currently available materials. Newly made garments reconstruct the last phase of the local costume's development before it was given up by the wearers. The present paper will deal with the manner in which the clothes are made, their divergence from original items, and the efforts that went into making the costumes similar to the old garments.

The costumes worn by their ancestors have become an expression of Palóc identity for the residents of the village.

Fordítás: Dr. Lengyel Ágnes

SZAKRÁLIS KISEMLÉKEK NÓGRÁDBAN

DITA NOCIAROVÁ

A szakrális kisémlékek - út menti keresztek, védőszentek szobrai, kápolnák, képoszlopok, oszlopokra vagy fákra felerősített szentképek - a tárgyi és szellemi népi kultúra komplexumának szerves részét képezik. Hosszú ideig azonban nem kaptak kellő figyelmet a szakemberek részéről, pedig a vallásos hit szimbólumaiként a tájba beépülve elválaszthatatlanul hozzá tartoztak az ember környezetéhez, részei voltak az ünnepeknek és a hétköznapiaknak. Valójában a lelki életnek, az egyén, vagy éppen a közösség érzésvilágának tárgyi formában való megnyilvánulásai, a tisztelet, alázat, kegyelet színhelyei. Esztétikai szempontból is alakítói a tájnak, és kiegészítői a falvak és városok építészetének. Nemcsak a táji környezetet alakító jelenségeként tűnnek fel, hiszen a kezdetektől fogva gyakorlati szerepet is betöltöttek: térbeli tájékozódási pontként is szolgáltak, s a múltban fiatalok találkozóhelyei, valamint egyházi körmenetek állomáshelyei voltak. A községek határában emelt kereszteknel gyűjtötték össze a gazdák a marhát, amelyet aztán a csordások innen hajtottak ki a legelőre (mint pl. a füleki „durendai” öntöttvas kereszt esetében). A keresztek magányosan állnak a keresztutaknál, a falvak határában, vízfolyásoknál, hidaknál, forrásoknál, hegytetőn, nyilvános tereken. Jelölhetik valamilyen szerencsétlenség helyszínét, vagy éppen ellenkezőleg, utalhatnak jelentős történelmi eseményre vagy emberi életek megmentésére. Stratégiai okokból speciális térképeken is jelezve vannak. „Szakmai tervrajzot nélkülöző anonim építészet, szerteszét szóródva az egész területen, nem hivalkodó, nem monumentális, nem reprezentatív, éppen olyan, amilyenre eleink munkával eltöltött mindennapjaiban szükség volt.”¹ Az említett szempontok egyben indokolják is a történelmi Nógrád megye szlovákiai részén (a mai Losonci, Poltári és részben Nagykürtösi járásokban) megtalálható szakrális kisémlékek néprajzi kutatását a 20. század 90-es éveitől.

A szakrális kisémlékek a közízlésnek megfelelően esztétikai jelentőséggel is bírnak, magukon hordozván a különböző korszakok divatjainak hatásait. Ezeket az emlékeket többnyire a helyi hatóság képviselői, a lakosság tehetősebb tagjai,

¹ PUŠKÁR, 1980, 37.

szakmai szervezetek és egyesületek állították (mint pl. a füleki szőlősgazdák, a tuhári kőbánya dolgozói, vagy az Ógácsi* Rózsafüzér Egylet).² Gyakran azonban egyének voltak a kezdeményezők – hívők, házaspárok, vagy családok (ahogy a Rubint család Kalondán, Nagy Julianna Terbelédben, Ján Hoffman Brezničkán, Ondrej Melicherčík Divényben* stb.). Egy-egy ilyen kisemlék lehet tárgyi formában manifesztálódott köszönetnyilvánítás megsegítésért, vigaszért és támaszért az élet nagy megpróbáltatásaihoz – mint amilyen a súlyos betegség leküzdése, gyermektelenség, háborúból való szerencsés visszatérés. A donátorok indítékai néhol ott szerepelnek a talapzatokon és feliratos táblákon (pl. „Beteljesedet...” a terbelédi kőkereszt talapzatán, „Parditka emlékének, aki hősi halált halt” a kálnói*, 1916-ból származó öntvény kereszten). Előfordul, hogy a készítő vagy a megrendelő az adott földterület tulajdonosa. A készítő gyakran névtelen, olykor lehetett maga a kezdeményező is – földműves, favágó, pásztorember – tehát olyan személy, aki nem rendelkezett építészeti vagy művészeti képzettséggel. A fakereszteteket rendszerint falusi ácsmesterek készítették, a kőkereszteteket pedig ismeretlen falusi, vagy éppen hivatásos kőfaragók, akiknek a nevei a 20. század első évtizedeiben már ott szerepelnek a táblák feliratain. A 19. és 20. századi öntvény kereszteteket gyárilag öntötték. A kőkeresztet gyakran feliratos táblákkal vannak megjelölve, vagy pedig a feliratot egyenesen a kereszt talapzatába vésték. Az 1900-as év tájékán a jobb alsó sarokban feltűnik Csordás kőfaragó neve, a harmincas években a Pulovits, a negyvenes években pedig a Ferencz név fordul elő nagy gyakorisággal. Mindhármán Losoncon működtek. A 90-es évektől a szakrális kisemlékek Ján Kuvik gácsi* kőfaragó nevéhez fűződnek.

A keresztek, kápolnák és képoszlopok az egész faluközösség tulajdonai voltak. Kezdetben a donátorok gondozták őket, majd azok leszármazottai, manapság pedig gyakran a tözsomszédságukban élők, esetleg annak a területnek a tulajdonosai, amelyen az emlék áll. A füleki Szt. Orbán szobrot három család gondozza, s érdemes megemlíteni, hogy egynéhány emlékről Füleken a helyi cserkészcsapat gondoskodik. Sokan önzetlenül, anonimitásban végzik ezt a munkát. Két helyen pl. (Tuhárban és Tőrincsen) olyan személyek vették át a faluban és annak határában található szakrális kisemlékek feletti „patronátust”, akikről köztudott a homoszexuális orientáltság. Az első esetben az illető egy már nem élő sekrestyés volt, a másik esetben pedig egy fiatal roma férfi. Mindkettőjüket erős vallásos érzület jellemzi, odaadással szolgálják a helyi egyházközséget. Az egyházi létesítmények önkéntes karbantartása mellett mindkettőjük saját költségen állított szobrokat a

² Csillaggal jelöltem azokat a helységneveket, melyeknek lakossága ugyan szlovák, de a magyar köznyelvben a helység magyar elnevezése a közismert és használatos. A többi szlovák község nevét nem tartottam fontosnak magyarra lefordítani, mivel az egykori magyar elnevezéseik már nem használatosak a magyar ajkúak körében sem. A tanulmány végén megjelenő településlista közli a magyarul használt helységnevek szlovák elnevezéseit is. (A fordító)

kápolnába, esetenként keresztek készítését is vállalták. A faluközösség rendkívül pozitívan értékeli működésüket.

Jelentéktelennek tűnő mivoltuk ellenére is a szakrális kisemlékek esztétikai, filozófiai, teológiai, történeti és néprajzi értékek konglomerátumai, összefüggnek a történelemben zajló folyamatokkal. Egész Szlovákia területén megtalálhatók, ahogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia más térségeiben is, azonban az összehasonlító kutatások folyamán szerzett ismeretek összegzésekor kitűnik, hogy vannak **regionális specifikumok**, amelyek a történelmi körülményeknek köszönhetőek. A regionális különbségek a természeti környezettel is összefüggnek, az alapanyagot ugyanis a régi időkben – a 18. és 19. században – a természeti környezetből nyerték. Nógrád megyében az ezekhez szükséges anyagot a lombhullató fák, ill. a homokkő jelentette. Egy másik tényezőként a régió gazdasági hátterét kell megemlítenünk, amely szintén a természetből kinyert nyersanyagokkal, valamint a táj jellegével, a termőföldek minőségével volt összefüggésben, s ettől függött a lakosság jóléte vagy szegénysége. A társadalmi-történelmi tényezők, a lakosság etnikai és felekezeti összetétele mind kvantitatív, mind pedig kvalitatív szempontból befolyásolta a szakrális kisemlékek létrejöttét. A történeti Nógrád megye mintegy fele Szlovákia déli részén, másik fele pedig Magyarország északi részén terül el. „Nógrád megye egyházkerületi felosztása idővel a világi szférában is megmutatkozott. Az esztergomi érsekséghez tartozó rész (amely ma nagyrészt Szlovákiához tartozik) alkotta Nagy Nógrádot, míg a váci püspökséghez tartozó délebbi rész volt Kis Nógrád.”³

A nemzetiségi arculatot a leginkább többségben levő szlovák és magyar etnikum határozta meg, bár a lakosság etnikai összetétele alapján véve jóval összetettebb. Az etnikai határ az Ipolytól északra húzódott. Gazdasági és közigazgatási központ volt a középkortól kezdve Fülek, Losonc és Kékkő*, a mai Magyarország területén pedig Szécsény és Balassagyarmat. Losonc a 17. századtól protestáns oktatási központ volt, ahol református latin iskola és evangélikus gimnázium működött. Összehasonlításképpen, a 2003-as évi statisztikai adatok alapján a losonci járásban a szlovák nemzetiségűek száma 67,6%, magyar nemzetiségűnek pedig 27% vallotta magát.

A felekezeti szempontot tekintve a szlovákiai Nógrád megye északi részén fekvő falvak (Ábelová, Polichno, Nedelište, Madačka, Praha, Lupoč) evangélikus vallásúak, más, Losonctól északra fekvő szlovák falvak viszont katolikusok. Ez annak az eredménye, hogy az uradalmaknak, amelyekhez tartoztak, katolikus vallású tulajdonosaik voltak (Videfalva*, Divény*, Ružiná, Gács*, Ógács*, Tuhár stb.) A 18. század utolsó harmadában vidéken a Zichyek divényi uradalma volt a legnagyobb feudális birtok, a második legnagyobb a kékkői*, harmadik pedig a Forgáchok gácsi* uradalma. Két nógrádi település, Fülekpüspöki és Nagyzellő pedig egyenesen az esztergomi érsekség birtoka volt.⁴

³ ŽUDEL, 1984, 91.

⁴ ALBERTY-SLOBODA, 1989, 206-207.

A szlovákiai Nógrád déli részén fekvő, többségében magyarlakta Ipoly menti falvakban a katolikus vallás a jellemző. Hasonlóan az északabbról, a Polana vidékéről ideköltözött szlovákok is katolikusok voltak. Éppen a migrációs hullámnak köszönhető a ma már kevert vallási összetétel az eredetileg tisztán evangélikus szlovák településeken is. Nógrád vallási-felekezeti összetételére vonatkozó ismeretek elengedhetetlenek a szakrális kisemlékek vizsgálatánál, tekintettel arra, hogy ezek a kisemlékek kizárólag a katolikus területekhez kötődnek. A protestantizmus már a 16. századtól elutasította a vallási szimbólumok használatát, beszüntette a Szűz Mária és a szentek tiszteletét. „A debreceni zsinat hatására az 1562-67-es években kitiltották a képeket és a festményeket a templomaikból. Tartózkodással tekintettek a vallási szimbólumokra is. Az elutasítás a feszületre is vonatkozott, mivel ennek jegyében üldözték a protestáns vallásúakat. A teológiai értelmezés a népi világszemléletbe is begyökerezett.”⁵ A protestáns lakosságot a színek és motívumok használatát illetően mértéktartás jellemzi. A hagyományos tárgyi kultúrában ez a figurális megjelenítés nagymértékű lecsökkentésében és a dekorativitástól való tartózkodásban nyilvánul meg. A keresztre feszített Krisztus a szenvedés és üldöztetés jelképe, általánosságban azonban **a keresztre feszített Krisztus a legelterjedtebb keresztény motívum a képzőművészetben.** Nemcsak a szenvedés allegóriája, hanem a megváltásnak és az imádság általi megsegítésnek is. A Krisztus kínszenvedéseinek eszközei (Arma Christi) a szögek, kalapács, fogók, létra, dárda, koponya (pl. a Bolgárom határában levő kereszt kőtalapzatán plasztikusan jelennek meg, a sídi, 1843-ból származó központi kőkeresztben pedig festett formában).⁶

Nógrád megye legrégebbi szakrális kisemlékeinek keletkezése valószínűleg a rekatolizációval, a védőszentek tiszteletével és a barokk stílussal függ össze, amelynek terjesztői a 18. sz. második felétől nem utolsó sorban a ferencesek voltak. Füleken a ferencrendiek működésével hozható összefüggésbe néhány, szenteket ábrázoló barokk plasztika a városban és környékén (az Urbánka-szobor Füleken 1796-ból, Fülekpüspökiben a Szent Család szoborcsoportja, Nagydarócon pedig Nepomuki Szent János szobra).

Keresztek (utak mentén, falvak határában, temetőekben)

A keresztek stratégiai pontokon helyezkednek el. A megóvás érdekében gyakran körbekerítették eredetileg fa, később pedig fémkerítéssel, rendszerint két fa között. Eredetileg a falu első és utolsó házánál állt a kereszt, kijelölve a falu végeit. Ezek a „határkeresztek” a falu lakóit voltak hivatottak védeni a gonosz erőktől és a szerencsétlenségektől. Az építkezések kiterjedésével az ilyen keresztek fokozatosan a házak előtti területre, gyakran a telkeken belülről kerültek, a ház előtti kiskertbe.

⁵ DANGLOVÁ, 2001, 216.

⁶ BIEDERMANN, 1992, 24.

A telektulajdonosok csak ritkán kezdeményezték a kereszt áthelyezését. Gyakran személyes kötődést alakítottak ki a kereszthez, rendben tartották és díszítették (pl. a fémkorpuszos fakereszt a 109-es számú ház kiskertjében Tuhárban, Csoma községben a 63-as sz. ház kiskertjében levő betonkereszt, Panyidarócon a 73. sz. ház előtti betonkereszt, stb.)

Kereszteket emeltek dombtetőkön és keresztutak mellé is – ezek mutatták az irányt az úton járóknak. A települések közepén emelt keresztetek gyakran jelentős egyházi tisztviselők emlékét őrzik (mint pl. Ógácson* 1927-ből Andrej Huhra helyi plébános emlékére emeltek keresztet). Az út menti keresztetek középkorból eredő szokásokhoz kötődnek, amilyen a felajánlás, vagy köveknél, fáknál és keresztutaknál végzett nyilvános bűnbánat.⁷ Az út menti keresztetekhez soroljuk a temetőben álló központi keresztetek is, amelyekből némely temetőben több is található. Ebbe a csoportba tartoznak a templomok közelében levő önálló keresztetek, valamint a kálváriák részét képező keresztetek is (pl. Kékkőn). A missziós keresztetek nem számítjuk a szakrális kisemlékek közé, mivel gyakran hiányzik róluk a feszület, s csak az évszám van rajtuk feltüntetve.

A keresztetek **elnevezései** a lokális közösségben az adott területéhez kapcsolódnak (Gácson* pl. a következő elnevezések honosodtak meg: „bánya fölötti”, „pékség mögötti”, „A Horná Telka -i” keresztetek, Tuhárban „a fehér sziklán”, Füleken pedig „a durenai” vagy „Türinger-pusztai” keresztetek). A kereszt felállításához szükség volt egyházi hatósági engedélyre, s az új, illetve felújított keresztet mindig pap szentelte fel. Némely napokon a keresztelnél nyilvános ájtatosságot is tartottak. Három nappal a Krisztus mennybemenetele előtt (Áldozócsütörtök - több mint egy hónappal Húsvét után) a határt járva **népi ájtatosságokat** tartottak, s a hívek minden keresztnél megálltak imádkozni. A körmenet feladata az volt, hogy a jó termésért, betegségektől vagy természeti csapástól való védelemért, veszély elhárításáért folyamodjanak az égiekhez.⁸

A fazekasmesterségről híres Gács* községről való adatközlők beszámoltak a Szent Márk napi körmenetről (ápr. 25), amelynek az őszi vetés megszentelése volt a célja, s amin ők, mint a római katolikus népi iskola diákányai vettek részt. A faluból a mezőn található kereszt felé tartó körmenet élén egy fiú haladt, kezében keresztet tartva. Őt követte a pap, a ministránsok, a kántor, a gyerekek és a többi hívő. A több mint kétszáz fős menet vitte a körmeneti lobogókat: két iskolait, egy hímezett világoskéket, a fekete-ezüst fazekas zászlót, a Szent Flóriános tűzoltózászlót, valamint egyéb egyletekeit és fehér rózsafüzérés lobogókat. A keresztelnél a pap szenteltvizet hintett a négy világtáj irányába és megszentelte az őszi vetést. Ezt közös imádság és éneklés követte. Zöldcsütörtökön minden évben „keresztutat jártak” – a hívek pap nélkül vonultak körbe. A menet tagjai, főként a fiatalok este nyolc óra körül jöttek össze a falu közepén levő keresztelnél. Nem vittek zászlókat,

⁷ Botík, 1995, 86.

⁸ Adatközlők: Anna Fizeľová, Tuhár, szül. 1913 és Marta Durdíková, Gács, szül. 1933

hanem lámpásokat, amelyekbe vastag gyertyákat raktak. A menet a környék minden keresztjét és kápolnáját körbejárta. Minden keresztnél megálltak imádkozni, ahol az imádságot mindig előmondta egy a feladatra kijelölt asszony. A keresztútjárás néha éjjeli két óráig is eltartott, ezért a fiatalok számára közkedvelt alkalom volt a találkozáshoz. A szocializmus idején ezeket a körmeneteket már nem végezték, és a rendszerváltás után sem újították meg a szokást, az őszi vetés megszentelését már csak a templomban végzik. A Szentkereszt felmagasztalásának ünnepén (szept. 14.) a „bánya fölötti” keresztnél tartanak misét. Az adatközlők a körmeneteket összefüggésbe hozzák a termés bőségével – úgy vélik: „amióta nem jár körmenet a határban, csak a templom körül, a termés is gyenge”.⁹

A kereszték közelébe ültetett **zöld növényzet** segít abban, hogy nagy távolságról is felhívja a figyelmet a keresztre. Kétoldalt rendszerint két fa áll, amelyeket a kereszt állításával egy időben ültettek. Ezek a növények a környező természetből kerültek oda. A 20-as és 30-as években lassabban növő, értékesebb tűlevelűket, később pedig inkább lombhullatókat (vadgesztenye, tölgy, hárs) ültettek erre a célra, az utóbbi évtizedekben viszont az örökzöld bokrokat és dísfákat részesítik előnyben. A dombokon lépcsők biztosították a kereszthez vagy kápolnához való hozzáférést (Tuhár, útelágazás Budiná felé). A keresztet magát gyakran négyzetes féinkerítés védi. A kerítésen belüli részre rendszerint virágokat ültetnek, alkalomadtán zölddel díszítik.

Minden vizsgált kereszt latin kereszt (kettőt kivéve: Bystričkán és a ma már Losonchoz tartozó Apátfalván), azaz egyszerű, egyenes, lóhere-, vagy nyílforma végződéssel. Nógrádban a **fakereszteket** a 19. század első felében leggyakrabban ismeretlen ácsmesterek vagy molnárok készítették főleg tölgyfából, de 1927-től már akácfa használatáról is vannak adatok.¹⁰ Többnyire díszítés nélküliek, vagy mind a függőleges, mind a vízszintes száruk felületén domborműves faragás húzódott. A hátoldalt simára hagyták, s csak az előoldalt díszítették. Az egyes motívumokat – vallásos jelképeket, égitestek és növények motívumait (ostya, monstrancia, kehely, szőlőinda, az Úr szíve, Krisztus ill. Szűz Mária iniciáléi, térdelő angyalok alakjai, égő gyertya, rózsa, tulipán, nap, csillag, hold) egyenként komponálták bele az egymást követő négyzet alakú mezőkbe. A régebbi fakereszteken egyenesen a kereszt hasábjába faragtak, azaz maga a hasáb volt megformázva. Az egyes motívumokat másodlagosan ki is színezték, bár élénk színeket nem használtak, csak kétszínű színezést. Az alap vöröses-barnás színnel volt bevonva (ún. „bikavér” szín), esetleg a barna egyéb árnyalataival. A plasztikus motívumok fehérek vagy szürkék voltak (pl. Síd, a falu közepén levő központi kereszt, Kurtányban* pedig a temető központi keresztje). Az egyszínűség jól megkülönbözteti ezeket a kereszteteket az ún. „gyetvai”* élénk színezésű kereszttektől. Az újabb fakeresztek motívumai négyzetes deszkalapokba vannak belevésve, amelyeket felerősítettek a

⁹ Adatközlők: Ružena Čermáková, Gács, szül. 1925, Marta Ďurdíková, Gács, szül. 1933, és Sylvia Koišová, Ipolyvarbó

kereszt sima hasábjára, vagy pedig csak lineárisan, rovásszerűen vésték bele. A megmaradt fakeresztek korpuszai szürkeöntvényből kiöntött reliefek vagy körplasztikák. Tuhárban és környékén, valamint Divényben* találunk egyszerű, sima szárú keresztet sablon szerint kivágott lapos pléhkorpuszal. A korpuszokat eredetileg színezték, ma már azonban nincs rajtuk festék, legfeljebb ezüstbevonat. Realisztikusan festett pléhkorpuszos fakereszt csak Divényben* maradt meg a vár alatti temetőben (a korpusz 130 cm magas, a kinyújtott karok szélessége 90 cm). A keresztre feszített Krisztus alakja fölötti INRI felirat téglalap alakú lapos pléhen jelenik meg, vagy pedig tekercs, esetleg nyitott könyv formájú öntött táblácskán. A fakereszteket gyakran pléhtetővel védték az időjárás viszontagságaitól. Ezeknek a tetőknek több formája használatos, lehet sima, félkörívben meghajlított lemez, háromágú lóhere alakú vagy harang formájú, a széleit rendszerint kihajlították és a peremet fogazással vagy csillagozással díszítették (kereszt a Divény* és Mýtna közötti mezőn, vagy a Tuhár fölötti dombon). A kereszt hosszanti szárának alsó részén gyakran találhatunk egy vízszintesen odaerősített kis deszkát – polcocskát, amelyre a virágokat helyezték. Eddig a sídi kereszt az egyetlen olyan bejegyzett fakereszt, amelyet boltíves fatetővel láttak el a keresztzsárak felett. Azok a fakeresztek, amelyeket nem tartanak rendszeresen karban, sajnos fokozottan ki vannak téve az időjárás tisztító hatásainak.

Nógrád területén fekvő, a Polana vidékének szomszédságában húzódó szlovák falvakban, vagy azokban a településekben, ahová a lakosság a katolikus Gyetva* vidékéről költözött (Ipeľský Potok, Slatinka, Ógács*), szórványosan megjelennek a színes „gyetvai-típusú” keresztet is. Az Ógács* utáni keresztúton áll egy ilyen fakereszt, eredetileg fából készült léckerítéssel körülhatárolva. Az adatközlők szerint egy bizonyos Ondrej nevű fafaragó készítette Detvianska Hutáról, a szükséges anyagiakat pedig a falu felvégeinek lakó gyűjtötték össze. Az utóbbi tíz évben az ehhez hasonló keresztet a Slatinské Lazy-i fafaragóktól rendelik meg (pl. a Ružiná-i templom melletti kereszt 1997-ből).

A 19. század közepétől a 20. század 40-es éveinek elejéig Nógrád megye szlovákiai részén meghonosodtak az időállóbb öntöttvas keresztet. Jelenleg gyakori az a megoldás, amikor a vaskeresztet műkö- vagy beton-talapzatba állítják (ilyen a gácsi* Hrnčiariska utca kereszteződésében levő kereszt 1864-ből, Csákányházán a temetői kereszt 1907-ből, Fülekkovácsiban az út menti kereszt, Hidegkúton a temetői kereszt, keresztet Terbelétben, Panyidarócon stb.). Az öntöttvas keresztet a 19. századtól sorozatban gyártották a közeli öntödékben (Szinóbányán*, Hriňován, a gömöri öntödékben). „A mintát az öntvényformákhoz fafaragók vagy asztalosok készítették, s mivel a mintákat több öntödébe is eljuttatták, a kész termékről nehéz beazonosítani, melyik öntödében készült. Mindazonáltal a soro-

¹⁰ LIMBACHER, 2000, 308.

zatgyártás módszere lehetővé tette, hogy egy-egy mintából néhány ezer példány is elkészüljön.¹¹

Az öntött keresztek szárai mintázatosra vannak megformálva, áttörtek, klasszicista és historikus motívumokkal, gyakran neogótikus fiálékkal és akantuszlevelekkel. Az egész felületet reliefes vagy áttört díszítés borítja, amely a keresztszárak végén a leggazdagabb. Találunk rajtuk rozetta motívumokat, akantuszleveleket, stilizált liliomot, szőlőindát. A keresztszárak találkozásánál, vagy kicsivel alatta szalag formájú tábla található a titulussal, esetenként a titulust odafestették a keresztre feszített feje fölé. A dicsfény négy sugárnyalábja gyakran ebből a pontból indul ki. A korpusz alatt a keresztszáron feliratos táblácska szokott lenni felerősítve – ovális, homorú vagy lapos medalion, amelyet babér- vagy virágkoszorúval szegélyeztek. Ez a tábla néhol többszögű vagy címer alakú. A rajta lévő szöveg leggyakrabban fehér vagy ezüst színnel van a fekete alapra ráfestve, s a donátor nevét tartalmazza, aki „Isten dicsőségére állította az Úrnak ...-dik évében”. Sok esetben a szöveg olvashatatlan, hiányos, vagy a tábla másodlagosan be van festve feketére. A keresztlábánál gyakran angyal térdel, vagy a fájdalmas Szűz Mária álló alakját mintázták meg. Gyakori az is, hogy a pieta motívumát reliefen jelenítik meg ezen a helyen – két gyászoló nőalakkal a kereszt alatt. A figurális jelenet néha kazetta alakú háttérbe, esetleg gótikus fiálékkal ellátott csúcsíves fülkébe van behelyezve. A felújított, kőtalapzatba helyezett öntöttvas keresztekről rendszerint hiányzik az alsó figurális kompozíció. A felületet lefestik, magát a keresztet leggyakrabban feketére, a korpuszt, a táblácska peremét és a feliratot pedig ezüstre. Ha nincsenek is pontos információink az öntöttvas keresztek gyártásáról Nógrád megyében, feltételezhetjük, hogy ebben a régióban is megvolt a hagyománya az öntésnek és a használatuknak, hasonlóan, mint Kisgaramban /Hronec/, ahol a 20. század ötvenes éveiben került sor a formák és minták likvidálására politikai-ideológiai indíttatásra.¹²

A **kő-, falazott és betonkeresztek** Nógrád megye egész területén megtalálhatók. Gyakran régebbi kőkeresztek torzóit találjuk, amelyekről mára leolvasható az alapanyagok és stílusok ötvöződése. Néhány kőből készült oszlop-talapzat még a barokk stílus jegyeit viseli magán. A legrégebbiek négyzet alaprajzúak és többszínűek, homokkőből vagy tufából faragták ki őket.

Figyelemre méltó a Sávoly község temetőjének központjában található kőkereszt. A keresztre feszített Krisztus lábainál a talapzat egy négyzetes mezőjében domborművesen megmintázott koponya van keresztbe tett végtagokkal, mint az emberi élet végességének szimbóluma, vagy emlékeztetés Ádám sírjára, akit állítólag Krisztus keresztre feszítésének helyén temettek el. Ez az egyetlen ismert ilyen jellegű ábrázolás Nógrád itt tárgyalt területének szakrális kisémlékeit illetően.

A felújított régi keresztek viszont műkőből, betonból készültek, cementréteggel vagy vakolattal vonták be. Helyenként a talapzat elülső részén lévő felirat fekete

¹¹ BUGANOVÁ, 2002, 22.

¹² KRISTOFOVÁ, 2003, 44.

márványkőlapba van bevésve, az északabbra fekvő szlovák falvakban pedig erre a célra világos rózsaszín márványlapot használtak, amelyet Tuhár község közelében bányásztak. A kereszt szárai díszítés nélküliek, hasábján végződnek, de előfordul a lóhere- (Jelsőc, Ógács*), vagy nyílforma végződés is (Kürt). Realisztikusan kidolgozott kőkorpuszt csak Rappon találtunk, a római katolikus templom melletti kőkeresztben, amelyet az egykori egyházi iskolából helyeztek ide a 20. század ötvenes éveiben.¹³ A többi esetben a korpusz fémből vagy gipszből van kiöntve különböző nagyságban. Régebbi talapzatokba is gyakran helyeztek újabb betonkeresztet (pl. Síd – a falu közepén található kereszt, talapzatán az „Arma Christi” (Krisztus kínszenvedéseinek eszközei) színes ábrázolásának maradványai láthatók és a felújított eredeti évszám: 1843). A 19. század derekán készült kőtalapzatok felirata be van vésve egyenesen a talapzat elülső falába, vagy rá van festve a sötét felületre, tábla nélkül.

A **szöveg** a készítés, esetleg a felújítás évszámáról, valamint a készítő nevééről és a készíttetés indítékáról számol be. A szövegekből ránk maradtak családok nevei, akik valamilyen tragikus eseményt éltek meg, valamint annak a helynek a megjelölése, ahol utoljára látták az illető rokont háború idején. Gyakran ismételődnek könyörgések gyógyulásért, utódért, köszönetnyilvánítások a messiás földről való szerencsés visszatéréseért és egyéb, nem meghatározott jótételekért. Ismételődő felirat a „Isten dicsőségére állította...” (pl. Ján Hoffman 1921-ben – Breznička, Tolmácsi Mária 1931-ben – Nagydaróc, Kis Lőrincz feleségével, Berkes Zsuzsannával 1912-ben – Vilke), sokszor viszont nevet nem is említenek: „Isten örök dicsőségére és a lelkek megváltására állították 1951-ben” (Bozita*), „Szent Kereszt légy vezérünk míg te hozzád el nem érünk” (Bolgárom – a templom melletti kereszt 1902-ből). Egyes szövegek bibliai idézetek: „Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet” (Tőrincs, 1913), részletek imádságokból: „Jézus Krisztus könyörögi érettünk” (Bozita*), vagy keresztény üdvözlések: „Dicséretessék a Jézus Krisztus” (Ružiná – út menti kereszt, 1954). Némely esetben a keresztet köszönetnyilvánításképpen állították: „Beteljesedet – Nagy Julianna” (Terbeléd). A 20-as évektől megjelennek a losonci kőfaragók sokszor nem teljes nevei a kőkereszteken: Ernst J., Paulovics Béla, Ferencz, Csordás. A többségében magyarul írtak a feliratok szövegét magyar, a szlovák falvakban szlovák, két esetben pedig latin nyelven írták. Három olyan esetről is tudunk, ahol a szöveg két nyelven, szlovákul és magyarul is fel van tüntetve (Pinc, Galsa – útágazás, Apátfalva – temető). A szövegek és a dátum fontos információforrást jelentenek.

Figyelemre méltó tény, hogy a vallásos világnézet elnyomásának idején, a 20. század 50-es éveiben keresztet sokaságát készítették és állították. 1989 után további szakrális kisémlékek jöttek létre a régi, már elpusztultak helyén, sok régít pedig felújítottak. Bussán pl. igen érdekes az út menti kereszt összekapcsolása szakrális

¹³ Adatközlő: római katolikus pap, Rapp

plasztikával: a 2005-ben felszentelt kereszt sarkánál levő pléhszekrényben a Szűz Mária gipsz-szobrát helyezték el.

A **keresztek díszítése** olyan hagyomány, amely a régmúltból folyamatosan továbböröklődött a jelenbe. A virágdíszítésről kizárólag a helybéli hívő asszonyok gondoskodnak. Díszítésük főként Mindenszentek ünnepére történik. A gácsi* adatközlők szerint a régiségben az erre az ünnepre való díszítés nem volt olyan elterjedt. Az utóbbi években kevesebb élő virágot használnak, egyre inkább kiszorítják őket a mű, legtöbbször fehérvirágos koszorúk, amelyeket a keresztszárakra függesztenek, vagy a kereszt és a talpazat találkozási vonalán erősítenek fel. Időnként a művirágokat élő fenyőágakkal kombinálják, s a díszítésnek olyan formája is létezik, amikor a korpuszt egy nagy virágkoszorúval keretezik. A keresztet körülvevő fémkerítésre is gyakran akasztanak művirágos koszorúkat. Egy koszorút tesznek a keresztre feszített lábaihoz, vagy a feje fölé, a keresztszárak találkozási pontjára. Mindenszentekkor a temetők központi keresztjeinél a hívek gyertyák sokaságát gyűjtják meg. Karácsonykor a keresztek mellé, vagy közvetlen hozzájuk erősítve aranyfüsttel díszített kisebb tűlevelű fácskákat állítanak. A keresztek feldíszítéséhez külön alkalmat jelentenek a körmenetek és népi vallási szertartások, amelyek a vetés megszentelésével kapcsolatosak. Hozzá kell még tenni, hogy a keresztek nemcsak ünnepekkor díszítették, hanem az évszaknak megfelelően nyíló virágokkal alkalomtól függetlenül is, a vizet pedig kétnaponta jártak cserélni.

Szentek szobrai

Nógrád északabbik felén gyakran találkozunk védőszentek szobraival, akik szinte feltűnés nélkül gazdagítják a táj szépségét, ugyanakkor betagozzák a régiót a szélesebb közép-európai kulturális kontextusba. Ezek a szobrok a tárgyalt területen nem olyan gyakoriak, mint Szlovákia nyugatabbi vagy északabbi területein, s csak jelentéktelen részük (alig tíz ilyen emlék) van feljegyezve a nemzeti kulturális emlékek listájára.

A szobrok hasáb alakú, oszlopszerű talpazatokon állnak, **elhelyezésük** manapság már, biztonsági okok miatt, többnyire a templomok közelében történik (Ipolyvarbó, Perse, Nagydaróc, Fülekpuspöki, Vilke, Divény* stb.), egy esetben (Fülekpuspöki) Nepomuki Szt. János szobra az Angyali üdvözlés kápolna előtt áll. Eredeti helyükön már csak néhány Nepomuki Szt. János szobrot találunk (Pinc – patlak melletti fémplasztika, Törincs melletti Rárópuszta – fémplasztika az Ipolyon átvezető híd mellett). Az elsődleges elhelyezést a védelmi funkcióba vetett hit indokolta – a szobor ott állt, ahol a patrónus szerepének a legintenzívebben kellett hatnia. Legtöbbször nyilvános helyeken álltak, ahol a hívők összegyűlhetek körülötte, mint keresztutaknál, vagy a települések közepén. Nepomuki Szent János szobrai ellenben vízfolyások közelében állították, mivel őt az árvízről óvó védőszentként tisztelték, ezen kívül a termés és a felvirágzás, sőt a rágalmazástól való védelem

patrónusaként is számon tartották. Szt. Orbánnak, a szőlészet védőszentjének egyetlen számon tartott szobrát Füleken régi szőlőskertek közelében találjuk.

A létező szobrok közül a legrégebbiek a 18. században, a barokk és az ellenreformáció időszakában keletkeztek. A Tridenti zsinat utolsó ülésén 1563-ban kiadtak egy dekrétumot a szentek tiszteletéről.¹⁴ „A 17. században a katolikus területeken, amelyekre a vidéki társadalmi összetétel volt jellemző, a katolikus egyház megerősödve és megújult hittel került ki a protestantizmus elleni harcból, s nagymértékben befolyásolta a művészeti produkciót is.”¹⁵ A művészeti stílusok minthát tovább éltek a népi környezetben az elkövetkező évszázadokban is. A barokk művészet a templomokból és a búcsújáró helyekről a vidéki környezetben továbbterjedt. Sablonszerűségével és a nagy területen való térhódításával tömegjellegűvé vált. Feladata az érzelmi ráhatás, a szenvedés, hit és megváltás hangsúlyozása, s mindennek a megtestesülései voltak a szentek szobrai is.

A kvantitatív értékelésnél kimutatható, hogy Nógrádban a legerősebb a **Szűz Mária kultusz és Nepomuki Szt. János** tisztelete volt. Szűz Máriát ábrázoló plasztikák több mint húsz helyen találhatók, beleértve a kápolnákat is. Ez a következtetés egyáltalán nem meglepő, mivel éppen a Mária-tisztelet és Nepomuki Szt. János tisztelete az egész közép-európai térségben intenzív volt, főképpen az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területein. A cseh származású, 1729-ben szentté avatott Nepomuki János a kínvallatás ellenére sem árulta el a gyónási titkot, ezért ledobták a Károly-hídról a Vltava folyóba. Prágában, a Szent Vítus székesegyházban temették el. A legenda szerint a vízbe fulladt szentre úgy találtak rá a folyóban, hogy feje körül öt fény ragyogott. Az említett legenda alapozza meg a szent védőerejébe vetett hitet s vele együtt a képzőművészetben való gyakori ábrázolását. Attribútumai közé tartozik a könyv, a kereszt és a mártírokat megillető pálmaág. A gyónási titok védőszentjeként tartják számon, ugyanakkor a megszólástól és rágalmazástól való védelemért is hozzá folyamodtak. A szentnek a vízfolyások mentén elhelyezett szobra az árvizektől való védelmet hivatott biztosítani, valamint az eső előidézését és irányítását. Nepomuki Szent János a leggyakrabban ábrázolt szent, térségünkben a következő településeken lelhető fel: Ipolyvarbó, Pinc, Perse, Fülekpüspöki, Rárósmulyad, Zsély, Bolyk, Nagymaróc. Alkotóik ismeretlenek. A szobrok többségében mereven vannak megformálva, s csak a hullámzó drapéria ad némi dinamizmust a kompozíciónak. Ez alól kivételt csak a bolyki katolikus plébánia körülkerített telkén levő barokk homokkő-szobor képez, 1807-ből. Maga a kőoszlop, amely a szobrot tartja, barokkos jegyeket mutat. Lépcsőzetes mezőkre van osztva, alsó részébe vésték bele az évszámot, az oszlop törzsét pedig vésett relief díszíti. A törzs alsó része hegedűformában kiszélesedik, két, egymással szemben lévő spirálba csavarodó motívummal. A reliefes díszítés egy ovális medallionnal folytatódik, amelynek pereméből lángok csapnak elő. Maga a szobor egy színvona-

¹⁴ TAKÁTSOVÁ, 1997, 38.

¹⁵ DANGLOVÁ, 1993, 12.

las alkotás: realisztikus felfogásban megmintázott idősebb szakállas férfi alakja kanonoki öltözetben, kezében attribútumai – kereszt és pálmaág. Az öltözéken a felismerhetően többszínű festésnek már csak nyomait találjuk, az alsóruha fehér. Fülekpüspökiben kiemelt helyen, a temetőkápolna előtt levő kőtalapzaton áll Nepomuki Szt. János tömörszerű figurája, függőleges redőkbe szedett fekete-fehér papi öltözetben. A feje körül öt csillagból álló dicsfény. Ez a szobor erősen stilizált, tekintete kifejezéstelen, s a többszöri átfestéssel az egyes részletek eltűntek. Az időjárás viszontagságaitól fogazott félköríves pléhtető védi. Persén a templom előtt helyezték el Nepomuki János szobrát egy hasábforma betontalapzaton, amely félköríves betonfülkében végződik. A talapzaton az 1932-es évszám van feltüntetve. Maga a szobor stilizált, leegyszerűsített, a közelmúltban szakszerűtlenül átfestették. A ruházat kontrasztos színezésű – piros, fehér, fekete, míg az arc, a kezek és a kereszt okkersága. Az ég felé néző szemek fehérje erősen kontrasztos a fekete hajjal és szakállal – s ez már-már humorossá teszi. A fejét ezüstös dicsfény övezi hét csillaggal.

Nagydarócon a szent szobra a templom oldalsó falánál van. Felülről félköríves, fémváz, üvegezett tető, alulról pedig három oldalról fémkerítés védi. Maga az alak megfelelő arányossággal van kiképezve, realisztikus, s az újrafestés valamivel kevésbé rontja az esztétikai értékét, mint az előző esetben. Hasonlóan Ipolyvarbón is a templom közelében találjuk a szent szobrát, ahol egy kőbaldahin védi a lépcsőzetes, hasáb alakú talapzaton álló alkotást. Eredetileg saját talapzata volt és arccal az Ipoly felé fordult. A háború alatt megsérült, ám később felújították, és arccal a falu felé fordították. A pap a mai napig is vizet szentel a szobor előtt.

Pincen a kispatak mellett buja növényzettel benőtt helyen találjuk Nepomuki Szt. János fémből kiöntött álló alakját. A szobrot egy magas kőoszlopra helyezték, amely a szoborhoz mértén túlságosan masszívan hat. Az utóbbi években jelentős változásokon ment keresztül. Az év egyes szakaszaiban teljesen eltakarja a növényzet, s egész a közelmúltig nem volt befestve, korrodálódott, majd befestették. A többi szobortól eltérően a szent fehér alsóöltözete fölött egy rövid, világoskék pelerin van átkötve. Keresztet tartó bal kezét előre nyújtja, jobb kezét a teste mellett leeresztve tartja, benne Biblia. Nepomuki János fémből kiöntött szobra állt a Törincs melletti Rárópuszta hídjánál, amely az Ipoly szlovákiai és magyarországi oldalát kötötte össze. A második világháború idején a hidat felrobbantották, s azóta nem újítták fel. A szoborról időlegesen az egykori vámház tulajdonosa gondoskodik.

Szlovákia védőszentje a **Hétfájdalmú Szűzanya**. A legértékesebb plasztikai közé tartozik a kékkői késő barokk Mária-oszlop a 18. század derekáról. A magas, hengeres oszlop felül korinthuszi oszlopfőben végződik, amelyen a Szűz Mária (Immaculata) kőből kifaragott álló alakja van, ruhája redőzött, jobb karjában a gyermek Jézussal. Divényben* a Mindenszenteknek szentelt római-katolikus templom előtti téren áll a Szűz Mária barokk kőszobra 1777-ből, amelyet a város leégése után állítottak. Ezzel Divény* lakosai szimbolikusan a Szűzanya védelmébe hely-

ezték városukat.¹⁶ Szűz Mária plasztikákat sok helyen kápolnában is találunk. A 20. század 90-es éveitől sorozatban gyártott Mária-szobrot állítottak a vilkei római-katolikus templom előtt, valamint Ógácson* a plébánia előtti kereszteződésen.

Nógrádban a **Szent Anna kultusz** is elterjedt volt, aki a család védelmezője, de óv a pestistől, segíti a szülést, s egyben az anyák, özvegyek, állapotos asszonyok és a bányászok védőszentje is. A hívők a katolikus szlovák falvakból nyáron Szent Anna napkor Divénybe* jártak búcsúba. Divényben* a 18. században épült a Szent Anna kápolna, amely egyetlen helység többszögű végződésével és fa tornyocskával. A vár romjai alá emeltették, éppen a valamikori várkapu elé. Juraj Rudinec divényi* plébános építtette 1755-ben a vár törökök általi bevételének emlékére, és hogy az eredetileg katolikus Dobroč-i Szent Anna templomot helyettesítse, ami 1696-ban az evangélikusoké lett.¹⁷

Szűz Mária édesanyjának tiszteletét hirdeti a füleki római-katolikus, Nagyboldogasszonynak szentelt ferences templom előtt 1907-ben felállított kerámia Szt. Anna szobor is, amelyet 2000-ben restauráltak. A szobor egy többszögű oszloptalapzaton áll. Szt. Anna domináns női alakjához előlről egy kislány – Szűz Mária alakja simul hozzá háttal, kezében összegöngyölt pergamentekercessel. Anna jobb keze ujjával rámutat a tekercsre – tanítja lányát a Szentírásra. A szoborcsoport egységes kompozíciójú, a két alak egy egésszé áll össze, amit a Szt. Anna fején áthajtott, és Mária szoknyáját is beborító vörös drapéria is hangsúlyoz. Felül ernyőszerű tető védi a szobrot, hátulján bibliai és csillagászati motívumokkal. A fülekpüspöki templom közelében levő nagy Szent Család szoborcsoportnak is központi, kiemelkedő anyalakja Szent Anna. A masszív, derékrészén kidomborodó talapzaton a „S. ANNA” felirat látható. Ez a 18. századból származó barokk szoborcsoport öt alakból álló kompozíció. A fülekihez hasonlóan Anna alakjához itt is háttal hozzásimul az összekulcsolt kezű gyermek Mária. A barokk ábrázoláson Szt. Anna egyben tanító is: a nyitott könyvből – Bibliából – olvasni tanítja Máriát. Tőlük jobbra, egy szinttel lejjebb van elhelyezve Szt. József alakja a karján ülő kis Jézussal, balra pedig Szt. Joachim. A két oldalsó férfialak nagyjából egyforma nagyságú, jól kiegyensúlyozzák a kompozíciót. A szoborcsoportot egyszerű íves pléhtető védi, amelyet két fémoszlop tart.

Egy másik, Nógrádban is tisztelt védőszent Szt. Vendel, az állatállomány és a pásztorok patrónusa. Kultuszának a 18. század folyamán való elterjedésében nemcsak a katolikus egyháznak volt szerepe, hanem a német telepeseeknek, valamint a német, cseh és morva pásztoroknak is, akik a merinói juhok elterjedésével érkeztek a térségbe.¹⁸ Rappon a templom területén található Szt. Vendel kónikus betontalapzatra helyezett kőplasztikája. A helyi plébános elmondta, hogy a szobor készítője ismeretlen és eredetileg az egykori, 1928-ban létrehozott egyházi iskola

¹⁶ ŽILKA, 1999, 65.

¹⁷ MÓZER-ŠÁSKY, 1970, 111.

¹⁸ LISZKA, 2000, 219.

területén volt elhelyezve. Szt. Vendel realizztikusan megmintázott ifjú alakjában áll, hosszú hajjal, rajta rövid tunika, vállán redőkbe szedett palást, fején széles karimájú kalap. Oldalára alamizsnás erszény van akasztva, kezével csavart végű pásztor- vagy zarándokbotra támaszkodik. Lábainál, ágakat hajtó fatönk alatt, egy juh fekszik. Zsély és Ipolykér között található egy útszéli képoszlop, amelyben eredetileg plasztika volt, ma már színes papírnymaton van Szt. Vendel alakja.

Szent Antal útmenti szobra ferences szerzetesi csuhában, kezén a kis Jézussal egyedül Jelsőcön volt számon tartva, azon a dombon, amelyen a tönkremenő félben levő templomhoz visz az út. A vandalizmus áldozatául esett szobor leütött fejét nemrégiben visszaerősítették, s újonnan lefestették.

Szintén egyedi Szt. Orbánnak, a szőlősgazdák védőszentjének barokk szobra Füleken, régi szőlőskertek közelében a Síd falu felé vezető úton (a helyiek *Urbánkának* nevezik, a fordító megjegyzése). Az 1796-os évszám a volutákkal díszített talapzat kiszélesedő lábrészén levő kidomborodó, plasztikus leveles virágfüzérrel keretezett medalionban van feltüntetve. Az oszloptalapzat márványlapján levő felirat szerint 1920-ban újították fel, s 1997-ben Fülek város költségén restaurálták. A szentet idősebb férfi alakjában ábrázolták, kiegyenesedett testtartással. A szobor 110 cm magas, püspöki ruhában – fehér miseing és kék köpeny, fején püspöki fejdísz. Bal kezében szőlőfürtöt tart, jobban pedig mellkeresztet. Az oszloptalapzat oldalai gazdagon díszítettek plasztikus növénymotívumokkal. Egyik oldalán, a középső támasztócövek körül leveles szőlővenyige tekeredik két szőlőfürttel, másik oldalán rokokós dísz, amely lefelé virágokból és levelekből álló kompozícióban folytatódik. Az oszlopot lépcsőzetes párkány egészíti ki, rajta négyzetes lap, amelyen a szobor áll. Az egész plasztikát fából készült lugas védi, amelyet négy oszlop tart, a harang alakú tetőt pedig kereszt koronázza. A tartóoszlopokat alul faléckerítés tölti ki. A füleki adatközlő szerint a szobrot a Kalmár, a Kómár és a Vág család gondozza. Szent Orbán ünnepére minden évben rendeztek körmenetet, a hívek menete a templomtól vonult a szoborhoz. A füleki szőlősgazdák saját körmeneti zászlót csináltattak bordó bársonyból, amelynek egyik oldalán Szt. Orbán képe volt szőlőfürttel, a háttérben a füleki szőlőskertekkel. A másik oldalon a szőlőskertek bejáratait ábrázolták gazdag terméssel. A körmeneteket Húsvétkor tartották, feltámadásra, valamint Nagyboldogasszony ünnepére.¹⁹

Képoszlopok

A képoszlopok kőből kifaragott, vagy falazott szakrális építmények, melyeket a nyilvános áhítat kifejezésére állítottak. Elhelyezésük szempontjai megfelelnek a keresztekének, és a szerepük is hasonló. Leggyakrabban négyzetes vagy téglalap alapú oszlop formájúak mind a négy oldalon fülkével ellátva. Ezekben a falmé-

¹⁹ SZABÓ, 2007, 12.

lyedésekben többnyire Jézus kínszenvedéseit ábrázoló képeket helyeznek el, vagy kisebb plasztikákat.

Egy ilyen kisemlék őrződött meg Divényben* a Mlynská utcában. Az építmény vízszintesen tagolt egy magasabb, íves záródású vakfülkékkel ellátott alsó szintre, és egy felső szintre, amelyben négyzetes fülkék nyílnak. Az egész tető gúla alakú pléhtető fedí. Jelenleg csak az egyik fülkében van vallásos kép, s az egész építményt kívülről bevonták brizolit-vakolattal.

A Gács* és Ógács* között elterülő mezőn (Tamási* irányában) egy téglalap alapú képoszlop áll. Alacsony, hasáb alakú talapzata, sima oszloptörzse és sátozott fedele van, amelyet fazsindelyt utánzó födém fed, középen pléhkeresztel. A fehér oszlop elülső részén egymás alatt két félköríves fülke található. A kisebbik, alsó üres, a nagyobbik, felső fülke sötétbarna fakeretes üveglapja mögött Szűz Mária apró szobrocskája van. Ez az elragadó kis építmény az utóbbi években átesett néhány javításon és kiigazításon.

Nagydarócon, a falu közepén álló templom előtt van egy lépcsőzetes képoszlop, amelynek felső részén elöl, egy téglalap alakú fülkében üveglap mögött nyomtatott vallásos kép van. Az építményt négy oldalról alacsony fémkerítés védi.

Ragyolcon a főút mellett, jelenleg egy családi ház kerítésén belül áll egy négyzetes alapon nyugvó, négy szoborfülkés képoszlop, amelynek az útra néző fülkéjében kis gipszplasztika található.

Csákányházán a templom alatt, a temetőbe vezető út mentén van egy képoszlop az elülső oldalán egy mélyebb szoborfülkével. Az üveg mögött sziklák között találjuk Szűz Mária szobrát, művirágokkal díszítve.

Több esetben is előfordult, hogy az eredetileg odahelyezett szobrot vallásos képre cserélték fel. Zsélyben az eredetileg plasztikát tartalmazó út menti képoszlopban ma Szt. Vendelt ábrázoló képet találunk. Ipolyvarbón a temető közelében álló képoszlopnak három oldalfülkéje van. A közelmúltig Szt. Márk ülő szobrocskája volt benne, amit idővel az evangélista színes képnyomatára cseréltek, akit egyébként a házi mesterségek védőszentjének is tartanak. A múltban ehhez a képoszlophoz Szt. Márk napján, április 25-én jártak a hívők a pappal együtt, aki ezen a napon megszentelte a mezőket és a vetésre való magot. A megszentelt gabonából a háziak elraktak egy részt, amit az év folyamán orvosságként adtak a beteg állatoknak. A temető közelében való elhelyezés arról tanúskodik, hogy annakidején a gyászmenet megállt itt imádkozni az elhunyt lelkeért.²⁰ A múltban Varbón is rendszeresen végeztek határkerülést, s a menet állomáshelyei az egyes szakrális objektumok voltak. Az utóbbi időben itt is már csak a templomot kerülik meg. Az idősebbek azt állítják, hogy amióta nem kerülik a határt, a termés sem jó.²¹

²⁰ IPOLYVARBÓ, 2005,5.

²¹ Adatközlő: Sylvia Koišová, Ipolyvarbó

Kápolnák

A kápolnák kis egyházi építmények, melyekben alkalmanként vallási szertartásokat végeznek, rendszerint egyszer egy évben, a védőszent ünnepén. Nógrádban a kápolnák többségét Szűz Máriának szentelték (lurdesi – Alsósztrégova*, Rapp, Terbeléd – Kismulyad, Lónyabánya*; fatimai – Romhány, Tuhár; Hétfájdalmú – Ipolykér; Nagyboldogasszony – Ipeľský Potok). A többi szakrális kisemlékhez hasonlóan a kápolnákat is pap szentelte fel, az egész hívő közösség jelenlétében. Ezek többnyire zárt terek, melyekbe be lehet lépni. A hívők kápolnának nevezik azokat a zárt szakrális objektumokat is, melyeknek fülkéjében nagyobb plasztika van, de a képoszlopokhoz hasonlóak. Példa erre az alsósztrégovai* plébániája melletti építmény 1994-ből, amelyet „Lurdesi barlang”-nak ill. „a Lurdesi Szűz kápolnájának” neveznek; a Tuhár falu fölötti beüvegezett és díszes ráccsal ellátott szoborfülke Szűz Mária szoborral 2001-ben felszentelve; Bussa – a falu közepén levő képoszlop, amelynek beüvegezett fülkéjében szintén a Szűzanya szobra van, az 1936-os évszám a lépcsőzetesen kiképzett pléhtetőn van feltüntetve.

A kápolnák építőanyaga lehet kő, téglá, fa és beton, felületük fehérre meszelt, vagy színes vakolattal van bevonva, helyenként pedig terméskőből készült burkolattal borították. Alaprajzuk négyzetes, téglalap vagy sokszög, gyakran félköríves apszisban végződnek. Bejárata a főhomlokzati részen van, az ajtó mögött azonban gyakran fémrács található, melyen keresztül a kápolnába ugyan benézhetünk, de bemenni nem tudunk. Egyes kápolnában meg lehet közelíteni az oltárt, ill. a szobrot (Terbeléd – Kismulyad), s egy esetben a nem őrzött bejáratot biztonsági berendezéssel szerelték fel (Rárósmulyad).

Nógrád szlovákiai részén csak egy kálvária-kápolna volt bejegyezve, ami a kékkői vár fölötti kálváriához tartozik. Temetőkápolna viszont több is van (Fülekpüspöki, Medveshidegkút, Gács* – a Szentháromság kápolnája 1843-ból stb.). A várkápolnák közé sorolható az 1755-ből származó, és 1942-ben restaurált Szt. Anna kápolna Divényben*, a kékkői Szt. Anna kápolna, a reneszánsz eredetű, 1612-ből származó kápolna Gácson*, valamint a későbbiekben létesített várkápolna 1762-ből, a gácsi várkastély oldalsó szárnyában.²²

A **kápolnák enteriőre** egyszerű berendezésű, közepén van az oltár a felépítménnyel, amelyen polikrómozott kő vagy fafaragás volt a Szűzanyával kapcsolatos ikonográfiai ábrázolással. Kiegészítők lehetnek hímezett, horgolt vagy csipke textíliák. A szobor két oldalán mécseseket, virágvázákat helyeznek el, a belső falakra pedig berámázott színes búcsús nyomtatványokat akasztanak. Példa erre Nógrád legnyugatibb falujában, Ipolykéren a temető felé vezető főút mellett levő kápolna, melyet a Hétfájdalmú Szűznek szenteltek, és amely eredetileg a 18. századból való falazott barokk építmény volt. A 19. század elején hozzáépítettek egy klasszicista

²² DRENKO, 1999, 94.

harangtornyot, a század végén pedig megváltoztatták a homlokzatát.²³ A kápolna területe az út menti kereszttel együtt körbe van kerítve drótkerítéssel és gondosan karban van tartva. A benne levő, 19. századból származó polikrómozott népi faragvány Pieta-szobrot biztonsági okok miatt áthelyezték egy családi ház házioltárára, amely nem messze esik a temetőtől, és amelynek lakói rendszeresen ápolják és takarítják a kápolnát. Eredeti helyére évente csak egyszer helyezik vissza, közvetlenül a szertartás előtt. A kápolna belseje fehérre van meszelve, a félköríves apszis oltárral zárul, ahol a plasztika helyén fakereszt van, két oldalán sárgaréz gyertyatartókkal, vázák művirágokkal, valamint kisebb Szűz Mária és Jézus szobrocskák porcelánból és gipszből. Az apszis oltár mögötti ívében öt színes búcsúnyomatvány van felfüggesztve sima, üvegezett fakeretben.

1989 után is emeltek kápolnákat vidéünkön. Ezek ugyan nem rendelkeznek művészi értékkel, de a környezetükbe beépítve alakítják azt, s emocionális hatást gyakorolnak a hívőkre és az arra járókra. Szellemi, kulturális és történeti örökség hordozói, egyesek számára az emlékezés helyei, melyek konkrét személyekhez, eseményekhez és helyekhez fűződnek. Egyik ilyen példa a már említett Tuhár község melletti dombon emelt kápolna. Jól látható, festői helyen van, amelyet két oldalról is meg lehet közelíteni. Az építtetője a tuhári Jozef Hrnčiar volt, s építéséhez, amely a terület renbehozatalával együtt (járdák, padok, kiültetett fák) nyolc napig tartott, súlyos emberi sors története kapcsolódik. Jozef megboldogult édesapja és két fivére örökletes gyógyíthatatlan betegségben szenvedtek, melynek tünetei csak felnőttkorban jelentkeznek. Mozgászavar, kommunikációs és pszichikai zavarok jellemzik, végső stádiuma teljes leépüléshez majd halálhoz vezet. A Hrnčiar család betegségéről és sorsáról filmet is forgatott a televízió, amiért Jozef és édesanyja tízezer korona honoráriumot kapott. Hálából azért, hogy az Isten elég erőt adott nekik ahhoz, hogy gondoskodhattak a két beteg testvéréről, 2001-ben Szűz Máriának szentelt kápolnát építtettek.

Egy másik példa a Rárósmulyad előtt vezető főút melletti kápolna, nem messze az Ipoly folyásától. Az építmény téglalap alapú, félköríves tetővel. Külső falai terméskő-burkolattal vannak bevonva. Elöl, a bejárat nyitott, oda lehet menni az oltárhoz. A kiemelkedő oltáron, amely elülső részén kövel van kirakva, egy centrálisan elhelyezett Szűz Mária szobor van, lábainál művirágokkal. Az oltár alsó részéhez gyertyák és mécsesek számára alacsony betonpadka tartozik. A szobor hátterét sima fal adja, melyet kézzel festett naiv festmény tölt ki, hegyi tájjal és a Lurdes-i búcsújáró bazilika sziluettjével. Az előtér bal oldalán a kislány Szt. Teréz alakja látható. A festmény és az egész jelenet a Szűzanya megjelenését hivatott megidézni a kis Teréznek a Lurdes-i hegyek között. Építészeti és festészeti szempontból az épület inkább népiesen hat – naiv formanyelvvel alakították ki. A kápolna lapos helyen áll, környéke rendezett. Az úttól a kápolnáig betonjárda vezet,

²³ SÜPIS PAMATIOK, 1967, 300.

melyet apró tuják és padok szegélyeznek, az építmény két oldalára pedig magasabb tűlevelűeket ültettek.

A szakrális kisemlékek tisztelete, megóvásuk és karbantartásuk

A szakrális kisemlékek kultúrtörténeti szempontból kapcsot képeznek jelen és múlt között. Dinamikusan és spontán módon jönnek létre, s ez a tendencia napjainkban is tovább folytatódik. A jelenség egyedisége éppen a hagyományban, spontaneitásban és az önkéntességben van. Minden ilyen objektum keletkezése önkéntes kezdeményezés, és nem kényszer hatására kiereszkolt döntés. Belső szükséglet és hit hatotta át a készítőket – egyéneket, családokat, vagy egyéb embercsoportokat. Sem politikai, sem gazdasági hatás nem volt képes felszámolni ezt a hagyományt, még ha negyven év politikai és ideológiai nyomása meg is koptatott számos keresztény vallási emléket. Az objektivitás kedvéért azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy már a szocializmus időszakában is egyes kiemelt szobrok és kápolnák rákerültek a kulturális emlékek listájára, mint rendkívüli művészeti és történeti értékkel bíró, szakmailag is dokumentált örökség. Néprajzi szempontból azonban kevés figyelmet szenteltek nekik. Más volt a helyzet az út menti keresztelkekkel, amelyek művészeti szempontból nem voltak értékesek. Az állítató családok egynémelyike elköltözött lakhelyéről, illetőleg nem volt, aki folytassa a hagyományt. Egyesek az ateista világkép térhódítása miatt, esetleg az egész közösségi légkör nyomására a régimódiság, visszamaradottság, nyomor és szenvedés jelképeinek tulajdonították. Az 1989 utáni változások utat nyitottak új szakrális objektumok létesítésére és a régiek felújítására. A hívők számára sok esetben értékét veszítette a régi, az újaknál a modernebb, időállóbb anyagokat részesítik előnyben, melyek nem igényelnek gyakori karbantartást, ezért inkább elsődlegesen, az építésbe fektetnek nagyobb pénzösszeget. Az eredeti keresztelk helyére is gyakran állítanak újakat. Példának felhozhatjuk a gácsi* „bánya feletti” keresztet, melyet egy régi fakereszt helyére állítottak, miután azt 1968-ban vandálok döntötték le a dombról a régi kőbánya bozóttal benőtt mélyedésébe. A márványlapon levő szöveg hirdeti: „ Na počesť udalosti v našej vlasti z prelomu rokov 1989 – 1990 venoval a urobil Jaroslav Kuvik“ (Hazánkban az 1989-1990-es évek fordulóján történt események emlékére készítette és állíttatta Jaroslav Kuvik), gácsi* kőfaragó. További régi keresztelket újjáállítottak fel egyének és egyesületek (pl. a Szent Rózsafüzér Egyesület Ógácson* 2000-ben megjavíttatta a község központi kőkeresztjét).

A felszentelt kis szakrális építmények kultuszhelyekké változtak, a helyi közösségek tagjai tisztelettel adóztak nekik, rajtuk keresztül pedig Istennek és az egyes szentelkeknek is. Azok az idősebb asszonyok, akik a virágokat gondozzák, a képoszlop vagy kereszt előtt meghajolnak, vagy imádkoznak. Hasonlóan van ez a körmenetek idején is, csak ilyenkor az imádságokat fennhangon mondják, s a jelenlévők együtt, hangosan imádkoznak. Az új vagy felújított objektumok felszentelése ünnepi keretek között zajlik, néha misével egybekötve. Az ilyen vallási ünnepségekről

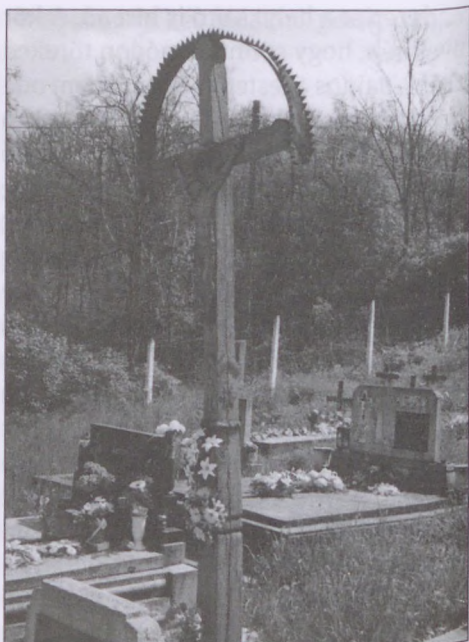
rendszerint a helyi sajtó is hírt ad. A körmenetek gyakran motivációul szolgálnak a híveknek, hogy spontán módon törekedjenek a kisebb szakrális építmények felújítására. Sajnos a festett felületek nem odaillő felújítása rendszeresen megismétlődik, gyakran egészítik ki és újítják fel a tetőket és kerítéseket újabb, olcsóbb, de a stílusnak nem megfelelő anyagokkal, s az objektumok régebbi, megrongálódott részeit is gyakran olyanokra cserélik, amelyek nem illeszkednek a mű jellegéhez. Ez csak néhány olyan változás, amit az elmúlt néhány évben készült fotódokumentáció is bizonyít. Az ilyen laikus beavatkozások folytán idővel sajnos elvesznek a díszítés értékesebb részletei, legtöbbször nem felújításról van ugyanis szó, hanem innovációról, melynek első pillantásra felismerhetőnek kellene lennie. A helyi közösség azonban mindenféle javítást és újítást pozitívként értékel, melynek fő mércéje a befektetett összeg, idő és energia.

A közösségi és gazdasági szempontokon kívül azonban a technológiai és törvényhozói nézőpontot is figyelembe kell venni. Egyes plébániáknak és községeknek a műemlékvédelmi hivatallal való együttműködése tükröződik néhány szakszerűen felújított szakrális kisemléken. Az objektumok többsége azonban nincs műemlékként számontartva, tehát a felújítás és karbantartás módszere ösztönös, s a megrendelő ízléséhez igazodik. Fontos szerepet játszik az építőanyagok és bevonatok bolti kínálata és ára. Ahogy a történelem minden korszakában, ma is fel lehet ismerni bizonyos divatos irányvonalakat és ismétlődő elemeket. Az anyagi szférában ellentétbe kerül a hagyomány az újítással. Szellemi vonatkozásban azonban mindez a hagyományos kultúra nem elhanyagolható, mindazonáltal kevés figyelemmel megilletett jelenségéről van szó, amely ma is élő, dinamikus, fejlődése pedig nagymértékben spontán folyamat. A szakrális kisemlékeket egész mostanáig nem értékelték eléggé fontosnak sem a történészek, sem a művészettörténészek, sem pedig a helytörténettel foglalkozók. Az etnológusok számára pedig széles spektrumot jelentő, hosszú távú kutatást igénylő munka, amely még korántsem ért véget.

Fordítás: Bozó Andrea

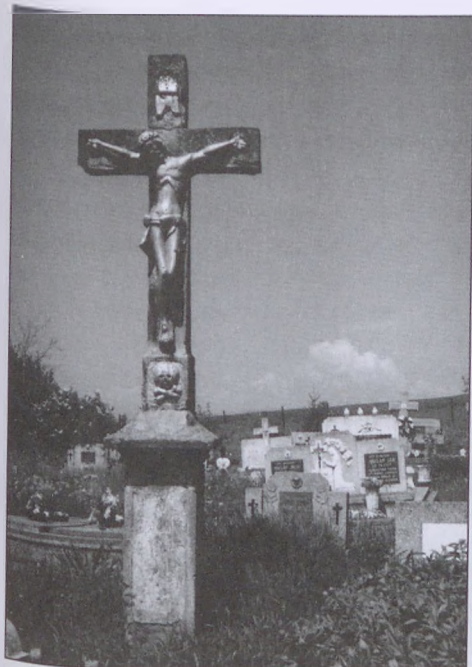
Fakereszt pléh korpusszal, Tuhár

Temetői központi fakereszt faragott díszítéssel, Kurtány

Fakereszt pléh tetővel Divény község határában

Temetői kőkereszt plastikus koponyaábrázolással, Sávolý

Kereszt, a talapzatában bevésett Arma Christi felirattal, Bolgárom határában

Betonkereszt 1927-ből karácsonyi díszítéssel, Ógács

Temetői központi öntöttvas kereszt, Hidegkút

*Nepomuki Szt. János kőplasztikája
1807-ből, Bolyk*

Nepomuki Szt. János szobra, Nagymaros

Nepomuki Szt. János plasztikája betonoszlop fülkéjében, Perse

Szt. Vendel szobra, Rapp

Mária-oszlop a 18. század derekából,
Kékkő

Szt. Anna Máriával, Fülek

Képoszlop szentképpel, Nagymaros

Képoszlop négy fülkével, Divény

*Falazott képoszlop
négy szoborfülkével, Ragyolc*

Hétfájdalmú Szűzanya kápolna, Ipolykér

A Hétfájdalmú Szűzanya kápolna belső tere, Ipolykér

Kálvária-kápolna, Kékkő

IRODALOMJEGYZÉK

- Puškár, I.: Otázky ochrany malej ľudovej architektúry u nás. Pamiatky a príroda 1980/4,
- Žudel, J.: Stolice na Slovensku. Bratislava 1984,
- Alberty, J.- Sloboda, J.:
Novohrad 2/1 Dejiny. Martin, 1989,
- Danglová, O.: Dekor symbol. Bratislava 2001,
- Biedermann, H.: Lexikón symbolov. Bratislava 1992,
- Botík, J. a kol.: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. Bratislava 1995, 5
- Limbacher G.: Vallásos népművészet. In: Kapros, M.: Nógrád megye népművészete. Balassagyarmat, 2000,
- Buganová, K. - Šangala, M.:
Kříže Košíc a okolia. Bratislava, 2002,
- Krištofová, I.: Starý cintorín v Pohronskej Polhore. Pamiatky a múzeá 1/2003,
- Takátsová, J.: Sochy svätcov na Orave. Pamiatky a múzeá 1/1997,
- Danglová, O.: Barokové ohlasy v ľudovom umení. Pamiatky a múzeá 3/1993,
- Rusina, I.- Zervan, M.:
Životy svätých – ikonografia. Bratislava 1994,
- Súpis pamiatok na Slovensku zv.2 K-P. Bratislava 1968,
- Žilka, J.: Divín – história a pamiatky. Divín 1999,
- Mózer, I.- Šášky, L.:
Z minulosti Divína a jeho pamiatok. Vlastivedný časopis XIX.3/1970,
- Liszka J.: Állítatott keresztényi buzgósgábul. Dunajská Streda 2000,

Szabó I.: Fülek város szakrális emlékei. Remény, 2007. december 9.,

Ipolyvarbó. Egy szép fekvésű határfalu. Komárno 2005,

Drenko, J.: Halič. Halič 1999,

Súpis pamiatok na Slovensku, Bratislava zv.1 A-D. Bratislava 1967,

TELEPÜLÉSEK SZLOVÁK ÉS MAGYAR ELNEVEZÉSEI:

Alsósztrégova	Dolná Strehová	Losonc	Lučenec
Apátfalva	Opatová	Medveshidegkút	Studená
Bolgárom	Bulhary	Nagydaróc	Veľké Dravce
Bolyk	Boľkovce	Nagykürtös	Veľký Krtíš
Bozita	Buzitka	Nagyzellő	Veľké Zlievce
Bussa	Bušince	Ógács	Stará Halič
Csákányháza	Čakanovce	Panyidaróc	Panické Dravce
Csoma	Čamovce	Perse	Prša
Divény	Divín	Pinc	Pinciná
Fülek	Fiľakovo	Ragyolc	Radzovce
Fülekpüspöki	Biskupice	Rapp	Rapovce
Gács	Halič	Rárósmulyad	Muľa
Galsa	Holiša	Ráróspusztá	Rároš
Ipolykér	Kiarov	Romhány	Lipovany
Ipolyvarbó	Vrbovka	Síd	Šíd
Jelsőc	Jelšovce	Szinóbánya	Cinobaňa
Kálnó	Kalinovo	Tamási	Tomášovce
Kalonda	Kalonda	Terbeléd	Trebeľovce
Kékkő	Modrý Kameň	Tőrincs	Trenč
Kismulyad	Muľka	Videfalva	Vidiná
Kurtány	Kurtáň	Vilke	Veliká nad Ipľom
Kürt	Kirť	Zsély	Želovce
Lónyabánya	Lovinobaňa		

Dita Nociarová: Sakrale Kleindenkmäler in Nógrád

Die sakralen Kleindenkmäler sind organische Teile der traditionellen Baukultur, sind Symbole der katholischen Religion, die unmittelbar in der natürlichen Umgebung erscheinen. Zu denen gehören die Wegkreuze, Grabkreuze, Statuen einzelner Heiligen, Bildsäulen und Kapellen. Ihr Auftauchen in der Nógráder Gegend

(der heute zur Slowakei gehörende Teil des historischen Komitates Nógrád) gliedert die Region in einen europäischen kulturellen und historischen Kontext ein. Diese Kleindenkmäler besitzen einen regionalen Charakter, die in den historischen Ereignissen und in der natürlichen Beschaffenheit der Region wurzeln. Ihr Aufbau wurde auf Initiative einzelner Personen, Familien oder Verbände angeregt. Die ältesten stammen aus der 18. Jh., besitzen Stilmerkmale des Barocks, ihre Verbreitung hängt mit der Rekatholisierung zusammen. Sie tragen eine wichtige Rolle in der religiösen Volkszeremonien und Prozessionen. Sie sind Plätze der Respekt, Demut, Pietät und sind zugleich wichtige Orientierungspunkte in der Natur.

In Nógrád sind die Holzkreuze ungeschmückt oder auf der ganzen Fläche der horizontalen und vertikalen Balken verziert. Die Motive sind in quadratischen Flächen untereinander angesetzt. Die Kreuze waren einfarbig, meistens mit verschiedenen braunen Tönungen bemalt, die Verzierungs-motive waren mit weißer oder gelber Farbe betont. Die an den Kreuzen angebrachten Corpus waren halbpastisch aus Eisen gegossen oder aus Blech nach Schablonen ausgeschnitten und schließlich gefärbt. Im 19. Jh. verbreiteten sich die gegossenen Eisenkreuze, die in größeren Mengen in den naheliegenden Gießereien produziert wurden. Die mit beschrifteten Tafeln ausgestatteten Stein- und gemauerten Kreuze waren weitaus zeitbeständiger.

Die Statuen einzelner Heiligen standen auf Steinsäulen und waren ursprünglich an Wasser, in der Nähe von Weingärten und Kreuzungen aufgestellt. Heutzutage finden wir sie eher auf Kirchengärten. Meist verbreitet sind die Plastiken, die die heilige Jungfrau Maria und Johannes von Nepomuk darstellen. In unserer Region war die Kult von St. Anna auch weit verbreitet, viele der Kapellen sind ihr gewidmet. Auf St. Veit deutet nur eine einzige Darstellung hin: es ist eine Bildsäule, auf der die Statue mit einem Bild ersetzt wurde. Einzelstücke sind die Barockplastiken von St. Urban und St. Anton mit dem Jesuskind.

Auf dem ganzen Gebiet des Komitates Nógrád waren die sogenannten Bildsäule verbreitet. Es handelt sich dabei um kleine, gemauerte Kleingebäuden ausgestattet mit Säulen und Steinnischen, in denen kleine Plastiken oder Wallfahrtsandenken ausgestellt wurden. Diese Gebäude standen in den meisten Fällen am Rand der Ortschaften, aber oft werden sie auch außerhalb der gebauten Umgebung, auf Wiesen angetroffen. Etwas größere Gebäude sind die Kapellen, in denen man eintreten konnte und wo an den Feiertagen des jeweiligen Heiligen auch Gottesdienste gehalten wurden. In unserer Region sind die Friedhofskapellen, Burghapellen und Weihekapellen zu nennen. Es ist eine einzige Kalvarienkapelle bekannt, und viele sind sogenannte Lourdes-Kapellen. Nach 1990 wurden mehrere Kapellen der Heiligen Jungfrau von Lourdes und der Maria Sieben Schmerzen gewidmet.

Fordítás: Guba Szilvia

Sacred Small Mementoes in Nógrád By Dita Nociarová

The sacred mementoes are an organic part of traditional material culture, symbols of religious (Catholic) faith, and appear in the landscape and rural surroundings. Among them are the roadside, boundary, cemetery crucifixes, statues of patron saints, roadside shrines and small chapels. Their presence in the Nograd region (part of the historical Nógrád county in Slovakia) places the area into the European cultural and historical context. At the same time they also bear regional characteristics, which stem from the historical development and natural conditions. Their erecting was initiated by individuals, families, or associations. The oldest ones date back to the 18th century, their style is Baroque, and are connected with re-catholicism. For centuries they have been of outstanding importance in religious folk ceremonies and processions. They are places of worship, devotion, piety and at the same time points of orientation in the landscape.

In Nograd the Latin wooden crucifixes are plain, or ornamented on the upright stand and the crossbar. The motifs are placed above each other in squares. The crosses were monochrome with different shades of brown, the ornamental motifs generally emphasized with white or yellow. The corpus was half-sculpturesque cast iron or cut from plate using pattern then painted. From the second half of the 19th century the cast iron crosses became used, which were mass produced in nearby foundries using wooden moulds. The stone and walled crucifixes with inscriptions were more time-proof.

The statues of patron saints were placed on stone poles and originally erected along waterflows, near vineyards, cross-roads. Nowadays they are mainly in churchyards. The most common ones are Virgin Mary and St John of Nepomuk statuettes. In our region the cult of St Ann was also widespread in honour of whom many chapels were dedicated. The cult of St Vendel is referred to only by one statue and also some shrines in which the original statuette was replaced by printed picture. Unique are the Baroque statuette of St Urban and St Anthony with the infant Jesus.

On the whole territory of Nograd shrines can be found, walled or stone structures with niches, into which small statues or saint's day prints were put. They are in the centre of settlements or on their boundaries but can also be found in rural areas, fields. Chapels are somewhat larger structures, in most cases they can be entered into, and there occasionally (on the patron saint's day) services are held. Types are chapels in cemeteries, in castles, chapels built on dedication, and there is also a calvary chapel. The most common one is the Lourdes Chapel. Since 1990 a number of chapels have been consecrated to Our Lady of Lourdes and Our Lady of Sorrows.

Fordítás: Tátrai Emese

BESZÁMOLÓ A PÁSZTÓI MÚZEUM ÁLTAL SZERVEZETT 2008-ÉVI ŐSLÉNYTANI ÁSATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL

HÍR JÁNOS

Bevezetés

A 2008. évben a Mátraszőlős 2. és a Litke 2. lelőhelyeken történt tonnás nagyságrendű mintázás csontmaradványok gyűjtése céljából. A Litke 2. lelőhelyre 2008 júniusában bukkantunk és júliusban egy tonnányi mintát vettünk az ősmaradványokat tartalmazó rétegből (4. ábra). A Mátraszőlős 2. lelőhely már 1998 óta ismert. Újbóli vizsgálatát az indokolta, hogy a fajgazdag, de egyedszegény kisemlősfauna dominanciaviszonyainak jobb megismerése csak újabb leletanyag birtokában lehetséges.

Litke 2. lelőhely

A litkei Krétabánya -völgy (3. ábra) 2005-ben megtalált ősgerinces lelőhelye (Litke 1.) a miocén kor kárpáti és bádeni tengeri képződményei közé települt szárazulati -mocsári üledékkomplexumhoz kötődik, melynek pontos kora évtizedek óta vita tárgyát képezi a földtani szakirodalomban. A kutatómunka előzményeit és az új gyűjtések első eredményeit Hír János,¹ valamint Hír János és Venczel Márton² publikálta. Ennek lényege, hogy iszapolósos gyűjtéstechnikával lehetséges aprógerinces maradványok kinyerése a litkei mocsári üledékből. A 2006-óta folyó intenzív mintázás eredményeként a Litke 1. lelőhelyről az alábbi leletanyag került elő:

Nyulak, Leporidae	
<i>Prolagus oeningensis</i> (KÖNIG, 1825)	87 fog
Rovarevők, Insectivora	30 fog

¹ HÍR, 2006 b

² HÍR & VENCZEL, 2007

Rágcsálók, Rodentia	
<i>Spermophilinus besanus</i> CUENCA -BESCOS, 1988	1 fog
<i>Miopetaurista dehmi</i> DE BRUIN et al, 1980	1 fog
<i>Keramidomys</i> sp.	3 fog
<i>Bransatoglis astaracensis</i> (BAUDELLOT, 1970)	1 fog
<i>Miodyromys</i> sp.	36 fog
<i>Cricetodon meini</i> FREUDENTHAL, 1963	20 fog
<i>Democricetodon brevis</i> (SCHAUB, 1925)	6 fog
<i>Megacricetodon</i> sp.	89 fog

A feldolgozottság jelenlegi szintjén a leletanyag rétegtani –kronológiai helyzetéről annyi biztosan állítható, hogy a kora bádeni korszakban képződött és a szárazulati rétegtan késői MN5 zónájába sorolható (**12. ábra**). 2008 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy a lelőhely kimerült, illetve a produktív réteg további követése csak költséges bányabiztonsági technika alkalmazásával lenne lehetséges, ezért a közelben új lelőhelyet kerestünk.

2008 májusában és júniusában a Krétabánya –völgy 4 pontján kisebb volumenű (max. 15 kg) próbamintázást végeztünk. Ezek közül egy bizonyult pozitívnak és megalapozta a Litke 2. lelőhely feltárását. Az új lelőhely a Litke 1. lelőhelytől délre, mintegy 80 m távolságra fekszik a Krétabánya* –völgy jobb oldalán (**1., 3., 4. ábrák**).

Az új lelőhely kutatását, valamint egy tonna tömegű mintaanyag begyűjtését és iszapolását július 20. és augusztus 1. között végeztük a Pásztói Múzeum 2008-évi őslénytani kutatótáborának keretében. A táborban részt vevő 22 fő középiskolás és egyetemista korú fiatal önkéntes segítségével végeztük a terepmunka jelentős részét.

A tábor befejeztével augusztus hónap folyamán a kitermelt és részlegesen iszapolt mintaanyagot Pásztóra szállítottuk és elvégeztük annak végleges iszapolását. Szeptember és október hónapok folyamán a szerző az iszapolási maradék döntő részét aprólékosan átválogatta.

A Litke 2. lelőhely rágcsálóanyagának rendszertani leírása

Alkalmazott rövidítések: L: a fogkorona maximális hosszúsága, W: a fogkorona maximális szélessége. M/m: moláris, vagyis zápfog. Pozíció: a fogsorban elfoglalt eredeti helyzet. Nagy betűkkel a felső fogakat, míg kis betűkkel az alsó fogakat jelöljük. A méreteket mm-ben adtuk meg. A fogmorfológiai nevezéktant az alábbi

szerzőktől vettük át: Leporidae/nyulak: Heinz Tobien,³ Sciuridae/mókusok: Gloria Cuenca-Bescos,⁴ Gliridae/pelék: Remmert Daams,⁵ Cricetini, Cricetodontini/hörcsögök: Pierre Mein és Matthijs Freudenthal.⁶

Rend: Rodentia BOWDICH, 1821

Család: Sciuridae GRAY, 1821

Nem: *Spermophilinus* DE BRUIJN & MEIN, 1968

Spermophilinus besanus CUENCA –BESCOS, 1988

Tipuslelőhely: Vargas 1A ,Spanyolország.

Rétegtani elterjedés: MN4 –MN5 zónák, mely a középső Paratethys területén nagy vonalakban megfelel az Ottnangitól a Kora-Bádeniig tartó időszaknak.

Leletanyag és méretek:

Pozíció	L:	W:	Ábra
m1	1,5	1,61	8
m2	1,55	1,71	

Leírás

m1. A rágófelszín kontúrja nagyjából romboid alakú. Az elülső porció keskenyebb, mint a hátulsó. A fogzománc sima. A rágófelszín legnagyobb részét a talonid medence alkotja. Ennek peremén helyezkedik el a három főkúp. Labiális oldalon a protoconid és a hypoconid, az anterolinguális oldalon pedig a metaconid. A két alacsonyabban fejlett kisebb kúp közül az anteroconid fekszik a fogkorona elülső peremén. Vékony zománcredő -az anterolofid- köti össze a metaconiddal. A protoconidtól keskeny árok választja el. A másik alacsonyabb és gyengébben fejlett kúp a mesoconid, mely a hypoconid és a protoconid között a labiális perem bemélyedésében fekszik. A posterolophid egységes ívet képez a hypoconid és a metaconid között, a talonid medencét zárja le posterior és linguális oldalon. Kúpot nem hordoz.

m2. Az alapstruktúra megegyezik a m1-el. Különbség, hogy az elülső és a hátulsó porció szélessége csaknem azonos. Az anteroconid alig fejlett, beleolvad az anterolophidba. A protoconidból linguálisan rövid redő, a protolophid ágazik ki, de ez nem éri el a metaconidot.

³ TOBIEN, 1974

⁴ CUENCA-BESCOS, 1988

⁵ DAAMS, 1981

⁶ MEIN & FREUDENTHAL, 1971a

Kommentár

A *Spermophilinus* nemzetség igen gyakori az eurázsiai miocén gerinces faunákban. A három faj egységes evolúciós vonalat képez. A középső miocénben a *Spermophilinus bredai*, míg a felső miocénben a *Spermophilinus turolensis* a jellemző. Fogmorfológiai változást nem mutatnak, csak az átlagos méretek alapján különíthetők el. A *S. bredai* magyarországi előfordulásai: Hasznos,⁷ Mátraszőlős,⁸ Sámsonháza,⁹ Felsőtárkány –Felnémet 2/3, Felsőtárkány –Felnémet 2/7,¹⁰ Felsőtárkány 1,¹¹ Felsőtárkány 3/2.¹²

A nagyobb termetű *S. turolensis* többek között Nógrád megyéből, az egyházsdengelegi késő miocén faunából is ismert.¹³ A *Spermophilinus* fajok evolúciós sorának legkisebb termetű és legkorábbi tagja, a *S. besanus* a Kárpát –medencéből mindezidáig ismeretlen volt. Litke 2 az első előfordulása. Legközelebbi lelőhelye az alsó –ausztriai Mühlbach, ahol a tengeri ősmaradványokban gazdag korai bádeni korú Gaiendorf Formációból írta le Gudrun Daxner-Höck,¹⁴ aki szerint az itt gyűjtött gerinces leletanyag a szárazulati biokronológiai rendszer késői MN5 zónájába sorolható.

Az ép és határozható leletekre alapozva a korábban feltárt Litke 1. lelőhely egy erősen kopott és töredékes sciurida lelete is *Spermophilinus besanus*ként azonosítható.

A *S. besanus* és *S. bredai* fajokról megalapozottan lehet feltételezni, hogy zárt erdei környezetben éltek, mivel általában azokban a faunákban gyakoriak, ahol a hajnalegerek, pelék és repülő mókusok szintén jelentős részarányban vannak jelen.¹⁵

Család: Gliridae, THOMAS, 1897

Alcsalád: Dryomyinae DE BRUIJN, 1967

Nem: *Miodyromys* KRETZOI, 1943

***Miodyromys* sp.**

⁷ KORDOS, 1981

⁸ HIR & KÓKAY, 2004

⁹ HIR & MÉSZÁROS, 2002

¹⁰ HIR, 2006 a

¹¹ HIR, 2001

¹² HIR, 2003

¹³ HIR & MÉSZÁROS, 1995

¹⁴ DAXNER-HÖCK, 2003

¹⁵ VAN DAM & WELTJE, 1999

Leletanyag és méretek:			
Pozíció	L:	W:	Ábra
M3	0,87	0.84	8

Leírás

A fogkorona kontúrja háromszögletű, a hátulsó porció elkeskenyedik. A fogkoronán hat harántirányú redő fejlődött ki. Ezek antero –posterior irányba haladva a következők. Az anterolophid a metaconidon keresztül kapcsolódik a linguális oldal teljes hosszában végighúzóódó endolophiddal. Az anterolophid nem éri el a protoconidot. A metalophid a fogkorona teljes szélességében kifejlődött a metaconid és a protoconid között. A centrolophid linguálisan csak kb. a fogkorona közepéig ér. A mesolophid és a posterolophid között egy rövid centrális extra redő fejlődött ki laterális kapcsolatok nélkül. A posterolophid kapcsolódik az endolophidhoz. A metalophid, a mesolophid és a posterolophid labiális végei anterior irányba íveltek és kiszélesednek.

Kommentár

A fog alaktani jellegzetességei alapján a *Miodyromys* nemzetségbe sorolható. Ezen belül pontosabb fajmeghatározás csak bőségesebb leletanyag birtokában lesz lehetséges. Az bizonyos, hogy a Litke 1 és Litke 2. lelőhelyek kistermetű *Miodyromys* leletei egy fajhoz tartoznak. A litkei *Miodyromys* leletek problematikáját korábban már ismertettem.¹⁶

Család: Muridae ILLIGER, 1811
Főnem: Cricetodontini SCHAUB, 1925
Nem: Cricetodon LARTET, 1851
Cricetodon meini FREUDENTHAL, 1963

Tipuslelőhely: Vieux Collonges, Franciaország.

Rétegtani elterjedés: MN5 zóna, a Középső Paratethys területén ez nagy vonalakban megfelel a kora bádeni korszaknak.

Leletanyag és méretek:			
Pozíció	L:	W:	Ábra:
M1	3,3	2,20	5
M2	2,22	1,80	5

¹⁶ HIR, 2006 b

Pozíció	L:	W:	Ábra:
M2	-	1,92	
M3	1,96	1,82	5
m1	2,42	1,65	6
m1	2,37	1,62	
m2	2,36	1,90	
m2	2,50	2,02	6
m3	2,50	1,87	6
m3	2,25	1,75	

Leírás

M1. Fiatal, kopatlan példány redőzött fogzománccal. Az anteroconet két kúp alkotja, melyek között egy hosszú, keskeny árok húzódik. Az anterocone linguális kúpját és a protoconet egy rövid és keskeny anterolophule köti össze, melyből lingális irányba egy jól fejlett harántirányú redő: az antrolophule linguális eperonja ágazik ki. A paracone rövid posterior spur visel. Mesoloph, entomesoloph nincs. posterolophule úgyszintén hiányzik. A fogkorona posterior peremét a V-alakban összefutó hypocone hátulsó karja és a metacone-ból hátrafelé nyúló metalophule alkotja.

M2. Az ábrázolt példány fiatal, kissé kopott. A főgkorona kontúrja négyszögletes. A nem ábrázolt töredékes példány kopott, szubszenilis. A fogkorona elülső peremét az anteroloph linguális és labiális ága alkotja. Közülük a labiális ág erősebben fejlett. Utóbbi és a paracone között húzódó mély árok az anterosinus. Az anteroloph két ágának találkozási pontja és a protocone között húzódik az anterolophule. A paracone rövid posterior spur itt is kifejlődött. A M1-en hiányzó redők itt sem találhatók meg. A fogkorona hátulsó peremének felépítése a M1-el megegyezik.

M3. A példány közepesen kopott. A fogkorona kontúrja lekerekített. A hátulsó porció keskenyebb. Az anteroloph labiális ága eléri a paracone elülső bázisát. Paracone posterior spur hiányzik. A mesoloph hosszú, de nem éri el a fogkorona labiális peremét. A metalophule rövid és nem hátrafelé irányul (mint a M1, M2 esetében), hanem haránt irányú.

m1. Mindkét példány közepesen kopott. Az anteroconid egykúpú, labiális oldalán rövid anterolophid fejlődött ki. Az anteroconid és a protoconid közötti redő az anterolophulid. A metaconid rövid posterior metalophulid-dal kapcsolódik a protoconidhoz. Az ábrázolt példányon a hosszú, keskeny ectomesolophid a fogkorona pereméig ér. A másik példányon ez a redő teljességgel hiányzik. A posterolophulid nem kapcsolódik az antentoconid bázisához.

m2. Az ábrázolt példány erősen kopott, az ábrázolatlan kevésbé. A fogkorona kontúrja négyszögletes. Az anterolophid linguális ága fejlődött ki. Ezt az ábrázolt példányon a kopottság miatt már csak egy zomácgűrű képviseli. A mesolophid rövid, anterolinguális irányú, nem éri el a metaconid bázisát.

m3. A példányok közepesen kopottak. A fogkoronák kontúrja lekerekített háromszög, elkeskenyedő hátulsó porcióval. Az anterolophidnak csak linguális ága fejlődött ki. A mesolophid itt is rövid és nem éri el a metaconid bázisát.

Kommentár

A Litke 1. és Litke 2. lelőhely *Cricetodon* anyaga - a méretbeli és morfológiai sajátosságok alapján- azonos fajhoz tartozik. A Litke 1. lelőhelyről írt előzetes beszámolóban¹⁷ pontos meghatározás még nem volt lehetséges. Az azóta összegyűlt anyag méreteinek vizsgálata már lehetővé tesz egy összehasonlítást (7. ábra). Ennek alapján a litkei leletek nagy valószínűséggel a *Cricetodon meini* fajba sorolhatók. A faj a Kárpát-medencében ez idáig ismeretlen volt. Legközelebbi előfordulása az ausztriai Mühlbach.¹⁸

A *Cricetodon* nemzetség a korai miocén folyamán Anatóliában fejlődött ki. Legkorábbi (MN4) európai előfordulásuk a görögországi Evoia szigetén fekvő Aliveri: *C. aliveriensis*.¹⁹ Ennek leszármazottja a *C. meini*, mely legkorábban korai MN5 zónába sorolható görögországi lelőhelyeken bukkan fel: Antonios, Thymiana,²⁰ Komotini.²¹ Az MN5 zónába sorolt faunákban jelenik meg az észak-alpi molassz területén, továbbá franciaországi és spanyolországi lelőhelyeken is.²² A Bajor-medencében dokumentált, hogy a késői MN5 zónába sorolt faunákra jellemző a *C. meini* faj, míg a korai MN6 zónában felváltja a nagyobb termetű *C. aff. aureus* (7. ábra).

A *Cricetodon* nemzetség tagjairól általában feltételezik, hogy jobbára száraz, szavannaszerű környezetben éltek.²³

Főnem: Megacricetodontini MEIN & FREUDENTHAL 1971

Nem: Megacricetodon FAHLBUSCH 1964

Megacricetodon sp.1.

¹⁷ HÍR, 2006b

¹⁸ DAXNER-HÖCK, 2003

¹⁹ KLEIN HOFMEIJER & DE BRUIJN, 1988

²⁰ VASILEIADOU & KOUFOS, 2005

²¹ DE BRUIJN et al, 1993

²² RUMMEL, 1999

²³ DE BRUIJN & ÚNAY, 1996

Leletanyag és méretek:			
Pozíció	L:	W:	Ábra:
M1	1,45	0,92	8

Leírás

M1. Kopott, szubszenilis példány. Az anterocone kétosztatú. Az anterocone linguális kúpjától a protocone bázisáig nyúlik a linguális anteroloph. A protolophule II fejlődött ki. A paracone nem visel posterior spurt. A mesoloph hosszú, de nem éri el a labiális peremet. A metalophule a hypocone hátulsó sarkához kapcsolódik.

Kommentár

A fog méretei és morfológiája megfelel a Litke 1. lelőhelyről ez idáig gyűjtött *Megacricetodon* M1 -eknek. Ezekről pontos határozást ez idáig nem közöltem, mivel a szóba jöhető két lehetőség, a *M. collongensis* és a *M. minor* fajok csak statisztikus leletanyag birtokában különíthetők el.²⁴

Megacricetodon sp. 2.

Leletanyag és méretek:			
Pozíció	M1	M2	Ábra:
M2	1,37	1,23	8

Leírás

M2. Enyhén kopott szubadult példány. Az anteroloph két ága jól fejlett. A labiális ág a paracone bázisáig ér, a linguális ág a protocone bázisáig ér. A protolophule I komplett. A protolophule II gyengén fejlett nem kapcsolódik a paracone-hoz. A paracone posterior spur a labiális peremen folytatódik egy megnyúlt cingulum-szerű mesostyle -ben, ami egészen a metacone bázisáig ér. A metalophule a hypocone hátulsó sarkához kapcsolódik

Kommentár

A fog méretei jelentősen meghaladják a Litke 1. lelőhelyről ismert *Megacricetodon* M2 fogak szórását (L: 1,11 -1,26; W: 0,90 -0,99). Az egyedi leletről felelősséggel még csak közelítő határozást sem szabad adni.

A Kárpát-medencében a nagyméretű *Megacricetodon* fajok igen ritkák. Az eddig feldolgozott lelőhelyek többségénél a kisméretű *M. minor* és *M. minutus* fajok a jellemzők. Kivételt képez néhány lelőhely a Partiumból: Subpiatră, Tauț,

²⁴ DAXNER-HÖCK, 2003

Comănești.²⁵ A pontos rendszertani körülhatároláshoz további leletanyag szükséges.

Összefoglalás

A litkei Krétabánya –völgy ősgérinces lelőhelyeinek tudományos jelentősége, hogy a hozzávetőlegesen 15 millió éves kora bádeni korszak szárazulati élővilágáról nyújtanak információkat. A Kárpát –medencében ilyen korú ősgérinces leletegyüttest nem ismerünk. Legközelebb az ausztriai Mühlbach,²⁶ továbbá a görögországi Antonios²⁷ és Komotini²⁸ lelőhelyek faunái mutatnak rokonságot a litkei leletanyaggal. A rágcsálókön kívül a herpeto –fauna (kétélttűek –hüllők) Venczel Márton feldolgozása alatt áll, a halfogakat pedig Pászti Andrea részére adtuk át. A terepi munka közben iszapolás nélkül előkerült néhány csonttöredékről Kessler Jenő megállapította, hogy azok egy –a tudományra nézve új– nagytűű lúd faj maradványai. *Cynopterus neogradensis* n. sp. néven történő leírása megjelenés alatt áll.²⁹

A 2008 júniusában megtalált Litke 2. lelőhely tengeri és szárazföldi puhatestűeket, továbbá tengeri és szárazföldi gerinceseket egyaránt tartalmaz. További gyűjtések után itt lehetőség nyílik a tengeri és szárazföldi rétegtani rendszerek összehangolására. A leletegyüttes biokronológiai helyzetét a *Cricetodon meini* faj jelenléte alapján a korábbi feltételezéssel³⁰ ellentétben a késői MN5 zónában jelölhetjük ki.

Mivel a Litke 2. lelőhely ősmaradványtartalmú szintje a völgyben kb. 20 m hosszan követhető (1., 3., 4. ábrák), innen további értékes leletanyag előkerülése várható, ezért a kutatómunka 2009-évi folytatása feltétlenül indokolt.

A Mátraszőlős 2. lelőhely

Az első alkalommal 1999 nyarán feltárt lelőhely leletanyagáról először egy előzetes jelentést publikáltunk.³¹ Később a gazdag puhatestűanyagot, valamint a nyúl-félék és a rágcsáló leleteket Hír János és Kókay József³² ismertették. A különösen gazdag kétélttű maradványok feldolgozását Venczel Márton^{33,34} publikálta, melyek között a tudományra nézve új fajokat is leírt: *Palaeobatrachus hiri*, *Pelobates sanchizi*, *Carpathotriton matraensis*. A madár maradványok Kessler Jenő és

²⁵ VENCZEL & HÍR, 2008

²⁶ DAXNER-HÖCK, 2003

²⁷ VASILEIADOU & KOUFOS, 2005

²⁸ DE BRUIJN et al, 1993

²⁹ KESSLER & HÍR, in press

³⁰ HÍR, 2006 b

³¹ GÁL et al, 2000

³² HÍR & KÓKAY 2004

^{33,34} VENCZEL 2004, 2008

Gál Erika feldolgozása alatt állnak. Ebben az anyagban is új fajok leírása várható a közeljövőben: *Mergus minor*, *Clangula matraensis*, *Porzana matraensis*. A hal maradványokat (otolithokat= hallóköveket) Bosnakoff Mariann³⁵ dolgozta fel, míg az ostracoda (mikroszkopikus kagylósrák) és a sporomopha (virágpor) leleteket Szurominé Korecz Andrea és Nagyné Bodor Elvira³⁶ tanulmányozták.

2008 júniusában kb. 2 m² felszínen ismét kibontottuk az útbevágásban feltáruló lignitréteget (**2. ábra**) és a közvetlenül alatta települő 20 cm vastag szürke kovaföldes finomhomokot (Msz 2/sz) mintáztuk, valamint az alatti szürkészöld agyag legfelső 20 cm -es szintjét (Msz 2/z). Összesen két tonna tömegű mintaanyagot izapoltunk. A szürke kovaföldes finomhomok sajátossága, hogy száradás közben néhány óra alatt szürkéből téglavörös színűvé változik. Ez a jelenség a benne elszórt finom lignitpor levegőn való oxidációjával magyarázható.

A Mátraszőlős 2. lelőhelyről 2008-ban előkerült nyúlalakú és rágcsáló leletek rendszertani leírása.

Rend: Lagomorpha BRANDT, 1855

Család: Palaeolagidae DICE, 1929

Nem: Eurolagus LOPEZ-MARTINEZ, 1977

***Eurolagus fontannesi* (DEPÉRET, 1887)**

Tipuslelőhely: La Grive, Franciaország.

Rétegtani elterjedés: MN5 -MN10 zónák, mely a középső Paratethys területén megfelel a kora bádenitől a pannonig tartó időszaknak.

Leletanyag és méretek:				
Réteg	Pozíció	L:	W:	Ábra:
Msz 2/z	P4-M1	1.80	2,82	9c,d
Msz 2/z	P4-M1	2,07	3.30	

Leírás

P4-M1. A két fog szenilis példánytól származik. A rágófelszín kontúrja elnyújtott romboid. A fogkorona magassága aszimmetrikus: linguális oldalon magasabb. Ez a parciális hypszodoncia jelensége. A rágófelszínt két zománchurok tagolja, melyeknek belsejében fogcement van. A dentinmezők felszíne a kopás folyamán homorúvá válik. Ugyancsak fogcement tölti ki az innensynkline n. linguális bemélyedést.

³⁵ BOSNAKOFF, 2001
³⁶ SZUROMINÉ-KOECZ & NAGYNÉ-BODOR, 2002

Kommentár

Az *Amphilagus* -*Eurolagus* fejlődési vonal az utolsó gyökeres fogú nyulakat tartalmazza. Magyarországon először Felsőtárkányból Éhik Gyula³⁷ írt le *Titanomys* néven *Eurolagus* leleteket. A faj Rudabányáról is simert.³⁸ Az utóbbi évtized során a Felsőtárkányi -medencéből (FT 2, FT 3/2, FT 3/8, FT 3/10) és Subpiatráról³⁹ kerültek elő maradványai. Valószínűsíthető, hogy zárt erdei környezetben élt.

Rend: Rodentia BOWDICH, 1821

Család: Muridae ILLIGER, 1811

Főnem: *Megacricetodontini* MEIN & FREUDENTHAL 1971

Nem: *Megacricetodon* FAHLBUSCH 1964

Megacricetodon minor (LARTET, 1851)

Tipuslelőhely: Sansan, Franciaország.

Rétegtani elterjedés: MN5 -MN9 zónák, mely a középső Paratethys területén megfelel a kora bádenitől a kora pannonig tartó időszaknak.

Leletanyag és méretek:				
Réteg	pozíció	L:	W:	Ábra:
Msz 2/z	M1	1,50	0,95	10 c
Msz 2/z	M2	1,18	0,95	9a
Msz 2/z	M2	1,15	0,94	9a
Msz 2/z	M2	1,16	0,95	
Msz 2/z	M2	1,11	0,84	

Leírás

M1. Enyhén kopott szubadult példány. Az anterocone kétosztatú. A köztük levő árok sekély, nem éri el a korona bázisát. Az anterolophule Y-alakú, elől az anterocone két kúpjához egyaránt kapcsolódik, az Y bázisával a protocone -hoz illeszkedik. Egy gyengén fejlett anteromesoloph eléri a labiális peremet. A paracone proto-lophule II-vel kapcsolódik protocone hátulsó szögletéhez és rövid posterior spurt is visel. A mesoloph jól fejlett és eléri a labiális peremet. A metalophule a hypocone hátulsó szögletéhez fut.

M2. Enyhén kopott juvenilis példányok. Az anteroloph mindkét ága jól fejlett, de a linguális ág erősebben lejt és alacsonyabb szinten fut. Az egyik példányon

³⁷ ÉHIK, 1926

³⁸ SEN, 2003

³⁹ VENCZEL et al, 2005

a protolophule I és II egyaránt megtalálható, a másokon csak a protolophule II. A paracone posterior spur mindkét esetben ívelten kifut a labiális peremre. A mesoloph középhosszú, az egyik esetben kétágú (*9.a ábra bal*). Ritka morfológiai elem az entomesoloph előfordulása (*9.a ábra jobb*). A metalophule a hypocone elülső részéhez fut.

m2. Enyhén kopott juvenilis példányok. A linguális anterolophid hiányzik. A mesolophid középhosszú.

Kommentár

A méretek és a morfológia megfelel a korábban a lelőhelyről leírt *Megacricetodon* anyagnak. A *M. minor* faj hosszú ideig jelen volt a közép-európai középső miocénben és eközben lényeges fogmorfológiai változásokat nem mutatott.

Nem: *Democricetodon* FAHLBUSCH, 1964
Democricetodon cf. freisingensis FAHLBUSCH, 1964.

Tipuslelőhely: Giggenhausen (Németország)

Rétegtani elterjedés: MN 6 –MN 9 zónák, mely a középső Paratethys területén megfelel a késő bádeni korszaktól a kora pannonig tartó időintervallumnak.

Leletanyag és méretek:				
Réteg	Pozíció	L:	W:	Ábra:
Msz 2/z	m1	1,96	1,34	11a
Msz 2/z	m2	1,71	1,44	11a
Msz 2/z	m2	1,76	1,39	

Leírás

m1. Kopott, szubszenilis példány. Az anteroconid osztott az anterolophulid kettős, de ezt a kopottság miatt már csak egy zománcgyűrű jelzi az anteroconidban. Az anteroconid labiális oldala és a protoconid elülső bázisa között kifejlődött az anterolophid. A mesolophid és az ectomesolophid egyaránt fejlett és eléri a fogkorona peremét.

m2. Az ábrázolt példány szubszenilis, a nem ábrázolt juvenilis. Utóbbi elülső felszínén jól fejlett a linguális anterolophid. A mesolophid és az ectomesolophid itt is komplett, a korona pereméig kifut.

Kommentár

A faj már az 1999-évi gyűjtésnél is előkerült. Alaktani sajátosságai teljes mér-

tékben megegyeznek a típusanyaggal,⁴⁰ a méretek viszont szokatlanul nagyok. A jelenség alaposabb elemzése statisztikus anyagot kíván. *D. freisingensis* a Kárpát-medencében Mátraszőlősen kívül a partiumi Subpiatra 2/2 lelőhelyről ismert.⁴¹ A Felsőtárkányi-medence késői szarmata-korai pannon (MN7/8-MN9) átmeneti faunából hiányzik. A Felsőtárkánynál nagyjából egy millió évvel fiatalabb késői MN9 korú rudabányai faunából Kretzoi Miklós és Oldřich Fejfar⁴² írtak le egy *D. cf. freisingensis* populációt.

Nem: Eumyarion THALER, 1966

Eumyarion latior (SCHAUB & ZAPFE, 1953)

Tipuslelőhely: Dévényújfalú/Devínska Nová Ves/ Neudorf an der March, Szlovákia.

Rétegtani elterjedés: MN 6 -MN9, mely a középső Paratethys területén megfelel a bádenitől a kora pannonig tartó időintervallumnak.

Leletanyag és méretek:

Réteg:	Pozíció	L:	W:	Ábra:
Msz.2/sz	M1	2,27	1,62	10a
Msz.2/sz	M2	1,75	1,60	10b
Msz.2/z	M3	1,36	1,36	
Msz.2/sz	m1	2,18	1,36	11b
Msz.2/sz	m2	1,85	1,50	11c
Msz.2/z	m3	1,67	1,32	

Leírás

M1. Kevésbé kopott szubadult példány. Az anterocone két kúpból áll, de ezeket árok, vagy bemetszés nem választja el. Az anterocone linguális kúpja rövid anteroloph -ot visel, de ez nem éri el a protocone bázisát. Posterior irányba az anterocone linguális kúpja és a protocone között kifejlődött egy rövid anterolophule. A protocone elülső csúcsától labiális irányba fut az anteromesoloph, mely a korona pereméig ér. Az anterocone labiális kúpjából hátrafelé nyúlik az anterolophule másik ága, mely belefut az anteromoeloph -ba. A protoloph és a metaloph harántirányú. A mesoloph középhosszú.

⁴⁰ FAHLBUSCH, 1964

⁴¹ VENCZEL et al, 2005; VENCZEL & HÍR 2008

⁴² KRETZOI & FEJFAR, 2005

M2. Kevéssé kopott szubadult példány. A fog elülső peremén a protocone egybefügg az anteroloph labiális ágával. A linguális ág nem fejlődött ki. A mesoloph középhosszú.

M3. Kevéssé kopott, adult példány. A fogkorona kontúrja lekerekített háromszög. Az egyetlen kiemelkedő kúp a paracone, a többiek egy szintre koptak. A protocone egybefügg az anteroloph labiális ágával. Hátrafelé a protocone és a hypocone között egy linguális cingulum is kifejlődött, mely lezárja a linguális sinust. A mesoloph hosszú és a paracone hátulsó bázisához fut.

m1. Kevéssé kopott szubadult példány. Az antroconid egykúpú. Az anterolophid labiális ága az antroconidtól a protoconid bázisáig fut. A linguális ág csak zománcduzzanat formájában fejlődött ki az antroconid és a metaconid bázisa között. A rövid anterolophulid az antroconid és a metaconid között fejlődött ki. A metaconid elülső sarkától zománcredő fut az anterolophulid labiális ágához. A protoconid hátulsó ága a metaconid bázisához fut. A mesolophid középhosszú és egy rövid ectomesolophid is kifejlődött. A hypoconid hátulsó kar közepes hosszúságú.

m2. Közepesen kopott, adult példány. A fogkorona kontúrja négyszögletes. Az anterolophid linguális ága rövid, a labiális ág a protoconid bázisához fut. A protoconid hátulsó ága és a mesolophid egy redővé egyesült, csak zománcgyűrű választja el őket. A hypoconid hátulsó kar kifejlődött.

m3. Kopott, szubszenilis példány. A fogkorona kontúrja megnyúlt, lekerekített háromszög. A linguális anterolophulid jól fejlett. A protoconid hátulsó karja megnyúlt és posterolinguális irányban a linguális peremig kifut. A mesolophid csőkevényes.

Kommentár

Az *Eumyarion* nem fogmorfológiája számos olyan archaikus jellegzetességet visel, melyek az oligocén korú hörcsögfélékre voltak jellemzőek. (Pl. antroconid–metaconid kapcsolat, gyakori kettős redő–protoconid hátulsó kar + mesolophid–az alsó fogak centrális részén.) A kora miocénben legősibb képviselőik Anatóliából ismertek.⁴³

Európa középső és nyugati részén *Eumyarion* fajok az MN4 zónától vannak jelen. Bevándorlásuk egyidejűleg történt a *Megacricetodon* és *Democricetodon* hörcsögnevekkel. A középső miocénben az *Eumyarion* populációkra egy általános méretbeli növekedés volt jellemző, de ez nem volt egyenletes. A Kárpát–medencében a mátraszőlősi leletek a legnagyobb termetűek. A tőle fiatalabb felsőtárkányi⁴⁴ és *E. cf. latior* néven leírt rudabányai⁴⁵ leletanyagok kisebb méretűek. Nehezíti a nem belüli evolúciós vonalak azonosítását a különösen erős morfológiai variabilitás. Az *Eumyarion* fajok környezeti preferenciáiról keveset tudunk. Feltételezhető, hogy csapadékos erdei környezetben éltek.⁴⁶

⁴³ DE BRUIJN & SARAÇ, 1991

⁴⁵ KRETZOI & FEJFAR, 2005

⁴⁷ HÍR & KÓKAY, 2004

⁴⁴ HÍR, 2003, 2006 a

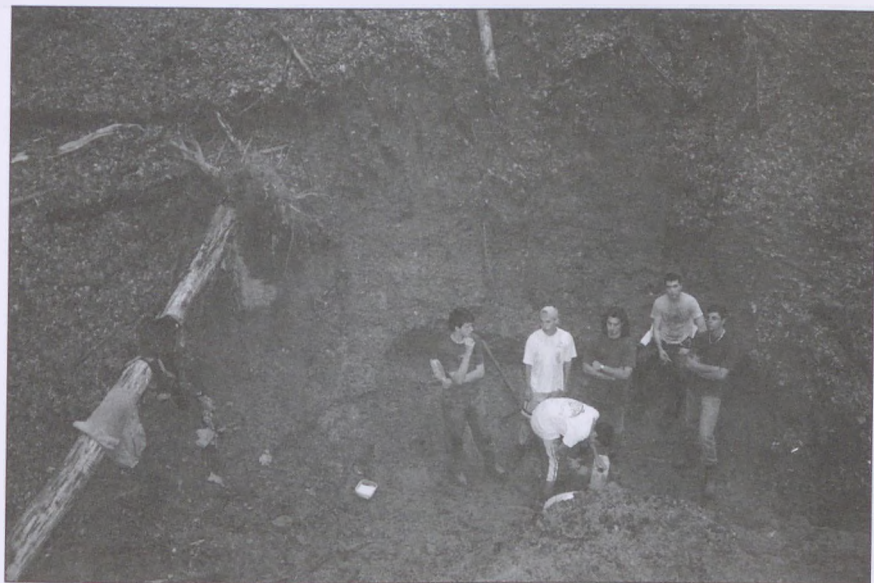
⁴⁶ KALIN, 1999

Összefoglalás

A mátraszőlősi őssgerinces lelőhelyek kronológiai helyzetét a gazdag, főleg édesvízi, aligsósvízi elemekből álló puhatestűfauna alapján a késői bádeni korszakban jelöltük ki **(12. ábra)**, míg a gerinces leletek alapján az MN 7/8 zónába való besorolást láttuk bizonyíthatónak.⁴⁴ Az új gyűjtés révén előkerült leletanyag feldolgozása után ezt a korbesorolást nem kell módosítani. A lelőhely további tanulmányozása és próbamintázása szükséges, mivel a 2008-évi ásatás során csak a Msz 2/z szint legfelső 20 cm-re korlátoztuk a gyűjtést. Ezen kívül próbamintáztuk a 2008 tavaszán megtalált Mátraszőlős 3. lelőhelyet is, melynek intenzív mintázását 2009-ben kívánjuk elvégezni.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton is köszönetét kívánja kifejezni a 2008 -évi feltárómunka anyagi támogatói felé, jelesen a Pro Renovand Cultura Hungariae Alapítványnak, Dr. Vígh Annamária, az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya vezetőjének, valamint Sisák Imre, Pásztó Város Polgármestere és Becsó Zsolt Nógrád Megye Közgyűlése Elnökének. Ezen kívül köszönöm Szarvas Imre, a Bükk Nemzeti Park Ipolytarnóci Természetvédelmi Területe igazgatója és munkatársai, valamint Szabó Tamás úr technikai támogatását, rajtuk kívül Vámos Zoltán, Litke község polgármestere, Tóth Gyula, Mátraszőlős község polgármestere és nem utolsósorban Szabó Sándor, az Ipolyerdő Rt. igazgatójának támogatását.

1. ábra: a Litke 2. lelőhely feltárás közben
 Figure 1: The excavation of the locality Litke 2.

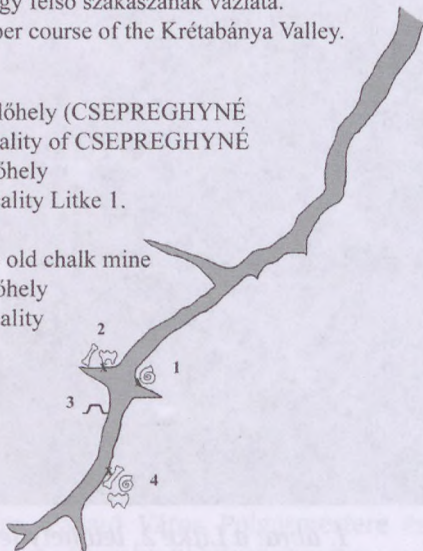
2. ábra: a Mátraszőlős 2. lelőhely szelvénye
 Figure 2: The section of the locality Mátraszőlős 2.

2-4: zöld agyag (green clay), 3-5-7: lignit (lignite), 6: sárga homok (yellow sand),
 8: diatomás finomhomok (diatomaceous sand)

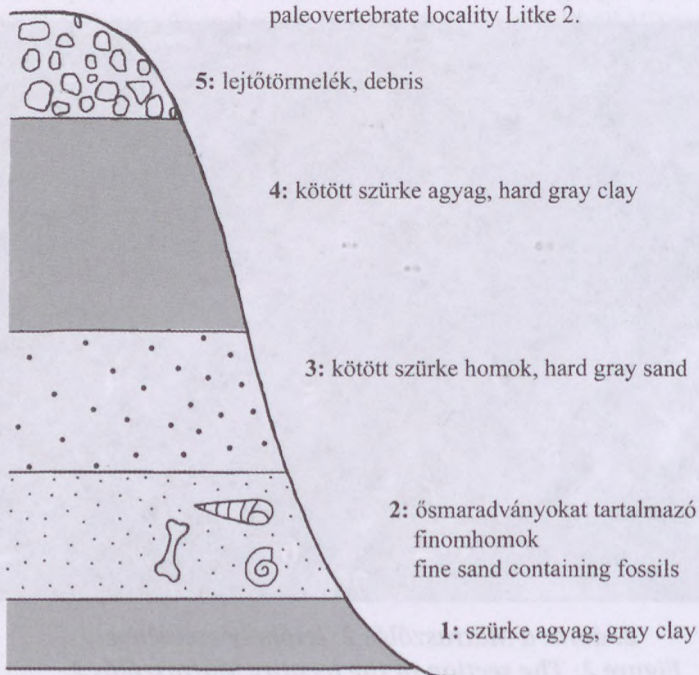
3. ábra. A Krétabánya -völgy felső szakaszának vázlata.

Figure 3. Scetch of the upper course of the Krétabánya Valley.

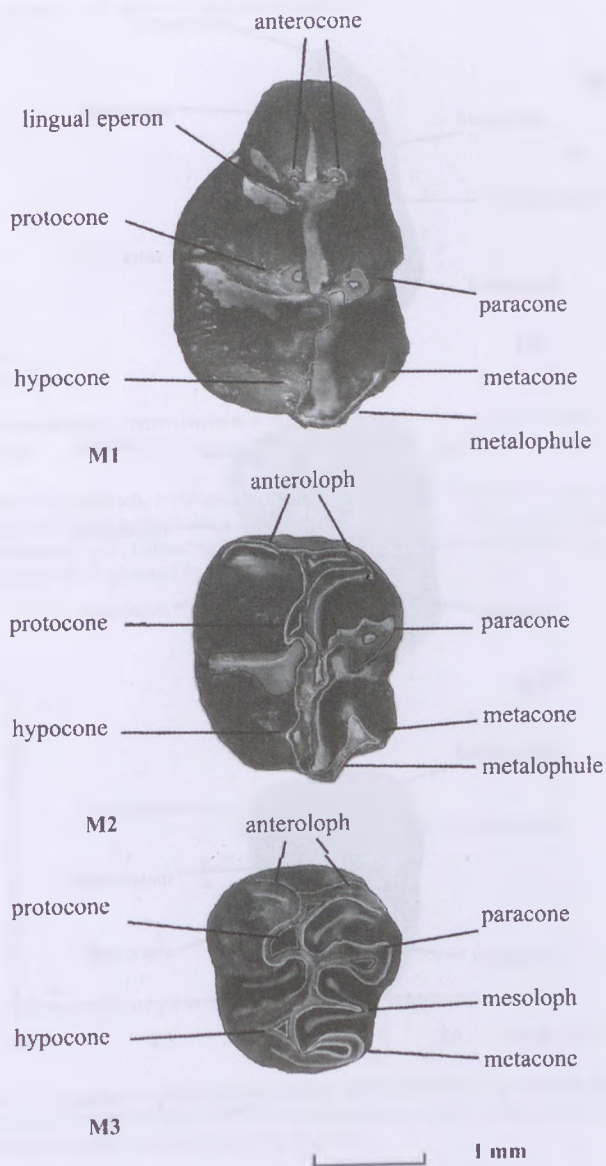
- 1: klasszikus puhatestűlelőhely (CSEPREGHYNÉ
- 1: the classic mollusc locality of CSEPREGHYNÉ
- 2: Litke 1. ősgérinces lelőhely
- 2: the paleovertebrate locality Litke 1.
- 3: beomlott bányatáró
- 3: collapsed galery of the old chalk mine
- 4: Litke 2. ősgérinces lelőhely
- 4: the paleovertebrate locality Litke 2

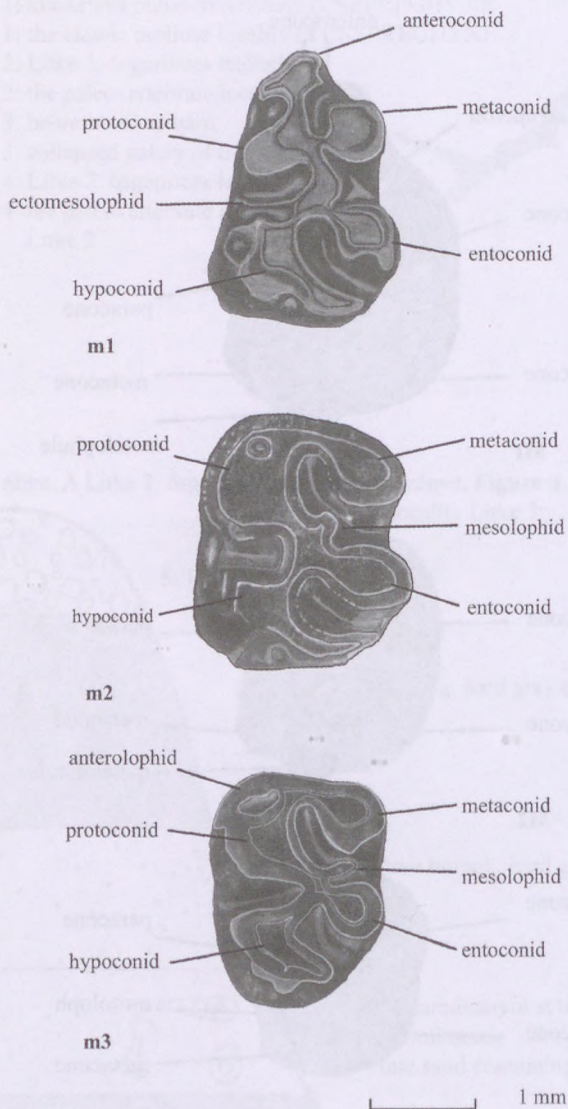
4. ábra. A Litke 2. ősgérinces lelőhely szelvénye. **Figure 4.** Section of the paleovertebrate locality Litke 2.

5. ábra *Cricetodon meini* felső zápfogak rágófelszínei, Litke 2.
Figure 5. Occlusal surfaces of *Cricetodon meini* upper molars from Litke 2.

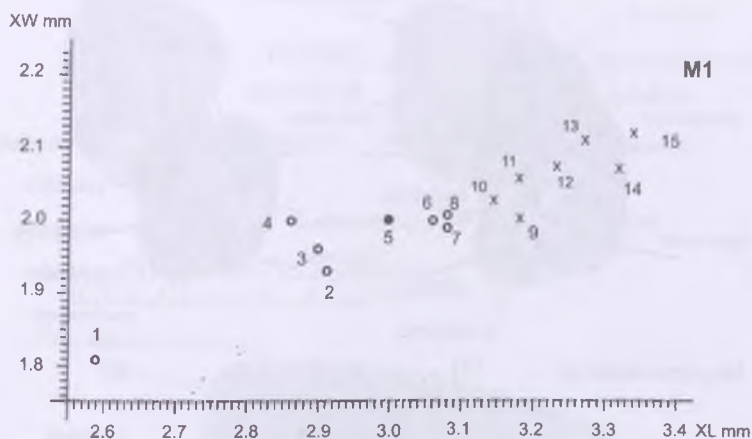

6. ábra. *Cricetodon meini* alsó fogak rágófelszíni képei, Litke 2.
Figure 6. Occlusal surfaces of *Cricetodon meini* lower molars from Litke 2.

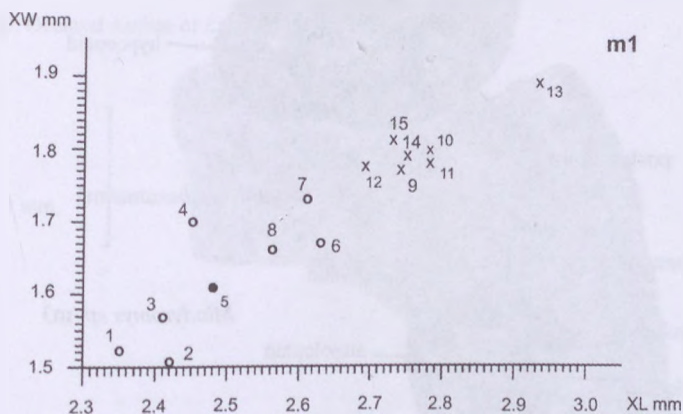

7. ábra. *Cricetodon meini*, *C. aff. meini*, *C. aff. aureus*, *C. aureus* populációk átlagos M1/m1 méreteinek szórásdiagramjai

Figure 7. Scatter diagrams of the M1/m1 mean measurements of some *Cricetodon meini*, *C. aff. meini*, *C. aff. aureus*, *C. aureus* populations.

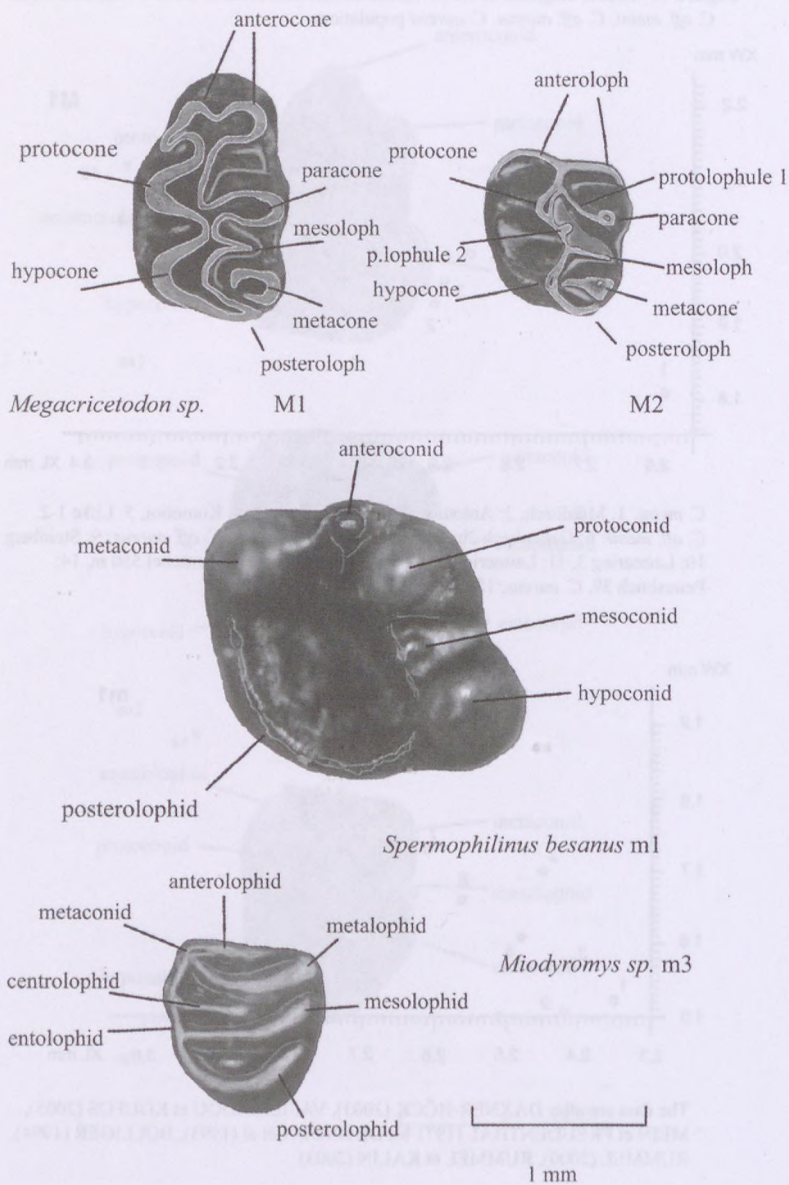

C. meini: 1: Mühlbach, 2: Antonios, 3: Vieux-Collonges, 4: Komotini, 5: Litke 1-2
C. aff. meini: 6: Gallenbach 2b, 7: Rümikon, 8: Sagentobel, *C. aff. aureus*: 9: Steinberg
 10: Laimering 3, 11: Laimering 2, 12: Petersbuch 32, 13: Rutzentobel 550 m, 14:
 Petersbuch 39, *C. aureus*: 15: Vieux -Collonges.

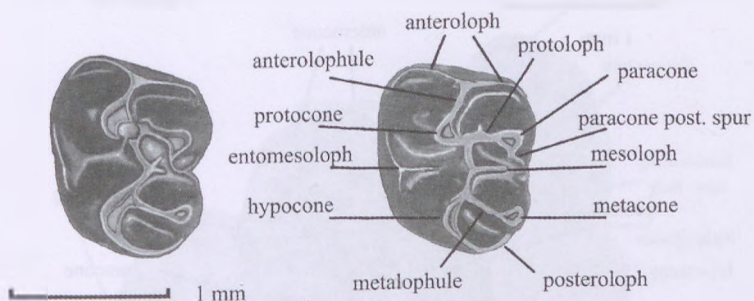

The data are after DAXNER-HÖCK (2003), VASILEIADOU et KOUFOS (2005), MEIN et FREUDENTHAL (1971 b), DE BRUIJN et al (1993), BOLLIGER (1994), RUMMEL (2000), RUMMEL et KALIN (2003).

8. ábra. Rágcsálófogak rágófelszíni képei Litke 2. lelőhelyről.
Figure 8. Occlusal surfaces of different rodent molars from Litke 2.

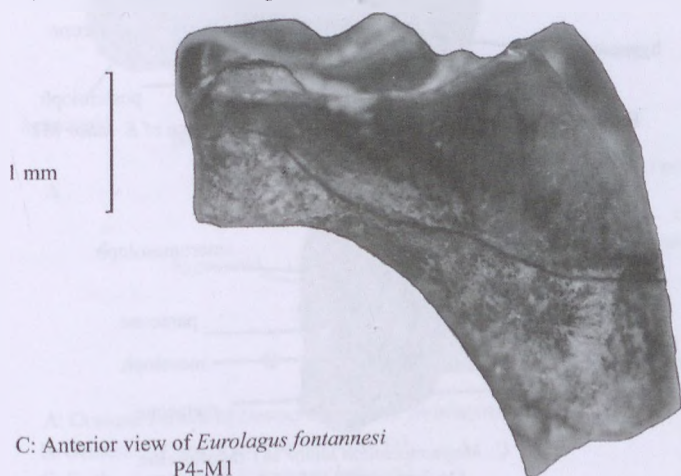
9. ábra. Figure 9.

A: *Megacricetodon minor* M2 rágófelszínek.
Occlusal surfaces of two *M. minor* M2

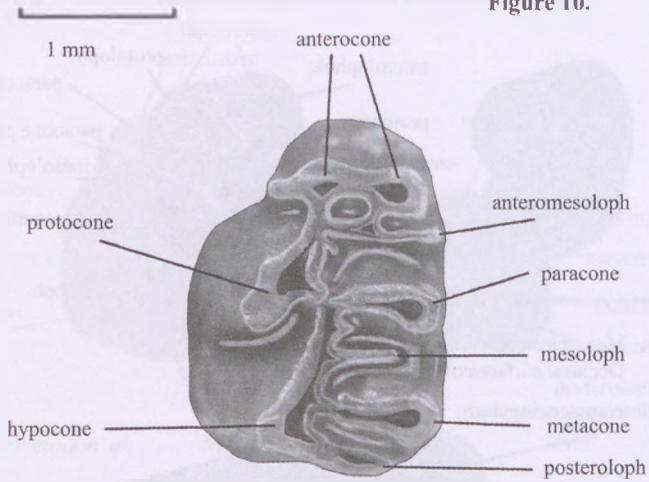

B: Occlusal surface of *Eurolagus fontannesi* P4-M1

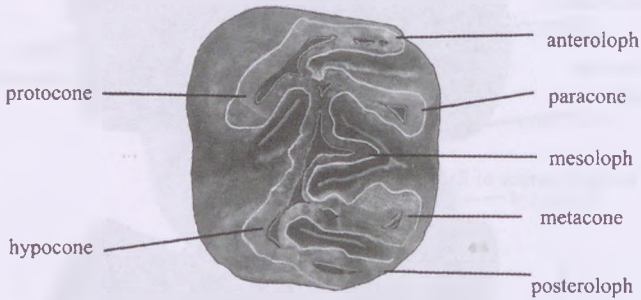

C: Anterior view of *Eurolagus fontannesi*
P4-M1

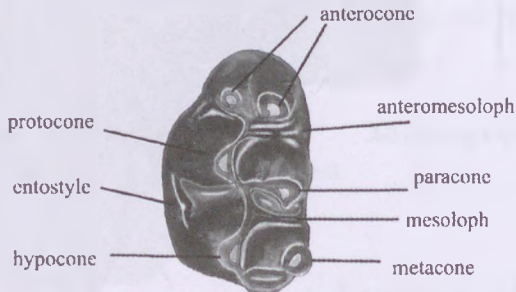
10. ábra.
Figure 10.

A: *Eumyarion latior* M1 rágófelszíne. Occlusal surface of *E. latior* M1

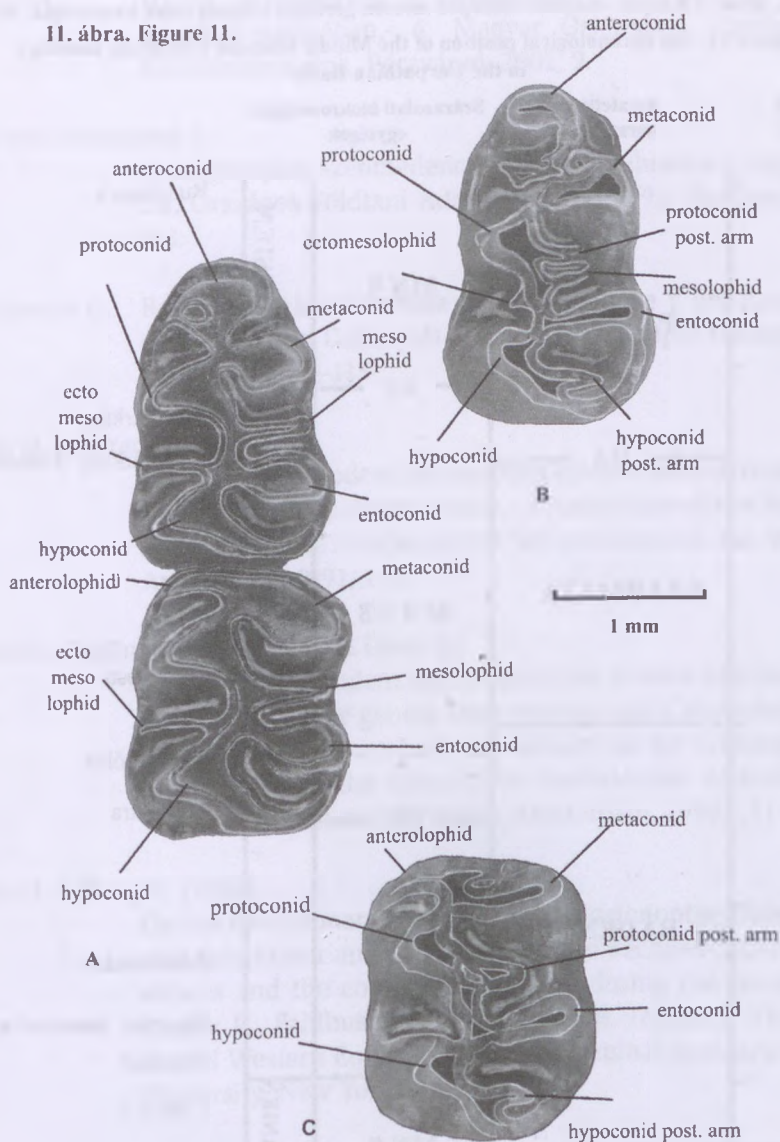

B: *Eumyarion latior* M2 rágófelszíne. Occlusal surface of *E. latior* M2

C: *Megacricetodon minor* M1 rágófelszíne.
Occlusal surface of *M. minor* M1.

11. ábra. Figure 11.

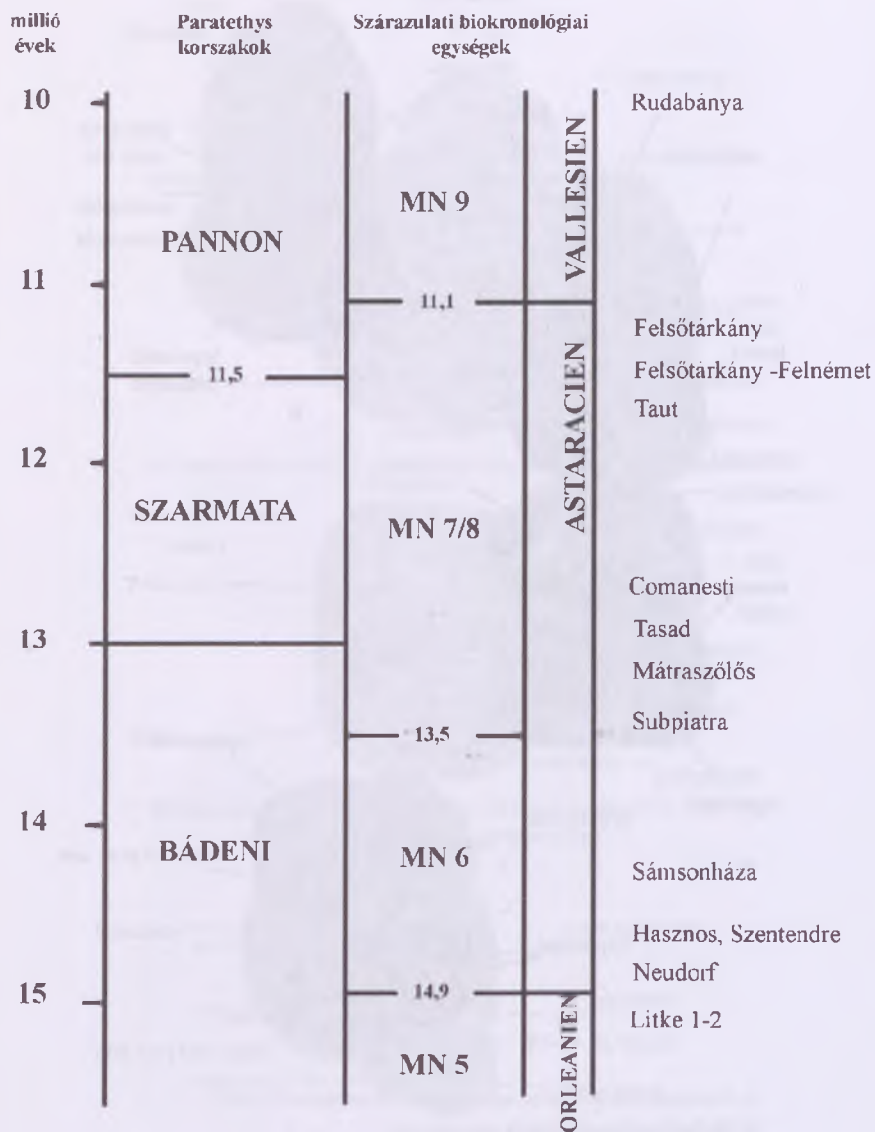

A: Occlusal surface of *Democricetodon cf. freisingensis* m1-m2

B: Occlusal surface of *Eumyarion latior* m1

C: Occlusal surface of *Eumyarion latior* m2

12. ábra. A Kárpát-medence középső miocén gerinces lelőhelyeinek kronológiai helyzete
 Figure 12. The chronological position of the Middle Miocene vertebrate localities
 in the Carpathian Basin

IRODALOMJEGYZÉK

- Bosnakoff M.: Újabb eredmények a Mátraszőlős 2. lelőhely otolith-jainak kutatásában.- 4. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés, Előadáskivonatok, Pécsvárad, 2001, 9.
- Csepregyhé Mezőnerics I.:
A salgótarjáni szénmedence miocén molluszkafaunája. Kézirat, Országos Földtani Adattár, no. Szén/93. Budapest, 1950, 7-8.
- Cuenca-Bescos G.: Revision de los Sciuridae del Aragoniense y del Ramblense en la fossa de Calatayud-Montalban .- Scripta Geologica, 87. Leiden, 1988, 1-115.
- De Bruijn H. & Sáraç G.:
Early Miocene rodent faunas from eastern Mediterranean area Part I. The genus *Eumyarion*.- .- Proceedings of the Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, ser. B, 94 (1): Amsterdam, 1991, 1-36.
- De Bruijn H., Fahlbusch V., Sáraç G. & Ünay E.:
Early Miocene rodent faunas from the eastern Mediterranean area. Part III. The genera *Deperetomys* and *Cricetodon* with a discussion of the evolutionary history of the *Cricetodontini*.- Proceedings of the Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, ser. B, 96 (2). Amsterdam, 1993, 151-216.
- De Bruijn H. & Ünay E. (1996):
On the Evolutionary History of the *Cricetodontini* from Europe and Asia Minor and its bearing on the Reconstruction of migrations and the continental biotope during the Neogen.- In: Bernor R., Fahlbusch V. & Mittmann H. (editors): The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal faunas, Columbia University, New York, 1996, 227-234.
- Daams R.:
The dental pattern of the dormice *Dryomys*, *Myomimus*, *Microdyromys* and *Peridyromys*.- Utrecht Micropaleontological Bulletins, Special Publication 3. Utrecht, 1981, 1-115.
- Daxner-Höck G.: *Cricetodon meini* and other rodents from Mühlbach and Grund, Lower Austria (Middle Miocene, late MN5).- Annalen des

Naturhistorischen Museums in Wien, 104 A. Wien, 2003, 267-291.

Éhik Gy.: The right interpretation of the cheekteeth tubercles of Titanomys.- *Annales Musei naturalis Hungarici*, 23. Budapest, 1926, 178-189.

Fahlbusch V.: Die Cricetiden (Mammalia) der Oberen Süßwasser-Molasse Bayerns.- *Bayerische Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abhandlungen, Neue Folge*, 118, München, 1964, 1-136.

Gál E., Hír J., Kessler E., Kókay J. & Venczel M.: Középső -miocén ősmaradványok a Mátraszőlős, Rákóczi -kápolna alatti útbevágásból II. A Mátraszőlős 2. lelőhely.- *Folia Historico Naturalia Musei Matraensis*, 24. Gyöngyös, 2000, 39-75.

Hír J.: New Middle Miocene rodent faunas from Northern Hungary.- *Lynx*, Ns. 32 Praha, 2001, 107-122.

Hír J.: The Middle Miocene (Late Astaracian, MN 7-8) rodent fauna of Felsőtárkány 3/2 (Hungary).- *Acta Palaeontologica Romaniaae*, 5(4), Kolozsvár, 2003, 125-136.

Hír J. (2006 a): Late Astaracian (Late Sarmatian) Lagomorphs and Rodents from Felsőtárkány -Felnémet (Northern Hungary).- *Beiträge zur Paläontologie*, 30, Wien, 2006, 155-173.

Hír J. (2006 b): Előzetes beszámoló a litkei Krétabánya -völgyben végzett őslénytani ásatás eredményeiről.- *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 30, Salgótarján, 2006, 208-224.

Hír J. & Mészáros L.: Late Miocene microvertebrata from Egyházaskendő.- *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 20, Salgótarján, 1995, 167-200.

Hír J. & Mészáros L.: Middle Miocene insectivores and rodents (Mammalia) from Sámsonháza (Northern Hungary).- *Fragmenta Palaeontologica Hungarica*, 20, Budapest, 2002, 9-23.

- Hír J. & Kókay J.: Middle Miocene molluscs and rodents from Mátraszőlős (Mátra Mountains, Hungary).- *Fragmenta Palaeontologica Hungarica*, 22, Budapest, 2004, 83-97.
- Hír J. & Venczel M.: Előzetes beszámoló a litkei Krétabánya -völgyben végzett őslénytani ásatás eredményeiről.- *Archeometriai Műhely*, 2007/1, 59 -66.
- Kálin D.: Tribe Cricetini. In: Rössner G. & Heissig K. (editors): *The Miocene land mammals of Europe*. Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München, 1999, 373-387.
- Kessler E. & Hír J.: A new anserid species from the Neogene of Hungary.- *Fragmenta Palaeontologica Hungarica*. Budapest, in press
- Kordos L.: The age of the Upper Miocene vertebrate locality of Hasznos in terms of mammal zonation.- *A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentése az 1979. évről* [Annual Report of the Hungarian Geological Institute on 1979], Budapest, 1981, 459-463.
- Klein Hofmeijer G. & De Bruijn H.: The Mammals from the Lower Miocene of Aliveri (Island Evia, Greece). Part 8: The Cricetidae.- *Proceeding of the Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Series B*, 91(2), Amsterdam, 1988, 185-204.
- Kretzoi M. & Fejfar O. (2005): Sciurids and Cricetods (Mammalia, Rodentia) from Rudabánya.- *Palaeontographia Italica* 90, Pisa, 2005, 113-148.
- Mein P. & Freudenthal M. (1971 a): Une nouvelle classification des Cricetidae (Mammalia, Rodentia) du Tertiaire de l'Europe. *Scripta Geologica* 2, Leiden, 1971, 1-37.
- Mein P. & Freudenthal M. (1971 b): Les Cricetidae (Mammalia, Rodentia) du Néogène Moyen de Vieux-Collonges. Partie 1: Le genre *Cricetodon* Lartet, 1851.- *Scripta Geologica*, 5, Leiden, 1971, 1-51.

- Rummel M.: Tribe Cricetodontini. In: Rössner G. & Heissig K. (editors): *The Miocene land mammals of Europe*. Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München, 1999, 359-364.
- Rummel M.: Die Cricetodontini aus dem Miozän von Petersbuch bei Eichstätt. Die Gattung *Cricetodon* Lartet 1851.- *Senckenbergiana lethaea*, 80 (1):. Frankfurt a M., 2000, 149-171.
- Rummel M. & Kälin D.: Die Gattung *Cricetodon* (Mammalia, Rodentia) aus dem Mittelmiozän der Schweizer Molasse.- *Zitteliana*, A 43. München, 2003, 123-141.
- Sen S.: Lagomorpha. In: Bernor R. et al: *Recent Advances on Multidisciplinary Research at Rudabánya, Late Miocene (MN9), Hungary: a compendium*.- *Palaeontographia Italica*, 89, Pisa, 2003, 1-34.
- Szuromi Korecz A. & Nagyné Bodor E.: Édesvízi miocén ostracodák és Sporomorpha a mátraszőlősi Rákóczi kápolna alatti útbevágásból.- 5. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés, Előadáskivonatok, Pásztó, 2002, 30.
- Tobien H.: Zur Gebisstruktur, Systematik und Evolution der Genera *Amphilagus* und *Titanomys* (Lagomorpha, Mammalia) aus einigen Vorkommen im jüngeren Tertiär Mittel- und Westeuropas.- *Mainzer Geowissenschaftliche Mitteilungen*, 3, Mainz, 1974, 95-214.
- Va Dam, J. & Weltje, G.: Reconstruction of the Late Miocene climate of Spain using rodent palaeocommunity succession: an application of end-member modelling.— *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 151, Amsterdam, 1999, 267-305.
- Vasileiadou K. & Koufos G.: The micromammals from the Early/Middle Miocene locality of Antonios, Chalkidiki, Greece.- *Annales de Paléontologie*, 91, Paris, 2005, 197-225.
- Venczel M.: Middle Miocene anurans from the Carpathian Basin.- *Palaeontographica A*, 271, Stuttgart, 2004, 151-174.

Venczel M.: A new salamandrid Amphibian from the Middle Miocene of Hungary and its phylogenetic relationships.- *Journal of Systematic Palaeontology*, 6 (1), London, 2008, 41-59.

Venczel M. & Hír J.: Középső -miocén gerincesfaunák Partiumból.- *Földtani Közlöny*, 138 (4), Budapest, 2008, 339-344.

Venczel M., Hír J., Huza R., Popa E. & Golban D.: A new Middle Miocene vertebrate fauna from Subpiatră (Bihor County, România).- *Nymphaea, Folia Naturae Bihariae*, 32, Nagyvárad, 2005, 23-38.

János Hír: Bericht über die Ergebnisse der paläonthologischen Forschungen des Pásztóer Museums im Jahre 2008

Angaben zu den fossilen Nagetieren auf dem Fundplatz von Litke Nr. 2.

Spermophilinus besanus CUENCA-BESCOS, 1988

Unser Fundplatz ist das erste Auftauchen dieser Rasse im Karpatenbecken. Die weiteren Fundplätze in Ost- und Südost-Europa sind aus Mühlbach in Österreich (MN 5) (DAXNER – HÖCK 2003), sowie in Antonios in Griechenland (MN 4/ MN5) (VASILEIADOU & KOUFOS 2005) bekannt.

Aus der evolutiöneren Linie der Rasse der *Spermophilinus* ist der *S. bredai* in mehreren mittleren miozänen Fauna bekannt, wie z.B.: Hasznos (KORDOS 1981), Mátraszölös (HÍR & KÓKAY 2004), Sámsonháza (HÍR & MÉSZÁROS (2002), Felsőtárkány -Felnémet 2/3, Felsőtárkány -Felnémet 2/7 (HÍR 2006), Felsőtárkány 1 (HÍR 2001), Felsőtárkány 3/2. (HÍR 2003). Aus der späten miozänen Fundensembel ist der *S. turcolensis* in Egyházasdengeleg zum Vorschein gekommen (MN 13) (HÍR & MÉSZÁROS 1995).

Miodiromys sp.

Anhand eines einzigen Zahnfundes kann eine genaue Rasseneinordnung nicht erzielt werden. Aus dem 1. Fundplatz von Litke steht uns ein reicheres *Miodiromys*-Fundmaterial zur Verfügung, anhand dieser Daten kann festgestellt werden, dass die *Miodiromys*-Funde aus den zwei Fundplätzen zum selben Rasse gehören. Die Einordnung der Funde in konkrete Genus erschweren die übergroßen Zähne.

Cricetodon meini FREUDENTHAL, 1963

Im Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegungen auf dem 1. Fundplatz von Litke beschrieben wir die *Cricetodon* Funde als zur *C. meini-aureus*-Gruppe gehörend (Hír 2007).

Zur Zeit besitzen wir genügend Angaben um die durchschnittlichen Werte einiger europäischen *C. meini*, *C. aff meini*, *C. aff. aureus*, *C. aureus* Populationen miteinander vergleichen zu können (Abb. 7). Als Ergebnis des Vergleiches können die *Cricetodon*-Funde aus Litke 1 und 2 als *C. meini* bestimmt werden. Die biochronologische Folge der Einordnung ist, dass die Fauna von Litke 1 und 2 – anhand derer Vorkommen auf deutschen und schweizerischen Fundplätzen, in die späte MN5 Zone eingereiht werden kann.

Megacricetodon sp. 1

Die Größe und Form des einzigen Fundes entsprechen dem *Megacricetodon*-Fundmaterial aus dem ersten Fundplatz von Litke. Eine genaue Einordnung kann im Besitz eines statistischen Fundmaterials erzielt werden. Das Erscheinen der Rassen *M. collongensis* und *M. minor* ist zu erwarten.

Megacricetodon sp. 2

Die Größe der Zähne übersteigt die der M2 Backzähne aus dem ersten Fundort von Litke (L: 1,11 -1,26, Br: 0,9 -0,99 mm). Eine genauere Einordnung wäre allzu spekulativ. Im Karpatenbecken sind die großen *Megacricetodon*-Rassen selten.

Anmerkungen zu den fossilen Hasen- und Nagetieren von Mátraszőlös 2.

Eurolagus fontannesi (DEPÉRET, 1887)

In Ungarn wurde der Hase mit Zahnwurzel zuerst auf Grund der klassischen Fundplatzes von Felsőtárkány von ÉHÍK (1926) als *Titanomys* beschrieben. Die Rasse ist auch aus Rudabánya bekannt. Im letzten Jahrzehnten kamen *Eurolagus*-Funde im Felsőtárkányer Becken, sowie aus dem, im Königswald liegenden Subpiatră Fundplatz zum Vorschein (VENCZEL et al, 2005). Über den *Eurolagus* kann vermutet werden, dass er die Waldumgebung vorzog.

Megacricetodon minor (LARTET, 1851)

Diese körperlich kleine Hamsterart ist ein ständiges Mitglied der mitteleuropäischen mittleren miozänen Fauna. Zwischen den verschiedenen Populationen können wesentliche morphologische Unterschiede nicht registriert werden.

Democricetodon cf. *freisingensis* FAHLBUSCH, 1964

Der morphologische Charakter entspricht ganz dem Typenmaterial der Rasse, doch sind die Maßen etwas größer. Im Karpatenbecken beschrieben wir die *D. freisingensis* aus der MN7/8-altrigen Fauna des Fundplatzes 2/2 von Subpiatră (VENCZEL et al 2005).

Im Felsőtárkányer Becken aus der Übergangsfauna der späten Astaracien-frühen Vallesien fehlt die *D. freisingensis*. Die Gattung ist aber auch aus Rudabánya bekannt (KRETZOI & FEJFAR, 2005).

Eumyarion latior (SCHAUB & ZAPFE, 1953)

Die Zahngrößen der *Eumyarion* aus Mátraszőlős sind die größten unter den *Eumyarion*-Populationen des Karpatenbeckens. Im mittleren Miozän kann eine Größenzuwachs der *Eumyarion*-Arten in Mitteleuropa beobachtet werden, doch verlief dieser Zuwachs nicht bei jedem Taxon gleichmäßig. Deshalb sind z.B. die jüngeren *Eumyarion* Populationen aus dem Felsőtárkányer Becken und aus Rudabánya kleiner als die aus Mátraszőlős.

Fordítás: Guba Szilvia

Report on the paleontological excavations, organized by the Municipal Museum of Pásztó, in 2008 By János Hír

Introduction

In 2008 two paleovertebrate localities, Mátraszőlős 2. and Litke 2. were intensively sampled: Mátraszőlős 2. was primary excavated in 1998. Its preliminary report was published by GÁL et al (2000). The special elaboration of the mollusc material and the rodent finds was given by HÍR & KÓKAY (2004). The working up of the Amphibian fossils was published by VENCZEL (2004, 2008) with the description of the new species *Palaeobatrachus hiri*, *Pelobates sanchizi*, *Carpathotriton matraensis*. In 2008 we reexcavated the locality for collecting new fossil material and two tons of samples were collected.

In the „Krétabánya Valley” close to the village Litke the sampling activity has been going on since 2005. Up to 2007 the locality Litke 1 was intensively investigated. A preliminary report of the leporid and rodent material was given by HÍR (2007) and HÍR & VENCZEL (2007). In the spring of 2008 we realized the depletion of the locality Litke 1. and an intensive test sampling was initiated in June. As a result of this activity we found the locality Litke 2. and in July one ton of sample was taken during the Paleontological Research Camp (organized by the Municipal Museum of Pásztó).

Remarks to the fossil rodents of Litke 2.

Spermophilinus besanus CUENCA-BESCOS, 1988

Litke 2 is the first occurrence of the species in the Carpathian Basin. Other occurrences of the species in Austria is Mühlbach (MN 5) (DAXNER-HÖCK 2003) and in Greece Antonios (MN 4/ MN5) (VASILEIADOU & KOUFOS 2005). In Hungary the evolutionary line of the *Spermophilinus* species is represented by *S. bredai* in a series of Middle Miocene faunas, e.g. Hasznos (KORDOS 1981), Mátraszőlős (HÍR & KÓKAY 2004), Sámsonháza (HÍR & MÉSZÁROS (2002), Felsőtárkány -Felnémet 2/3, Felsőtárkány -Felnémet 2/7 (HÍR 2006), Felsőtárkány 1 (HÍR 2001), Felsőtárkány 3/2. (HÍR 2003). *S. turolensis* is known from Late Miocene assemblages, e.g. Egyházasdengеле (MN 13) in Nógrád County (HÍR & MÉSZÁROS 1995).

Miodyromys sp.

The exact determination is not possible on the basis of the only tooth. We have a slightly more abundant *Miodyromys* molar series from Litke 1. The finds of the two localities seems to be identical. The small dimensions of the molars are difficult to value from systematic point of view.

Cricetodon meini FREUDENTHAL, 1963

In the preliminary report on the first results of the excavation at Litke 1. the *Cricetodon* finds were described as *C. meini* -aureus group (HÍR 2007). Recently we have enough material for a statistical comparison of the mean dimensions of some European *C. meini*, *C. aff meini*, *C. aff aureus*, *C. aureus* populations (Fig.7.). After the results of this comparison we can classify the *Cricetodon* teeth from Litke 1-2 as *C. meini*. The biochronological conclusion of this determination is that the Litke 1-2 faunas can be classified as late MN 5 after the occurrences of *C. meini* in the Swiss and German localities.

Megacricetodon sp. 1.

The dimensions and the morphology of the only molar refer to the corresponding characters of the *Megacricetodon* finds collected from Litke 1. Exact determination is possible after the study of statistic findmaterial. The species *Megacricetodon collongensis* and *M. minor* are possible candidates.

Megacricetodon sp. 2.

The dimensions of the molar exceed the range of the *Megacricetodon* M2 mate-

rial of Litke 1. (L: 1,11 -1,26, W: 0,9 -0,99). More precise determination of the only find would be highly speculative. The large sized *Megacricetodon* species are rare in the Miocene of the Carpathian Basin.

Remarks to the fossil leporids and rodents of Mátraszőlős 2.

Eurolagus fontannesi (DEPÉRET, 1887)

In Hungary this rooted leporid was primary described by ÉHIK (1926) as *Titano-*my from the classic locality of Felsőtárkány. The species is known from Rudabánya too. During the last decade we found *Eurolagus* finds from the new localities of the Felsőtárkány Basin and Subpiatră (VENCZEL et al, 2005). We can presume forested environment for *Eurolagus*.

Megacricetodon minor (LARTET, 1851)

The small sized hamster species was a permanent element of the Middle Miocene rodent faunas in Central Europe. Substantial morphological differences among the different populations were not found.

Democricetodon cf. freisingensis FAHLBUSCH, 1964

The morphology completely refers to the type material of the species however the dimensions are rather large. In the Carpathian Basin *D. freisingensis* is reported from the MN 7/8 fauna of Subpiatra 2/2 (VENCZEL et al 2005). In the late Astaracian/earliest Vallesian transitional faunas of the Felsőtárkány Basin *D. freisingensis* is missing. The reappearance of the species was described from Rudabánya (KRETZOI & FEJFAR, 2005).

Eumyarion latior (SCHAUB & ZAPFE, 1953)

The dimensions of the *Eumyarion* molars from Mátraszőlős are the largest among the *Eumyarion* populations of the Carpathian Basin. In Central Europe a considerable size increase seems to have taken place there during the Middle Miocene time, but no uniform trend in this size increase. E.g. the *Eumyarion* populations of the Felsőtárkány Basin and Rudabánya are younger and smaller than the material of Mátraszőlős.

Fordítás: Dr. Hír János

A KAZÁRI CÁPAFOGAS RÉTEG HALMARADVÁNYAI (ELŐZETES EREDMÉNYEK)

PÁSZTI ANDREA

Bevezetés

A Mátra-hegységtől északnyugatra fekvő Kazár község határában feltárt kárpáti korú congeriás-rzehakias homok tömegesen tartalmaz halmaradványokat.

A projekt célja az észak-magyarországi oligocén és miocén tengeri üledékek új gyűjtéseken és új módszereken alapuló komplex vizsgálata. A kutatás eredményei, miután azok új vizsgálatokra irányulnak, konkrétan nyomonkövethetők. A vizsgált faunák és fajok rendszertani értékelését követően a terasztrikus-tengeri kölcsönhatások új, vizsgálati adatokkal alátámasztott adatai és következtetései a tudományos ismertséget jelentősen előremozdíthatják. Az alkalmazni kívánt új módszerek jelentős része Magyarországon még nem használt, de nemzetközi körökben már elterjedt, ezért azok bevezetése jelentős modernizáló hatást gyakorolhat a tudományterület fejlődésére.

A lelőhely földrajzi elhelyezkedése

A Nógrád megyében található Kazár községtől északra, az Aranyosipusztá felé vezető út mentén található az Egyházasgergei Homokkő Formációba sorolt Kazári Homokkő Tagozat¹ típusszelvénye. A kárpáti congeriás-rzehakiás homok alsó 2-10 cm-es sávja tömegesen tartalmaz halmaradványokat, legnagyobb számban cápa-fogakat, csontoshalak fogait, csonttöredékeket és csigolyákat.²

Rendszertan

Az eddig általam végzett kisebb feltárások alapján az alábbi taxonok voltak meghatározhatóak:

¹ HÁMOR, 1985.

² SOLT, 1992.

Classis: *Chondrichthyes* HUXLEY 1880

Ordo: *Squatiniformes* BUEN 1926

Familia: *Squatinidae* BONAPATE 1838

Genus: *Squatina* DUMÉRIL 1906

***Squatina subserata* MÜNSTER 1846**

A fogkoronának egy csúcsa van, mely egyenes oldalnézetben linguális irányba hajlik. Vágóéle mesialis és distalis irányban zománcélt alkotva folytatódik egészen a fog pereméig, fokozatosan alacsonyodva. A labiális oldalon a zománc túlnyúlik a gyökéren, a lingualis oldalon pedig a zománc kifuthat a gyökérre. A *Squatina subserata* elterjedt alakja volt a Paratethysnek. Fogazatuk a felső-jurától máig igen keveset változott.

Ordo: *Lamniformes* BERG 1958

Familia: *Odontaspidae* MÜLLER & HENLE 1839

Genus: *Odontaspis* AGASSIZ 1838

***Odontaspis cf. acutissima* AGASSIZ 1843**

A fogak koronája linguális nézetben egyenes, profilból enyhén lingualisan hajlik. Vékony, egyenes, hosszú mellékcúcsuk van, mely enyhén hajlik. A fogak egy része csak töredék, de megfigyelhető rajtuk egyenes, vékony mellékcúcs a főcúcs mellett.

***Odontaspis cuspidata* AGASSIZ 1843**

A fogakra jellemző, hogy kisméretűek. Általában két-két tüskeszerű mellékcúcsuk van, melyek közül a proximalisok egyenesek és eltartanak a főcúcstól.

Genus: *Carcharias* RAFINESQUE 1810

***Carcharias contortidens* AGASSIZ 1843**

A fogak többséges anterior fog. Karcsluk, jellemzően egy pár mellékcúcsuk van, mely kampósan hajlik. Lingualis oldaluk finoman csíkozott lehet, de néhol a koptatottságtól nem látható. A lateralis fogakban nagy a változatosság. Az alsók egyenes koronájúak, míg a felsők koronája ferde, distalisán hajlott. A mellékcúcsok általában labiolingualisan lapítottak.

Familia: *Lamnidae* MÜLLER & HENLE 1838

Genus: *Isurus* RAFINESQUE 1810

***Isurus desori* AGASSIZ 1843**

Oldalnézetben erős lingualis hajlás után csúcsuk labiálisan visszahajlik. A korona vágóéle nem éri el a korona alapját. Egy felső lateralis és két felső posterior fogat soroltam ehhez a fajhoz. Koronájuk distalisan hajlik, keskenyek, gyökerük túlnyúlik a korona alapján.

***Isurus hastalis* AGASSIZ 1843**

Az ide sorolt fogak jellegzetessége a széles korona, mely a gyökér mesialis és distalis pereméig húzódik le. A három darab kicsit hiányosabb példány felső anterior fogak. A többi felső posterior fogak, melyek koronája szélesebb a hasonló méretű és pozíciójú *Isurus desori* fogaknál.

***Isurus retroflexa* AGASSIZ 1843**

Összesen öt fogat soroltam ebbe a fajba, melyek az előző fajok fogainál kicsit robosztusabbak. Fő jellegzetességük, hogy a labialis oldalon a gyökérnek van egy platformszerű kiugrása, melyen a korona ül. A lateralis fogakra jellemző, hogy a korona csúcsa lekerekített. A gyökér oldalirányban túlnyúlik a korona alapján. Distalis vágóélük közel merőlegesen fut le a korona alapjáig a felső fogakon.

***Ordo: Carcharhiniformes* COMPAGNO 1973**

***Familia: Scyliorhinidae* GILL 1862**

***Genus: Scyliorhinus* BLAINVILLE 1816**

***Scyliorhinus* sp.**

Egyetlen fogat soroltam ebbe a nemzetségbe, mely töredékes és kissé kopott. A korona egyenes vágóéle teljes. Oldalnézetben lingualisan, majd a csúcsnál labiálisan visszahajlik. A főcsúcs mellett mellécsúcsokat visel, melyekből csak az egyik van meg.

***Scyliorhinus distans* PROBST 1879**

A korona vágóéle sima és teljes. Oldalnézetben lingualisan, majd a csúcsnál labiálisan visszahajlik. A főcsúcs mellett két-két mellécsúcsot visel.

***Familia: Carcharhinidae* JORDAN & EVERMANN 1896**

***Genus: Carcharhinus* BLAINVILLE 1816**

***Carcharias priscus* AGASSIZ 1843**

A felső fogak koronája háromszög alakú, az anterior fogak csúcsa egyenes, míg a lateroposterioroké distalisan hajlik. A korona vágóélei simák, alsó részükön enyhén fűrészfogazottak, mely a csúcs felé fokozatosan elhal.

***Genus: Galeocerdo* MÜLLER & HENLE 1838**

***Galeocerdo aduncus* AGASSIZ 1843**

A fogak többsége anteroposterior, ezekre jellemző a distalis irányba hajló, fűrészfogazott fűcsúcs, hosszú konvex mesialis, rövid distalis vágóélel. A főcsúcsot egy bevágás után distalis sarok követi, durva, fokozatosan csökkenő fűrészfogazottsággal.

Familia: *Sphyrnidae* GILL 1872

Genus: *Sphyrna* RAFINESQUE 1810

***Sphyrna* sp.**

A fog mesialis oldalának gyökérrésze letört. A korona alapja széles, distalis irányba hajlik. Vágóéle sima, mesialis része konvex, míg a distalis csaknem merőleges a gyökér vonalára. A gyökér masszív, lobái horizontális lefutásúak, közöttük a basalis részen árok van.

Ordo: *Myliobatiformes* COMPEGNO 1973

Familia: *Dasyatidae* JORDAN 1888

Genus: *Dasyatis* RAFINESQUE 1810

***Dasyatis* sp.**

Leginkább az iszapolás során kerültek elő a tuskésrája fogak. A fogak aprók, a legnagyobb ép példány magassága 3,5 mm, szélessége 5 mm.

Familia: *Myliobattoidea* BONAPARTE 1838

Genus: *Aetobatus* BLAINVILLE 1816

***Aetobatis* sp.**

Két 6 mm-es fogtöredék került elő. A maradványok az első felső rágólapból származnak, ezt a gyökér labialis oldalán megfigyelhető, nagy kiterjedésű vertikális barázdáltság bizonyítja.

Az általam végzett előzetes kisebb feltárások alapján az eddigiekben ismertetett³ teljes fauna nem volt fellelhető. Természetesen további szisztematikus ásatásokat és vizsgálatokat még tervezek, így a rendszertani leírás is várhatóan bővülni fog.

Ősföldrajzi vizsgálatok jelentősége

A magyarországi oligocén és miocén képződmények, azok ősföldrajzi kapcsolatai, rétegtani helyzete, és paleoökológiai viszonyai ugyan általánosságban és egyes

³ SOLT, 1992.

részleteikben jól ismertek miközben az újabb vizsgálatok jelentős, a korábbiaktól eltérő rétegtani, és ökológiai szempontokat vetettek fel.

Mindezekből eddig alapvetően kimaradtak a tengeri halakból levont értékelések.⁴ Az elmúlt két évtizedben kifejlesztett speciális geokémiai vizsgálatok ($\delta^{18}\text{O}$, ^{13}C , $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$, $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$, Mg/Ca .) új, és közvetlen információs lehetőségeket biztosítanak. Ezen geokémiai vizsgálatok elvégzését a Müncheni Egyetem Geokémiai Tanszékéről Prof. Ernst HEGNER-rel közösen tervezzük. Az előzetes vizsgálatok már megtörténtek, így bizonyossá vált, hogy a további vizsgálatok elvégzése és kiértékelése az észak-magyarországi területen több ősföldrajzi és paleoökológiai kérdés tisztázásában nagy segítségünkre lesz.

A fosszilis biogén elegyrészek kémiai és izotóp összetételének vizsgálata széles körben elterjedt módszer az őskörnyezeti változások dokumentálására. A biogén eredetű foszfátok és karbonátok alkalmazhatósága e célra már az 1960-as évektől ismert,⁵ de használatuk csak az analitikai technika fejlődésével terjedt el.⁶ Kutatásunk keretei között a következő kémiai paraméterek analízisét kívánjuk elvégezni: ^{18}O , ^{13}C , $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$, $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$, Mg/Ca .

1; $\delta^{18}\text{O}$: A biogén eredet karbonátos ásványok oxigén izotóp összetétele jól tükrözi a kiválási környezet (óceán) izotóp összetételét.⁷ Az oxigén izotóp összetétel nyomon követése ebből adódóan alkalmas az egykori környezet relatív és abszolút hőmérsékleti viszonyainak, valamint a sótartalom változásainak rekonstruálására. Recens cápa fogak vizsgálatai alapján VENNEMANN és társai⁸ közöltek egyenleteket a paleohőmérséklet becslésére.

2; ^{13}C : A szén izotóp összetétel változása a biogén eredetű karbonátokban erős korrelációt mutat a beáramló szerves anyag (TOC) tartalom változásaival. Direkt mérésekkel lehet becslést adni a TOC változásaira a víztömegben. Indirekt módon azonban főként a $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ és $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$ adatokkal kiegészítve a paleoáramlási rendszerek és ezáltal az óceán elzáródási, kinyílási eseményekre is következtethetünk.⁹

3; $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ és $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$: A fosszilis halfogak magas koncentrációban tartalmaznak stronciumot (~2000 ppm) és neodímiumot (~200ppm). A stroncium és neodímium izotóp összetétele a fosszilis fogaknak az egykori óceán összetételét

⁴ KORDOS & SOLT, 1982.

⁵ LONGINELLI, 1966; KOLODNY et al, 1983.

⁶ GRANDJEAN et al, 1987; SCHMITZ et al, 1991; LÉCUYER et al, 1996.

⁷ UREY, 1947.

⁸ 1998, 2001, 2002.

⁹ MARTIN & HALEY, 2000.

tükrözi. A stroncium izotóp az óceánokban hosszú ideig (tovább, mint az óceánok átlagos keveredési-kicserélődési ideje: kb. 10^3 év), mintegy 2×10^6 évig közel változatlan mennyiségben van jelen. Ennek következtében hasonló $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ arányokat várhatunk az elzárt, illetve nyílt óceáni medencékben. Ez alkalmassá teszi a korjelzésben való használatát (kemosztratigráfia).

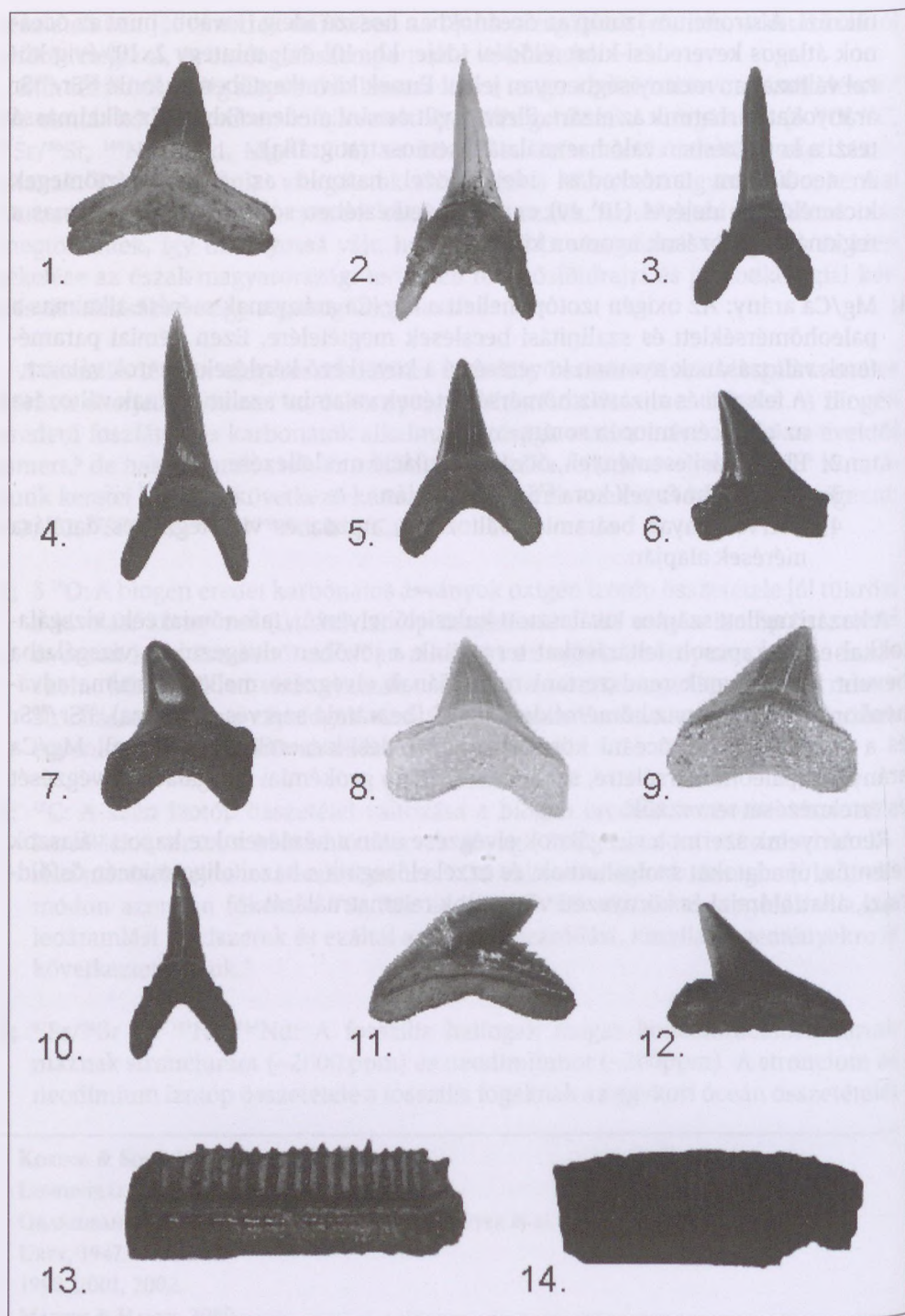
A neodímium tartózkodási ideje közel hasonló az óceáni víztömegek kicserélődési idejével (10^3 év) ennek következtében sokkal inkább alkalmas a regionális változások nyomon követésére.

4; Mg/Ca arány: Az oxigén izotóp mellett a Mg/Ca arányának mérése alkalmas a paleohőmérsékleti és szalinitási becslések megtételére. Ezen kémiai paraméterek változásának nyomon követésével a következő kérdésekre várok választ:

- 1; A felszíni és aljzatvíz hőmérsékletének valamint szalinitásának változása az oligocén-miocén során.
- 2; Elzáródási események, óceán cirkuláció modellezése.
- 3; A képződmények kora $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ alapján.
- 4; Szerves anyag beáramlás változásai, anoxia és vízrétegződés datálása mérések alapján.

A kazári mellett számos kiválasztott kulcslelőhelyen új, tafonómiai célú vizsgálatokkal egybekapcsolt feltárásokat tervezünk a jövőben elvégezni. A vizsgálatba bevont faunaelemek rendszertani revíziójának elvégzése mellett a halmaradványokon $\delta^{18}\text{O}$ (tengervíz hőmérsékletére) ^{13}C (beáramló szerves anyagára), $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ és a $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$ (az óceáni környezet keveredési-kicserélődési idejére), Mg/Ca arányára (paleohőmérsékletre, szalinitásra) utaló geokémiai vizsgálatok elvégzését és értelmezését tervezzük.

Reményeink szerint a vizsgálatok elvégzése után a kérdéseinkre kapott válaszok jelentős, új adatokat szolgáltatnak, és ezzel elősegítik a hazai oligo-miocén ősföldrajzi, állatföldrajzi és környezeti viszonyok rekonstruálását.

FOTÓTÁBLA

1.	<i>Squatina subterrata</i> MÜNSTER 1846.	Teljes hossz: 1,6 cm.
2.	<i>Odontaspis cf. acutissima</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 1,4 cm.
3.	<i>Odontaspis cuspidata</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 1,2 cm.
4.	<i>Carcharias contortidens</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 1,3 cm.
5.	<i>Isurus desori</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 1,4 cm.
6.	<i>Isurus hastalis</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 0,8 cm.
7.	<i>Isurus retroflexa</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 1,0 cm.
8.	<i>Scyliorhinus</i> sp.	Teljes hossz: 0,6 cm.
9.	<i>Scyliorhinus distans</i> PROBST 1879.	Teljes hossz: 0,7 cm.
10.	<i>Carcharias priscus</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 0,8 cm.
11.	<i>Galeocерdo aduncus</i> AGASSIZ 1843.	Teljes hossz: 0,7 cm.
12.	<i>Sphyrna</i> sp.	Teljes hossz: 0,6 cm.
13.	<i>Dasyatis</i> sp.	Teljes hossz: 1,6 cm.
14.	<i>Aetobatis</i> sp.	Teljes hossz: 1,4 cm.

IRODALOMJEGYZÉK

- Grandjean, P.-Capetta, H.-Michard, A.-Albaréde, F.:
The assessment of REE patterns and $^{143}\text{Nd}/^{144}\text{Nd}$ ratios in fish remains. Earth Planet. Sci. Lett. 84, 1987, 181-196.
- Hámor, G.: A Nógrád-Cserhádi kutatási terület földtani viszonyai: Geologica Hungarica Series Geologica, 22. pp. 1985, 307.
- Kolodny, Y., Luz, B., Navon, O.:
Oxygen isotope variations in phosphate of biogenic apatites: I. Fish bone apatite rechecking the rules of the game. Earth Planet. Sci. Lett. 64, 1983, 398-404.
- Kordos, L. & Solt, P.:
A Magyarországi miocén tengeri gerinces faunaszintek vázlatja: Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1982. évről, 1982, 347-353.

- Lécuyer, C.-Grandjean, P.-Emig, C.C. (1996):
Determination of oxygen isotope fractionation between water and phosphate from living linguids: potential application to
- Longinelli, A.: Ratios of oxygen-18, oxygen-16 in phosphate and carbonate from living and fossil marine organisms. *Nature* 211, 1966, 923-926.
- Martin, E. E., & Haley B. A.:
Fossil fish teeth as proxies for seawater Sr and Nd isotope - *Geochim, Cosmochim. Acta* 64, 2000, 835-847, palaeoenvironmental studies. *Palaeogeogr., Palaeoclimatol., Palaeoecol.* 126, 101-108.
- Schmitz, B.-Aberg, G.-Werdelin, L.-Forey, P.-Bendix-Almgreen, S.E.:
87Sr/86Sr, Na, F, Sr, and La in skeletal fish debris as a measure of the paleosalinity of fossil-fish habitats. *Geol. Soc. Am. Bull.* 103, 1991, 786-794.
- Solt, P.:
A Kazári cápa fogas réteg halmaradványai: a Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése 1990. évről, 1992, 495-499.
- Urey, H. C.:
The thermodynamic properties of isotopic substances, *J. Chem. Soc.*, 1947, 562-581.
- Vennemann, T. W.-Fricke, H. C.-Blake, R. E.-O Neil, J. R.-Colman, A.:
Oxygen isotope analysis of phosphates: a comparison of techniques for analysis of Ag₃PO₄ *Chemical Geology*, 185, 2002, 321-336.
- Vennemann, T. W.-Hegner, E.:
Oxygen, strontium, and neodymium isotope composition of fossil shark teeth as a proxy for the palaeoceanography and palaeoclimatology of the Miocene northern Alpine Paratethys. *Palaeogeogr., Palaeoclimatol., Palaeoecol.* 142, 1998, 107-121.

**Andrea Pászti: Die Fischreste der Schichten
mit Haizähnen von Kazár (Vorläufige Ergebnisse)**

Einleitung

Der nordöstlich vom Mátra-Gebirge in der Gemarkung von Kazár freigelegte Con-

geria-Rzehakia-Sandstein beinhaltet massenweise Fischreste. Das Ziel unseres Projektes ist die komplexe Untersuchung der nordungarischen oligozänen-miozänen Meeressedimenten anhand neue Sample und Methoden.

Die Ergebnisse der Forschungen – da sie neue Untersuchungen beinhalten – können konkret nachvollzogen werden. Durch die Auswertung der systematisch eingeordneten Arten können die, durch die neuen Untersuchungsdaten und Ergebnisse unterstützten terrestrischen-aquatischen Wechselbeziehungen unsere wissenschaftliche Kenntnisse erweitern.

Die meisten, hier verwendeten Untersuchungsmethoden werden in Ungarn noch selten angewandt, doch sind sie auf der internationalen Ebene weit verbreitet. Die Einführung dieser Methoden kann einen starken modernisierenden Einfluss auf die Entwicklung unserer Wissenschaft wirken.

Fordítás: Guba Szilvia

Fish fossils of the shark-tooth bearing bed at Kazár (Preliminary report) By Andrea Pászti

The Carpathian Congeria-Rzehakia bearing sands at the village Kazár, situated NW of the Mátra Mts is extremely rich in fossil fish remains.

The aim of the proposed complex project is to answer some important regional and global paleozoogeographic and paleoecological questions (details see in the working plan) on the base of the marine fish faunas of the Oligocene and Miocene formations of North Hungary using new methods in excavations and in the lab. First step in the scientific program is to make a systematic revision of the fossils, and after it apply new methods making new models. Because most fossils come to light by new excavations, and the proposed geochemical methods are mostly never used in Hungary (but, we got the help of home- and international geochemical team), altogether they will produce new and effective scientific directions in the scientific paleontological life of our country.

Fordítás: Pászti Andrea

„MIT JÁTSZÓDJUNK...?”
MÚZEUMPEDAGÓGIAI TAPASZTALATOK
A PALÓC MÚZEUMBAN

TÓTH ZSUZSANNA

„Amit tapasztalsz, érzesz és tanulsz,
Évmilliókra lesz tulajdonod.”
(Madách Imre)

Néhány gondolat a Palóc Múzeum múltbeli és jelenkori arculatáról

„...a Nógrád vármegyei Múzeumi Társulat 1891. március 15-én alakult meg Balassagyarmaton. A múlt század hetvenes éveitől gyors ütemben szaporodó múzeumi társulatok és egyesületek között ez volt a tizenötödik vidéki múzeumalapítási törekvés. A központi megfogalmazású, a helyi adottságokhoz és lehetőségekhez formált Alapszabály a Múzeum Társulat célját így rögzítette: «Felkutatni és egybegyűjteni mindazt, ami történelmi, régészeti, természet- vagy néprajzi tekintetben kiváltképpen Nógrád vármegyére vonatkozik.» ...a tárgyi gyűjtemény megteremtésének, gyarapításának egyetlen módját ismerték: az ajándékozást. Válogatás nélkül minden felajánlott dokumentumot, tárgyat elfogadtak.”¹ Az azóta eltelt több, mint száz esztendő világháborús és egyéb viharai következtében a gyűjtemény jelentős része elpusztult, vagy más intézményhez került.

Napjainkban az intézményi törzsanyagot a néprajzi jellegű műtárgyak képezik. A múzeum fennállásának centenáriumaára készült állandó kiállítás vidékünk népi hagyományaira épült *A bölcsőtől a sírig. Paraszti ünnepek és hétköznapiak Nógrád megyében* címmel. Az emberi élet fordulóinak nagy mérföldköveit mutatja be a születés, a gyermekkor, az ifjúkor, a felnőttkor, az időskor és a halál témaköreinek megjelenítésével.

Az időszaki kiállítások az utóbbi években változatos képet mutatnak: a néprajz, a történelem, a képzőművészet, az iparművészet, és a fotóművészet egymást követve jelenik meg hosszabb-rövidebb időre a kiállítótermekben. Az alábbiakban

¹ ZÓLYOMI, 1986, 42.

felsoroljuk azokat a 2006-2008 között rendezett időszaki kiállításokat, amelyekhez múzeumi órák, vagy múzeumpedagógiai foglalkozástervek készültek:

Magyar népi ékszerek (néprajzi kiállítás)

A világ örökségének része - Egy palóc falu régen és ma - Hollókő (néprajzi kiállítás)

Fejezetek a 115. éves balassagyarmati múzeum történetéből, I. Nógrád vármegye múzeuma (hely- és múzeumtörténeti kiállítás)

Szóttesek, hímezések - ma. Válogatás a Hevesi Népművészeti és Házipari Szövetkezet új alkotásaiból (néprajzi - népi iparművészeti kiállítás)

A Veszprémi Európa Szoborpark művészei és szellemi köre (képzőművészeti kiállítás)

Emlékkiállítás Madarász Victor festőművész halálának 90. évfordulója alkalmából (képzőművészeti kiállítás)

Palóc fafaragás régen és ma. Gyurkó Pál számadókanász életműve és öröksége. (néprajzi kiállítás)

A dr. Kiss Péter gyűjtemény (néprajzi kiállítás)

A múzeumpedagógia célja

A múzeumok országsszerte kezdeményező lépéseket tettek az iskolák felé azzal, hogy kiállításokhoz kapcsolódó gyermekfoglalkozásokat kínáltak fel csoportok számára. Ez által olyan múzeumi élményekhez juthatnak az ifjú látogatók, amelyek a tudásukhoz igazított, életkoruknak megfelelő szintű, sokoldalú, játékos, érdekes programokat jelentenek. A múzeumok közismerten alapvető feladata a gyűjtés, a megőrzés, a tudományos feldolgozás, a dokumentálás, és a bemutatás. A múzeumpedagógiai ténykedés azt vállalja magára, hogy kultúrák közvetítő szerepével közkinccsé teszi a diákok körében mindazt a tudásanyagot, amelyet a múzeumok birtokolnak. „A közvetítő, átadó, megismertető tevékenységgel tudjuk eljuttatni az ismereteket a közönségnek, hogy a múzeumi gyűjtemények értékei beépülhessenek kultúrájukba, s a mindennapokban tevékenykedő ember személyiségén keresztül elevenen hathassanak az élet minden területén. Ez az igazi értékmegőrzés, amely a múlt hallgatag lenyomatait szóra bírva az emberek által élő tényezőként tud működni a jövő számára is.”²

Az egyik legfőbb cél, hogy a látogató diákok szívesen jöjjenek be a múzeumba, örömmel, jókedvűen vegyenek részt a foglalkozásokon, bővítsék ismereteiket, majd maradandó élményekkel gazdagodva térjenek haza. Eddigi ismereteikre újakat építsenek, s igény alakuljon ki bennük arra, hogy más múzeumokat is felkeressenek. Fontos az is, hogy megtanulják, hogyan kell a kiállításban a szükséges információkat megtalálni, értelmezni. Amelyik csoport néhány perc alatt végigrohan

² VERESS, 2006, 7-16.

a tárlaton, az nem sok élményt visz magával, kárba vész az idő és a belépőjegy ára. Vannak, akik képesek órákat tölteni egy-egy kiállításban, de előfordult, hogy egy középiskolás csoport kevesebb, mint öt perc alatt végigrohant egy kiállításon.³

Az iskolás csoportoknál nagy a pedagógus felelőssége, hogy tudatosan készítse fel tanítványait a múzeumi programra. A családi múzeumlátogatás során ez a felnőtték, szülők feladata. A gyermekeknél figyelembe kell venni az életkori sajátosságokat, minél változatosabb, érdekesebb módszereket lehet segítségül hívni a kiállítások megismertetéséhez. A játékos feladatlapok, egyszerű játékok, kézműves foglalkozások mind segíthetnek a fenti célok elérésében.⁴

A tudománnyal való találkozáson, az ismeretszerzésen, az élményeken túl a nevelésre is számos lehetőség adódik: a köszönés, a múzeumban való viselkedés, a műtárgyak értékének megismerése és védelme, a látottak-hallottak továbbítása a szűkebb családi-baráti kör felé, az alkotás öröme, a várakozás, a kitartás gyakorlása, a figyelem elmélyítése, a kezűgyesség fejlesztése.

Múzeumpedagógiai kezdeményezések a Palóc Múzeumban

A Palóc Múzeumba érkező látogatók a kiállításokhoz kapcsolódóan tárlatvezetést vehetnek igénybe. Mivel azonban ez csupán a passzív befogadásra épít, a gyermekek életkori sajátosságait figyelembe véve könnyebb a figyelem fenntartása, ha több érzékszervükre hat a múzeumi szakember. Ezért nyitottunk az utóbbi években múzeumi órákkal, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal az iskolások felé. Az 1980-as évek elején működött egy diákokból álló bábszakkör a Palóc Múzeumban Tóth Ilus vezetésével. Heti két alkalommal voltak szakköri foglalkozások, jártak fesztiválokra, fellépésekre. Abban az időszakban a múzeum népművelője rendszeresen tartott múzeumi órákat a kiállításokban az iskolák igénye szerint. A rendszerváltást követő létszám leépítéseknek azonban a népművelői státusz is áldozatul esett, így évtizedekig szünetelt a múzeumpedagógia az intézményben, majd a 2004/2005-ös tanévtől vált újra rendszeressé.

2004 őszén múzeumpedagógiai foglalkozás sorozatot indítottunk fogyatékos és ép gyermekek együttes részvételével, társadalmi integrációt segítő céllal.⁵ Azóta több időszaki kiállításhoz kapcsolódó programot dolgoztunk ki. A kiállítások játékosabb megismerését segítő feladatlap szinte valamennyi tárlathoz készült az iskolás látogatók részére. Közművelődési munkatársként, művelődésszervezőként

³ A kiállítótermen végigrohanó diákokat látván a kijáratnál egyetlen kérdéssel állítottam meg őket: mi tetszett a legjobban? Látható megdöbbenés ült ki az arcukra és nem tudtak válaszolni. Elkezdtünk beszélgetni, s amikor megtudták, hogy a tárgyaknak külön történetük van, egyre kíváncsibbak lettek, s figyelmesen hallgatták a számukra ismeretlen információkat. Ekkor kezdődött az igazi múzeumlátogatás.

⁴ MAJOROSNÉ – HOMOKINÉ, 2006, 33-46.

⁵ TÓTH, 2007, 289-297.

nagy lelkesedéssel vetettem bele magam a munkába. Előnyt jelentett több mint húsz éves néptáncpedagógusi gyakorlatom, gyermekszeretetem, valamint jó kapcsolatom a helyi általános és középiskolák pedagógusaival, diákjaival, a helyi művelődési központ munkatársaival.

A gyermekekkel megismertetni a múlt egy szeletét, nagy kihívást jelent. Tapasztalataim szerint nincs két teljesen egyforma múzeumi foglalkozás. Minden csoport más, a diákok különböző korúak, eltérő műveltségi háttérrel rendelkeznek. Tudni kell lekötni a figyelmüket, megtalálni a hangnemet, amelyet elfogadnak. Mindig újítani kell, tekintettel lenni a látogatók korára, a csoport összetételére, érdeklődésére. Fontos célunk, hogy minél több gyermek szívesen jöjjön a múzeumba, hogy később rendszeres múzeumlátogató felnőtté váljon. Lényeges, hogy a fiatalok megismerjék kulturális és történelmi gyökereiket, hogy honnan jöttek, ahhoz, hogy tisztábban lássák, hová tartsanak. Ma már az élő népi kultúra lassan feledésbe merül, csak néhány kisebb településen őrzik az emberek a helyi szokásokat. Ha mi nem adjuk most tovább, a gyermekeinknek már nem lesz mit továbbadni. Sok városi gyermek nem tudja a néprajzi kiállításban látható tárgyak, használati eszközök nagy részének nevét, funkcióját. Alapvető, hogy ismereteket szerezzenek arról a világról, amelyben nagyszüleik, dédszüleik, ükszüleik éltek a környékbeli falvakban több mint fél évszázaddal ezelőtt.

A múzeumpedagógiai foglalkozások alapja mindig a kiállítás, elsődleges célunk annak bemutatása. A kiállítást rendező muzeológus tervezi meg a tárlatok témáját, határozza meg célját, mondanivalóját, kiválogatja a szükséges műtárgyakat. Szerencsés esetben a rendező már az előkészítés folyamatába bekapcsolja a közművelődési munkatársakat. Ebben a fázisban lehetőség van arra, hogy olyan tárgyak is a kiállításba kerüljenek, amelyek felhasználhatók múzeumpedagógiai célra. Akár még a kiállításba beépített interaktív eszközök megtervezésével, kivitelezésével kapcsolatban is megfogalmazhatják véleményüket, s már körvonalazódik, hogy milyen múzeumi óra kapcsolható majd hozzá.⁶ Az interaktivitás szó új keletű fogalom a múzeumok történetében, de egyre nagyobb szerepet kap a kiállítások rendezésénél. Egy múzeumpedagógus számára lényeges kérdés, hogy a kiállításokba beépített interaktív eszközök elhelyezésénél a rendező figyelembe veszi-e a véleményét (nem mindegy például egy kelléknél vagy képnél a magasság beállítása – ami kényelmesen elérhető a felnőtteknek, túl magas egy óvodásnak és fordítva). Az együttműködés eredményeként már a rendezés fázisában elkezdhető a múzeumpedagógiai órák tervezése.⁷

⁶ A szöttesek, himzések – ma című időszaki kiállítás része volt egy felvetett parasztszövőszék, ahol a látogatók nemcsak megnézhatték a szövést, hanem ki is próbálhatták azt. Nagy sikere volt.

⁷ MAJOROSNÉ – HOMOKINÉ, 2006, 33-46.

Múzeumi órák ismertetése

A legelső, 2005-ös évi feladatlapos tárlatvezetésünk sikerén felbuzdulva az utóbbi három évben a legtöbb időszaki kiállításához készítettünk feladatlapot. Ezt már a helyi iskolák pedagógusai is folyamatosan igénylik. Tapasztaltuk, hogy a gyerekek sokkal szívesebben nézik végig a kiállítást, ha nem csak passzív résztvevői a programnak. A kísérő tanárok nagyon hálásak voltak, hogy a foglalkozások bevezetése óta kevesebb fegyelmezésre van szükség a múzeumlátogatáson, és a látottakból, hallottakból a tanórákon is profitálhatnak. Az alábbiakban két olyan, kiállításához kapcsolódó múzeumi foglalkozást szeretnék ismertetni, amelyek a legsikeresebbek voltak az iskolás csoportok körében.

Magyar népi ékszerek című időszaki néprajzi kiállítás

A foglalkozásokra előzetesen egyeztetett időpontokban érkeztek a csoportok. A kiállítás megtekintésével kezdődött a program. Kiemelt figyelmet fordítottunk a gyermekjátékokra és a gyermekek számára készült ékszerekre.

Részlet az ékszerkiállításból

A Néprajzi Múzeumból kölcsönzött kiállítás válogatást adott azokból az ékszerek nevezhető, a testre vagy a ruhára kerülő női és férfiékszerekből, díszekből, amelyeket a 19. és a 20. században viseltek a magyar parasztok, pásztorok, valamint a falusi és mezővárosi társadalom kisiparos és más olyan rétegei, amelyeknek hagyományos volt az öltözködésük. A kiállítás felölelte az egész magyar nyelvterületet. A népi ékszereket két fontos szempont szerint, két nagy egységbe csoportosítva szemlélhették

meg a látogatók. Az egyik egységet az ékszerformák, a másikat az ékszerfunkciók alkották.⁸

A múzeumpedagógiai foglalkozás résztvevői egy tíz kérdésből álló feladatlapot kaptak, amelyet a látottak, hallottak alapján tölthettek ki (lásd: melléklet). A tesztszerű kérdések három választ tartalmaztak, amelyek közül kiválaszthatták a helyesnek tartott megoldást. Először röviden ismertettem a kiállítást, felhívtam a figyelmet a leglényegesebb részekre, illetve, hogy milyen módszereket alkalmazva lehet hibátlanul válaszolni a kérdésekre (figyelmesen nézzék végig a vitrineket,

⁸ BALOGH – KATONA, 2005, 7.

feliratokat, azokból merítve az információt, s lehetőleg önállóan dolgozzanak). A gyerekek szabadon barangolhattak a teremben, bármit megnézhetnek, segítségül szolgáltak a műtárgyakon kívül a tájékoztató szövegek, feliratok is. A kérdések összeállításánál az volt a cél, hogy alaposan végignézzék a tárgyakat, a feliratokat, és tanulják meg önállóan megfigyelni a kiállítás részleteit. Pedagógiai szempontból hangsúlyt helyeztünk a szövegértés gyakorlására. A névvel ellátott, kitöltött lapokat rögtön kijavítottuk, hogy mindenki megtudja az eredményt. Amíg a javítás tartott, a csoport tagjai egy videofilm-összeállítást nézhetek meg.⁹ Ezután ismertettem a helyes megoldásokat, majd mindenki kézhez kapta a javított feladatlapot. Lehetőség nyílt arra, hogy a kiállításba visszatérve ellenőrizni lehessen a válaszokat. A maximális pontszámot elérő gyerekek között apró jutalmakat sorsoltunk ki (képeslap, kiadvány), a fődíj egy csokoládé volt. Ez utóbbi ígérete buzdító hatással volt a diákokra. Voltak olyan csoportok, akiknek csak a kiállítás megtekintésére és a feladatlap kitöltésére volt ideje, mert vissza kellett menniük az iskolába. Többnyire a középiskolások és az általános iskolás felsősök igényelték a feladatlapos órákat. Ez a típusú foglalkozás pozitív visszhangra talált a diákok és a pedagógusok körében.

Az alsó tagozatosok több időt tudtak a délutáni tanítás idején eltölteni a múzeumban, ők a kiállítás megtekintése után megalkothatták saját ékszereiket, amelyeket haza is vihettek. A résztvevők nyakláncot, karkötőt, vagy gyűrűt készíthettek.

Ékszer készítése gyöngyből és drótból

Az ékszerek alapanyaga gyöngy és vékony rézdrót volt. A gyerekek párosával dolgoztak. Az egyik például filctollat tartott a kezében, amelyre a drót közepénél hurkot készített. Ezek után társának már csak a két drótot kellett egymással összerakni. A drótra - sodrás közben - nagyobb szemű gyöngyöket fűztek, majd a megfelelő hosszúság elérésekor kis kapcsot hajlítottak a végére. Így nyakba akasztható lett a

lánc, vagy felcsatolható a karkötő. Amikor az egyikük elkészült, szerepet cseréltek: aki addig csavargatott, most ő tartotta társának a filctollat. Egy gyűrű megalkotásához elegendő volt egyetlen szem gyöngy, de aki akarta, addig tekergette a drótot, amíg megfelelő fejrészt formált ékszerének. A gyerekek fantáziája szárnyalt,

⁹ A többség érdeklődésének függvényében választhattak, hogy a lószőr ékszerek készítésének titkairól néznek meg egy kisfilmet, vagy diavetítést különböző női fejdíszekről.

mindenki saját elképzelése szerint válogatta a színeket, formákat. Takaros kis csecsebecsék készültek ezzel az egyszerű technikával a gyermekujjak között.

A nyaklánc készítésének egyszerűbb, de időigényesebb módja az előzőleg színesre megfestett csillagtészta felfűzése volt tűvel, egy szál cénára.¹⁰

Festett csillagtészta felfűzése

Bizony, nagy türelem kellett akkora lánc felfűzéséhez, amely a fej átmérőjét meghaladja, hogy aztán összekötve nyakba akasztható legyen. Aki felvállalta a készítést, nagy örömmel gyönyörködött a népi alkotások között is gyakran előforduló piros, kék, vagy a két színből vegyesen fűzött láncában. Ha valakinek nem volt annyi türelme, hogy sokáig

bajlódjon vele, az egy rövidebb karkötőt alakított ki a felfűzött csillagokból.

A manuális foglalkozás után jólesik egy kis mozgás, különösen egy élénk gyermekseregnek. Ebből a gondolatból kiindulva a foglalkozás befejezéseként egy szabadtéri játékra invitáltuk a csoportokat. A Palóc Múzeum előtti füves terület jó színtérnek bizonyult egy pár perces énekes gyermekjáték megtanulásához. Először választottunk egy gazdát, és egy kecskét. A többiek kézfogással kört alakítottak, belül a kecske, kívül a gazda. Gyorsan megtanulták az egyszerű dalocska szövegét, amelyet a kör befelé szűkítő, kifelé tágító lépéseivel kísértek, majd dobogással zártak le.¹¹

*Kecske ment a kiskertbe,
A káposztát megette.
Siess kecske, ugorj ki!
Jön a gazda megfogni.*

A nóta után a gazda és a kecske közt ez a párbeszéd folyt le:

Gazda: *Kecske, kecske mit csinálsz a kertben?*

Kecske: *Káposztát ennék, ha volna!*

¹⁰ A boltban vásárolható csillagtésztát előzőleg ruhafestéssel pirosra vagy kékre festettük, és sütőben megszáritottuk. Újításként festetlen tésztát pirítottunk a sütőben a barna szín különböző árnyalataira, ezekből is lehetett láncot fűzni. Utóbbi inkább a mai divat színeinek felelt meg, de mégis hagyományos technika alkalmazásával készült. Ebből is láthatták a gyerekek, hogyan ötvözhető a hagyományos és a modern stílus.

¹¹ LAJOS, 1920, 107.

Gazda: *Kapáltad-e?*

Kecske: *Kapálom! (A kecske jobb lábával kapáló mozdulatot tesz.)*

Gazda: *Öntözted?*

Kecske: *Öntözöm! (Mutatja, mintha öntözne.)*

Gazda: *Hátha én bemegyek?*

Kecske: *Én akkor kimegyek!*

Erre a gazda a kezek alatt átbújva igyekezett elcsípni a kecskét. Amaz kiugrott. A gazda most már a körön kívül kergette. Ekkor már a kecske futott be a körbe. Ilyenkor a kör tagjai szándékosan felemelték kezüket, csak hogy megkönnyítsék a menekülést. A gazda előtt lezárták az utat. Ha mégis sikerült a kecskét foglyul ejteni, ez lett a gazda, s helyette a körnek egy új tagja ment be, új kecskének. A volt gazda beállt a kör tagjai közé.

Néhányszor eljátszottuk a játékot újabb szereplőkkel, majd mindenki az elkészült ékszerekkel és a frissen szerzett játékos élménnyel, jókedvűen térhetett haza.

Az ékszerkiállítással kapcsolatos feladatlapos foglalkozást 551 fő vette igénybe, az ékszerkészítéses kézműves-játékos foglalkozáson 276 fő vett részt.

Szöttesek, hímzések – ma. Válogatás a Hevesi Népművészeti és Házipari Szövetkezet új alkotásaiból című néprajzi – népi iparművészeti kiállítás

A kiállítás olyan koncepcióra épült, amely a kender megmunkálásától kezdődően avatta be a látogatókat a kész termékek elkészítésébe. A kiállítás címének megfelelően, a mai kor ízlését tükröző szövött, hímzett ruhák és lakástextíliák kerültek bemutatásra. Az új háziipari termékek mellett a látogatók megtekinthették a minták alapjául használt korabeli darabokat is.

Múzeumpedagógiai foglalkozásunkat e koncepcióba illesztve szándékoztunk megvalósítani. Az első teendő a kiállítás megtekintése volt. Felfedeztük, hogyan alkalmazták a szövönők a terítők, szalvéták, szádák mintáinál a különböző népi díszítések motívumanyagát. Megbeszéltük, mi a különbség a szövött és a hímzett minta technikája között. Megismerkedhettek a gyerekek a palóc hímzések jellegzetes színösszeállításával, bepillantást nyerhettek a gazdag formavilág díszítőelemeibe.

A kiállító teremből kilépve újabb információ birtokába juthattak a kenderről és lenről. A kiállítás előterében a falon nagy méretű fotók ábrázolták a kendermegmunkálás folyamatának különböző fázisait a természetstől kezdődően a fonal szövőszékre kerüléséig. A fotók beszédesebbé tételéhez egy kiselőadást tartottam a házivászon alapanyagának elkészítéséről.¹² Ez nem egy frontális közlésáradat volt, sokkal inkább kommunikáció. A gyerekek kérdéseket tehetek fel, találgathattak,

¹² Kendernyövés, áztatás, szárítás, előtörés, tilolás (törés), puhítás, gerebenezés (rostfésülés), fonás, fonalmosás, gombolyítás, fonalfelvetés a szövőszékre, szövés. (Magyar Néprajzi Lexikon III. 1980, 138.)

elmondhatták, ha valaki a nagymama, a dédmama házában látta már a kenderfeldolgozás valamelyik eszközét. Ez a módszer fesztelenebb, kevésbé unalmas és fárasztó számukra, mint a monoton beszéd hallgatása. A tárgyak illusztrálására egy *héhő-t*¹³ vehettek a kezükbe, tenyerükkel érzékelve a szögek szúrós végeit. Kézről-kézre járt egy *orsó*¹⁴ is, amelynek neve többek számára ismert volt, emlékezvén a Csipkerózsika című mese hősnőjének száz esztendő álma. Egy darab kendervásznat szintén megtapogathattak, érezvén a lenvászontól eltérő durva textúrát.

A téma befejezéseként egy kisebb méretű felvetett paraszt szövőszéket vettünk körül, amely működőképes lett téve nemcsak szemléltetés céljára, hanem használatra is.¹⁵

Először bemutattam, hogyan működik a szövőszék. Hogyan kell váltani a sorokat, hogyan alakul ki a fehér alapanyagon a piros minta a *lábítók* segítségével. Megtapogathatták a kifeszített szálakat, érezve a pamutfonalak puhaságát. Amikor felajánlottam, hogy ők is szöhetnek egy kicsit, egymással versengtek, hogy ki legyen az első. Sajnos, az idő rövideje miatt nem kerülhetett sor mindenkire, s voltak olyanok is, akik nem éreztek magukban elég bátorságot az eszköz kipróbálásához. Viszont a szövőszék körül állva úgy helyezkedtek el, hogy a szövést végző társuk munkáját figyelemmel kísérhessék. Az egész tevékenység 10-15 percig tartott, ez idő alatt három, vagy négy gyermekre került sor.

Felvetett parasztszövőszék

Aki nem vállalta a szövést, kezűgyességét az is kamatoztathatta a foglalkozás befejezéseként, mert színes kézimunka fonalakból kicsi babákat készítettünk. A fonalat kis darab kartonlapra tekertük több rétegben, majd a lap felső részén egy szállal összekötöttük, az alsó részén pedig elnyírogattuk. Az összekötött résznél a nyak elkötésével kialakítottuk a fejformát, majd a további fonalszálakból törzset és végtagokat alakítottunk ki. Gyakorlatilag csak részekre kellett választani és egybekötni a szálakat,

¹³ Fakorongba ágyazott, deszkára erősített szegrózsa, melyet a kender- és lenfeldolgozásnál rostfésülésre használnak. Nevezik még gerebennek, héhelnek, léhelnek, léhelőnek. (Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 521.)

¹⁴ A rost- vagy a gyapjuszálak fonására használt, 20-30 cm hosszú, két végén hegyes botocska. (Magyar Néprajzi Lexikon IV. 1979. 111.)

¹⁵ A Palóc Múzeum tulajdonában lévő szövőszék hiányzó alkatrészeit a Hevesi Népművészeti és Házipari Szövetkezet munkatársai bocsátották rendelkezésünkre a szükséges fonalakkal együtt, a felvetést is ők készítették el.

de sokak számára ez sem volt könnyű feladat. Természetesen a gyerekek segítettek egymásnak, de néha a felnőttek ügyes keze oldotta meg a gondokat. Meglepő volt látni, hogy nemcsak a kisebb gyermekeknek, de a középiskolás korúaknak is problémát okozott a feladat.¹⁶ Számomra nyilvánvaló volt, hogy a gyakorlat hiánya okozza ezt a fajta „ügyetlenséget”, mert nem foglalkoznak sem otthon, sem az iskolákban kézimunkával, illetve annak oktatásával. Még a cipőink is többnyire tépőzárral, csattal rögzíthetők, nincs szükség a csomó és a masni készítés megtanulására. Régebben a kislányok játék állatokat gyúrtak agyagból, s „kihajtották őket a legelőre”, vagy fűzfa sípot faragtak. A kislányok rongyból vagy kukoricacsutkákból babát készítettek, és azt etették, ringatták, ahogy a kisgyermekes anyák. Mindenki szereti a maga készítette játékszereket, amelyek nem romlanak el, vagy ha mégis tönkremegy, könnyen lehet újat csinálni helyette (rongylabda, szőrlabda, fűzfa síp, kukoricahegedű, tőklámpa). Elkészítésük közben ügyesednek, és megtanulnak bánni a különböző anyagokkal – írja Lázár Katalin.¹⁷

Múzeumunkban a jövőben e foglalkozásokhoz hasonlókat szeretnénk megvalósítani, hogy a múltba való visszatekintés még életszerűbb legyen.

A szöttes-kiállításához kapcsolódó foglalkozásokon 163 fő vett részt.

További terveink

Néprajzi állandó kiállításunk *A bölcsőtől a sírig. Paraszti ünnepek, és hétköznapiak Nógrád megyében* címmel a Palócföld gazdag népi hagyományait mutatja be. Az emberi életet a születéstől kezdve az ifjúkoron keresztül a felnőtté válás bemutatásán túl, a halálig illusztrálja. A kiállítás alapján a diákok olyan ismeretekkel gazdagíthatják tudásukat, amelyre az iskola falai közt nincs lehetőség. Az állandó kiállítással kapcsolatos programokat a múzeumi lehetőségek függvényében hirdetjük majd meg a helyi iskoláknak, várva a jelentkező csoportokat.

Hon- és népismeret óra keretében a közeli általános iskola tanulói már évek óta szívesen vesznek részt a jól szemléltetett tárlatvezetéseken, hogy a palóc kultúra hagyományait megismerjék. Azoknak a csoportoknak, akik egy tanóránál több időt tudnak a múzeumban eltölteni, a 2008/2009-es tanévre hasznos és egyben játékos, szórakoztató időtöltést ajánlunk. Mivel egyetlen alkalom kevés arra, hogy részletesen elmélyüljünk a kiállításban, ezért a könnyebb feldolgozhatóság érdekében több témakörre bontottuk a látnivalókat:

I.	Az élet kezdete: születés, gyermekkor
II.	Ifjúkor, lakodalom

¹⁶ Varrónőnek tanuló iskolások is részt vettek egy foglalkozáson, és bár a többség nagyon ügyesen dolgozott, néhányuk számára a csomók kötése nehéznek bizonyult.

¹⁷ LÁZÁR, 2002, 23.

III.	Népviseletek Nógrád megyében
IV.	Ünnepek a Palócföldön: jeles napok, ünnepi szokások
V.	Hétköznapiak tennivalói és eszközei a nagycsaládban

A tárlatvezetéshez minden témánál játékos, rajzos feladatlap is kapcsolódik, amely kitöltése után kötetlenebb programmal (hagyományos gyermekjátékok készítése, mozgásos, énekes népi játékok) zárulhat a foglalkozás.

Összegzés

A múzeumi foglalkozások programja változatos volt, a frontális munka mellett közös beszélgetésre, játékokra is adtunk lehetőséget. Az iskolán kívüli órákon nem kellett számot adni tudásukról, ezért „kockázat” nélkül mondhatták el gondolataikat, véleményeiket a gyerekek. Nem volt jellemző a számonkéréstől való szorongás. Ez növeli a kreativitásukat, egymás türelmes meghallgatása pedig toleranciakészségüket. A feladatok azokhoz a kiállításokhoz kapcsolódtak, amelyek körülöttünk voltak, bármikor meg lehetett nézni a szóban forgó tárgyakat, ellenőrizni egy-egy információt. Összekötöttük a tanulást a játékkal, úgy is fogalmazhatunk, hogy játszva tanultunk. A gyermek testi-lelki képességeinek kibontakoztatásához elengedhetetlenül szükséges, hogy játékos formában utat keressen önmaga számára. A majdnem feledésbe merült népi játékok részben a testet edzik, ugyanakkor erősítik a közösségi életet. Próbára teszik a gyermek kitartását, türelmét, fejlesztik természetes adottságait.

A játék elsődleges célja az, hogy a gyerekek jól érezzék magukat. Olyan feladatokat állítanak a gyerekek elé, melyeket meg is tudnak oldani, mert azokat maguk találták ki maguknak. Közben kialakul önértékelésük, rájönnek, miben ügyesebbek, és miben kevésbé azok. Kiderül az is, mire képesek, és mire nem, de az is világossá válik számukra, hogy nem mindig és nem mindenben ugyanaz a gyerek a legjobb és a legügyesebb. Mindez segíti a személyiség fejlődésében oly fontos egészséges, de nem túlzott önbizalom kialakulását. A játék ráadásul sokoldalúan a nevelés, oktatás, fejlesztés szolgálatába állítható. Óriási előnye a többi fejlesztési programmal szemben, hogy nem didaktikus: a játszó gyermek mozgása, ügyessége, éneklése, együttműködési készsége, viselkedési kultúrája, kreativitása úgy fejlődik, hogy észre sem veszi. A játék segíti az egyén egészséges testi-lelki fejlődését és a társadalomba való beilleszkedését.¹⁸

Ha visszatérünk a címben megfogalmazott palóc népi gyermekjátékból kölcsönzött kérdésünkhöz „Mit játszódjunk?..”, válaszolhatunk úgy, hogy: „Tanuljunk!”. Gyermekfül számára ez a válasz valószínűleg elrettentően hangzik. De ha olyan

¹⁸ LÁZÁR, 2002, 23.

eszközöket használunk a tanuláshoz, ami játék a kicsik, és a nagyobbak számára is, nem érzik majd „kötelezőnek”, vagy megterhelőnek például a múzeumlátogatást.

A múzeum feladata tehát nemcsak a tárgyak gyűjtése, hanem az emberek „gyűjtése” is. Mert mit ér egy kiállítás, ha nincs közönsége? Szükség van ezért a különböző múzeumi szakemberek összehangolt munkájára a jó eredmények elérése, a múzeum sikeres működése érdekében. A publikum elé tárt örökség pedig mindenkit tanít, visszavisz a múltba, hogy majd egyszer a jövőben profitáljunk belőle. Záró gondolatként idézzük fel Nagy Iván genealógus, heraldikus múzeum-alapítónk bölcs szavait: *„A múltakból tanulj, a jelenben pedig a jövőnek élj!”*

MELLÉKLET

Kedves Látogató!

Az alábbi kérdések megválaszolása előtt alaposan nézd végig a Magyar népi ékszerek című kiállítást. A feladatlap segít megismerni a műtárgyakat, játékos formában teremthető kapcsolat az alkotó és a befogadó között. Kellemes időtöltést, jó szórakozást kívánunk!

1. Kik viselnek pártát?

- ☐ Lányok
- ☐ Legények
- ☐ Férjes asszonyok

2. Melyik a helyes elnevezése a kiállításban látható cifraszűrnek?

- ☐ Cifraszűr pánttal
- ☐ Cifraszűr csatos szíjjal
- ☐ Cifraszűr réz korongokkal

3. Hány alsós szoknyát visel a bujáki menyecske?

- ☐ 3
- ☐ 6
- ☐ 9

4. Mit tart a bal kezében az inaktelki legény bábu?

- ☐ Virágot
- ☐ Kalapot gyöngy bokrétával
- ☐ Zsebkendőt

5. Hány szalag díszíti hátul a bujáki fiatalasszony bábu szoknyáját?

- ☐ 5
- ☐ 8
- ☐ 10

6. Hová valósi az a legény bábu, akinek kalap van a fején?

- ☐ Inaktelki
- ☐ Pusztinai
- ☐ Besenyőtelki

7. Milyen anyagból készülhettek a kiállításban látható ékszerek?

- ☐ Gyöngyből és ezüstről
- ☐ Babból és kukoricából
- ☐ Az előző két pontban felsoroltak mindegyikéből

8. Mivel díszítették az inaktelki leány bábu mellényét?

- ☐ Piros hímzéssel
- ☐ Fekete gyönggyel
- ☐ Fehér zsinórral

9. Miből készült a pusztinai fiatalasszony bábu nyakéke?

- ☐ Csak üvegyöngyből
- ☐ Csak műanyag gyöngyből
- ☐ Üvegyöngyből és műanyag gyöngyből

10. Hány vitrinben látható pénzes nyakék, azaz LÁZSIÁS?

IRODALOMJEGYZÉK

Balogh Jánosné Horváth Terézia –Katona Edit:

Magyar népi ékszerek. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005

Kriston Vízi József:

Gyermekjátékok. In: Bakó Ferenc (szerk.) Palócok IV. Eger, 1989, 487-594.

Lajos Árpád:

A magyar nép játéka. Budapest, 1940 (Hasonmás: Miskolc, 1996)

Lázár Katalin:

Gyertek, gyertek játszani I. Budapest, 2002

Magyar Néprajzi Lexikon II. Budapest, 1979

Magyar Néprajzi Lexikon III. Budapest, 1980

Magyar Néprajzi Lexikon IV. Budapest, 1981

Majorosné Belvaracz Ibolya –Homokiné Bíbor Anna:

Múzeumi órák a Szókraténuszban In: Török Petra (szerk.) Iskola és múzeum, múzeum és iskola. Módszertani példatár. Budapest, 2006, 33-46.

Pató Mária (szerk.):

Nyitott kapukkal. Szolnok, 2007

Tóth Zsuzsanna:

Társadalmi integrációt segítő foglalkozások a Palóc Múzeumban. In: Bagyinszki Istvánné –Matits Ferenc (szerk.) A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXXI. Salgótarján, 2008, 289-297.

Veress Ágnes:

Múzeumpedagógia a Magyar Nemzeti Galériában. In: Török Petra (szerk.) Iskola és múzeum, múzeum és iskola. Módszertani példatár. Budapest, 2006, 7-16.

Zászkaliczky Zsuzsanna:

Pilátus a Credoban avagy katedra-e a múzeum? In: Török Petra (szerk.) Iskola és múzeum, múzeum és iskola. Módszertani példatár. Budapest, 2006, 61-72.

Zólyomi József: A múzeum történetéből. In: Múzeumi Mozaik 42. Salgótarján, 1986

**Zsuzsanna Tóth: „Was sollte gespielt werden?...”
Museumspädagogische Erfahrungen im Palóc Museum**

Die historischen Wurzeln des mehr als 100 jährigen Palóc Museums reichen bis in das 19. Jahrhundert zurück. Zur Zeit ist im Gebäude die Dauerausstellung zur Darstellung der einstigen Sitten und Bräuche dieser Gegend beheimatet, doch wird es von Zeit zu Zeit Raum für weitere Sonderausstellungen im Bereich der bildenden Kunst, Historik und Volkskunde geschaffen.

Im Rahmen des Heimat- und Volkskundeunterrichtes nehmen die Schüler der lokalen Grundschulen seit mehreren Jahren gerne an den Museumsführungen teil, um die Traditionen der Kultur der Palócen kennenzulernen. In der letzten Zeit wurden museumspädagogische Veranstaltungen an Schulen angeboten. Den Grund und dieser Veranstaltungen bilden stets die Ausstellungen, unser wichtigstes Ziel ist die ausführliche Vorstellung dieser.

Im weiteren ist es wichtig, dass sie Schüler gerne ins Museum kommen, an den Tätigkeiten viel Spaß haben sollten, damit sie mit neuen Kenntnissen und bleibenden Erfahrungen heimkehren. Der Aufbau derer Kenntnisse verschafft so den Wunsch auch andere Museen aufzusuchen. Es ist wichtig, dass die Kinder lernen wie man in den Ausstellungen die benötigten Informationen finden und wie sie gedeutet werden.

Die Lehrstunden im Museum sind viel freier, die Schüler brauchen über die neuen Kenntnisse keine Rechenschaft abzulegen und deshalb äußern sie ihre Meinungen und Gedanken ohne Risiko. Die manuellen Tätigkeiten bereichern ihre Kreativität, das Zuhören ihrer Mitschüler entwickelt ihren Toleranz. Die Übungsblätter knüpfen sich an den Ausstellungen an, die uns umgeben, und deshalb besteht die Möglichkeit die Gegenstände immer wieder anzusehen und einige Informationen zu kontrollieren. Das Lernen wird mit Spiel verbunden, wir können auch sagen dass hier spielerisch gelernt wird. Für die Entwicklung der körperlichen und geistlichen Fähigkeiten eines Kindes ist es unbedingt notwendig, dass es in einer spielerischen Weise ihren Weg für sich findet. Die in fast in Vergessenheit geratenen Volksspiele trainieren den Körper und stärken die Gemeinschaft. Sie stellen den Ausdauer und die Geduld auf die Probe und werden die natürlichen Gegebenheiten gestärkt. Die Pädagogen begleiten die Kinder gerne ins Museum, auch ihre heimatgeschichtliche und volkskundliche Arbeit wird durch die, in der Ausstellung dargestellten Gegenstände erleichtert.

Fordítás: Guba Szilvia

‘What shall we play...?’
Museum pedagogical Experience in the Palóc Museum
By Zsuzsanna Tóth

The historical roots of the more than a 100-year-old Palóc Museum go back to the 1800s. At present the museum houses a permanent exhibition based on our region's folk traditions, and also historical, fine art and ethnographical temporary exhibitions.

For years now in the national and folk history lessons the students of local primary schools have been happy to take part in guided exhibitions to get acquainted with the traditions of the palóc culture. Recently we have also been offering museum pedagogical lessons to schools. The base for these activities is always the exhibition, with the primary goal to introduce it. And it is also important that the students visiting us would come with pleasure, take part happily in the activities, enlarge their knowledge, and then go home with new experience. They should build new information on previously gained knowledge and develop a need to visit other museums as well. It is essential for them to learn how to find and interpret the information necessary in an exhibition.

The lessons in the museum are not very formal, the children do not have to retell what they have learned, so they take no risk when giving their own ideas, opinions. Doing manual work increases their creativity, and listening to others develops their tolerance towards others. The worksheets are connected to our current exhibitions, the displayed objects can be observed at any time, and information can be checked. Learning is connected with play, or we can say, we learn by play.

For the development of physical and psychic abilities it is of great importance for the child to find the right ways through play. The almost totally forgotten folk games train the body and strengthen community life. They test the child's persistence, patience, develop the skills. The teachers are happy to bring the children to the museum lessons, their work in national and folk history is made easier by the exhibits of the museum.

Fordítás: Tátrai Emese

**„AZ ISTEN TUDGYA MINÉMŐ VÁLTOZÁSSOK LÉHETNEK”
BAJTHAY ISTVÁN ISMERETLEN
LEVELEI KOHÁRY ISTVÁNHOZ (1711–1713)¹**

SZIRÁCSIK ÉVA

Csak 4 levél, amelyet egy tisztartó írt a földesurának. Miért számíthatnak mégis érdeklődésre, hiszen számos hasonló iratot őriztek meg a birtokos családok levéltárai? Több okot is tudunk mondani. A címzettben Koháry Istvánt, a császárhű generálist, a későbbi országbíró tiszteletjük. A kevésbé ismert levélíró, Bajthay István tisztartó személyében pedig olyan vármegyei tisztségviselőt ismerhetünk meg, aki több vármegyével és a korszak számos meghatározó alakjával kapcsolatot tartott. A levelek a Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül követő esztendőkből keletkeztek, abban az időszakban, amikor az országban nagy horderejű változások zajlottak le.² A két említett személy pozíciója és a korszakról szerzett ismeretei garantálják, hogy a levelek a szűkebb uradalmi ügyintézésen túl fontos és olykor máshonnan meg nem ismerhető, sokszor országos jelentőségű események bemutatását is tartalmazzák. Mindezek miatt a levelek értékét az uradalomtörténeti dokumentumok közül az emeli ki, hogy Magyarország korabeli története számára is kiemelkedő forrásul szolgál.

A Bajthay család Pest vármegyéből származott. Bajthay István is itt mutatta be armálisát 1702-ben, ahol nemességét kihirdették.³ Pest vármegye 1703. augusztus 21–22-ei tisztújításán szolgabírónak jelölték, de a hivatali esküt csak esküdként tette le.⁴ 1713-ban már táblabíró volt, 1749-ben pedig Pest vármegye alispánja.⁵ Vármegyei tisztségviselése, tevékenysége mellett azonban Koháry István provizoraként emlegették a Rákóczi-szabadságharc alatt.⁶ A szatmári békekötést követően

¹ A jelen írás az OTKA (F 68089) támogatásával készült.

² Bajthay István korábbi levelei az 1703–1710 közötti időszakból nyomtatásban már megjelentek. (BANKÚTI, 1996. I. 53., 58–59., 65–66., 68–69.; I. 691–692., 731–732., 764–765., 803–804., 811–813.)

³ KÖSZEGHI, 1899.

⁴ BOROSY, 1987. 4269. sz. 43.; 4276. sz. 44.

⁵ Nagy, 1857. 92.

⁶ 1705. dec. 13. Bajthay István „Koháry generális provizora”. (BOROSY, 1987. 4373. sz. 72.)

Nógrád vármegyében Koháry szécsényi birtokának tisztviselőjeként tevékenykedett.⁷ Az ekkor írt levelekből kitűnik, hogy a különféle tisztségeket, feladatokat méltán nyerte el, ezt igazolja a világ történéseire való nyitottsága, gördülékeny stílusa, a latin nyelv ismerete, s nem utolsósorban kapcsolatteremtő képessége. Mint minden értelmiségi, némi „grafomán” hajlammal is rendelkezett, aminek köszönhetően nem csupán az uradalom működésére vonatkozó tömör jelentéseket küldött birtokosának. Tudósított, kérdezett, s ennek során a leveleiben különféle gondolatokat, kósza pletykákat, fontos és kisebb jelentőségű híreket is megőrzött a Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül követő esztendőkből. A levelei nem csupán a Koháry-birtokok működésének, hanem az ország korabeli hangulatának, eseményeinek lenyomata is egy bizonytalanságokkal teli világból.

A Rákóczi-szabadságharc bukását követően Bajthay István uradalmi alkalmazottként számolt be „Kegyelmes Urá”-nak, Koháry István földesúrnak. Az 1711-ben kelt, Bécsbe küldött levelek címezésében Koháry teljes titulusa szerepel, míg az 1713-ban kelt, Csábrágba küldött levél esetében Bajthay csak a generálisi tisztséget jelölte meg. A két ember között lévő fölé- és alárendeltségi viszony nyilvánul meg a levelek záró formuláiban, így definiálja magát Bajthay: „Excellenciádnak, mint kegyelmes uramnak alázatos szolgája.” Bajthay lelkiismeretesen, legjobb tudása szerint végezte feladatait, hű sáfárként igyekezett számot adni a rábízott javokról, s a becsületességre is nagy hangsúlyt helyezett: „szegény legény vagyok, az egy híres böcsületecském vagyok.”

Bajthay István értesülései több forrásból származtak. Mindenképpen fontos volt a személyes jelenlét, bizonyos eseményeknek tanúja volt, beszélgetett emberekkel, s tőlük is számos dologról értesült. Nem felejtkezhetünk meg azonban arról sem, hogy leveleket küldtek hozzá, amiből közvetett tapasztalatokat szerzett az őt körülvevő világról. Levelek érkeztek hozzá birtokosoktól, városi vagy vármegyei tisztségviselőktől, s „anyám asszonytól” is, aki pesti és budai, olykor pedig Pest vármegyei hírekkel látta el fiát. A levélvivők – köztük „Páp László uram” is – olykor számos dologról beszámoltak neki, ami nem mindig kötődött a Koháry-birtokok sorsához.

A hírek háromféle minőségben értek el hozzá. Egyrészt mint uradalmi tisztviselővel léptek vele érintkezésbe a rá bízott Koháry-birtokokkal kapcsolatba kerülő személyek és hivatalok. Másrészt a vármegye tisztségviselőjeként, kötelezettségei révén találkozott emberekkel. Végül pedig nem szabad elfelejteni a különféle eredetű személyes kapcsolatait, a rokonait, ismerőseit, hiszen a korszak olyan kiemelkedő alakját is ismerte, mint Hevenessy Gábor jezsuita tudóst, akire rábízta a Kohárynak Bécsbe küldendő levelét.

Koháry István birtokai, amelyek Bajthay tevékenységi körébe tartoztak, meglehetősen kiterjedtek voltak, több vármegyében húzódtak, Bajthay ezek közül a Nóg-

⁷ Bajtaj István és Horvath Pál szécsényi, illetve divényi „officiales”, 1712. ápr. 18. (Nógrád Megyei Levéltár IV. 13. köt. 209.)

rád, Pest és Heves vármegyei uradalmak működtetésével volt megbízva. A provizor mindennapi tevékenysége során kapcsolatot tartott többek közt Kecskemét, Gyöngyös, Rimaszombat városok előjáróival és a szomszédos birtokosokkal. A kiterjedt uradalomhálózat azonban külön provizorátusokat hívott életre, az egyes körzetek közötti kapcsolattartásra utal, hogy Bajthay a Gömör vármegyei birtokokat irányító Draskovich Sámuellel is levelezett. Bajthay magával a földesúrral személyesen is találkozhatott, Csábrágba is utazhatott Koháry Istvánhoz különféle ügyek elintézése végett. Mint az uradalom képviselője, s vármegyei tisztségviselő több vármegye nemesi közgyűlésén is részt vett, az 1711. évi Nógrád vármegyei tisztújító közgyűlés házigazdája ura távollétében éppen ő lett Szécsényben. A közgyűléseken a többi egyházi és világi nemessel olykor szorosabb kapcsolatba került, sok szóbeszédet is hallott. Hont vármegye is hozzá küldte el a honti főispánhoz, Koháry Istvánhoz továbbítandó leveleit is.

A levelek célja elsősorban a birtokok állapotáról való tájékoztatás volt. Beszámolt a Heves vármegyei birtok fegyverválságának ügyéről, a kecskeméti birtokszerzésről, a Nógrád vármegyei uradalmak marhakereskedelméről, vetésről és dézsmaszedésről, a vendégek ellátásáról, s a birtokok bevételeiről egyaránt. Bepillantást nyerhetünk Koháry István rokonainak birtokügyeibe is. Leveleiből kiolvasható a hadi helyzet, de a sáska és patkány vonulása is és a pestis terjedése egyaránt. Különösen érdekes, hogy Koháry István kérésére Bajthay 1713-ban hírt adott arról a törökről, aki Eger 1687. évi ostromakor ellőtte Koháry jobb kezét, s aki megkeresztelkedve még negyedszázaddal az emlékezetes eset után is Egerben élt. Olvashatunk személyes jellegű tudósítást az 1711. július 27-én Szécsényben tartott vármegyei tisztújító gyűlésről is. A pletykák pedig értékes adalékokkal szolgálnak a korhangulat megismerésére.

A források közlésénél a betűhűségre törekedtünk, hiszen így jól látható és követhető a levélíró stílusa, következtethetünk képzettségére, latintudására. A rövidítéseket zárójelben oldottuk fel. A lábjegyzetben főleg a helyek és személyek azonosítását végeztük el, míg a forrásközlés végén szótár található a latin szövegrészek fordításához.

BAJTHAY ISTVÁN LEVELEI KOHÁRY ISTVÁNHOZ

1.

(Hollókő, 1711. július 18.)⁸

Kegyelmes Uram.

Tegnap i nápon Szérencsészen Kécskeméth⁹ Várassából ide Hollókő¹⁰ Váráb[a] érkezvén, minemő dolgokb[an] fáradoztamotta[n] mind azokrol praevie ála zatóssan ínformaltam Excellen[tiádat], Levelemet Bécsi Tisztelendő Pater Rector Hevenyessi Gabor¹¹ uramnak eő k[e]g[yel]minek invialvan juthatnaké Excellen[tiád] Kezéhez? abban bizonónlan¹² vagyok, minthogy hól létit sem tudhatom Excellen[tiádnak].

Mit irion Almásy Ferencz¹³ Ura[m] Nemes Heves Vár[me]lygé Perceptora eő k[e]g[yel]mé Gyöngyös¹⁴ Várassa Birainak /:mellyet Páp László uram ma hoza kezemhez:/ Levelének Pariát praesentibus includalva, alazatossa[n] mégh küldötte[m] Excellen[tiádnak] amellet mind megh irt Perceptor uram[na]k megh írtam azt, hogy valameddigh Excellen[tiád] méltóságos Uri dispositiojat nem veheti az Executiot Sub poena violentiae suspendallya, Vice Ispány Orczy¹⁵ Uramatis informáltam, hogy Excellen[tiád] mégh néhai boldogult Leopoldus¹⁶ Kegyelmes Urunk eő Fölsége, ab omni Taxarum Kegyelmessen eximalta, melly exemptionul más T[ekintetes] Nemes Vár[me]lygekis kivalkeppe[n] N[emes] Nógrád Vár[me]lyge, tehetnek relatiot, jut azis észemb[e], hogj ezen exemptist Senki nem disputalta an nit, mint néhai G[róf] Zichy Adam¹⁷ Uram eő N[a]g[ysá]gha, meg sem vihetet sem mitis véghb[e] minémő resolutioja gyütis eő Fölségetől, aztis hallotta az N[emes] Vár[me]lygén, de azt most sok volna lé írnom.

Kecskeméthen léven, az Vásár dolgát eő k[e]g[yel]mekkel még edgiezet akarattál folytatvan, otis Excellen[tiád] dolgat ell nem mulattam, mert talan három rendbéli Caducitast illető jószágrais akkutam, melly Szölökből, és valamely kertekből áll,

⁸ Štátny Okresny Archív v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, II. Panstvá, Ústredná správa majetkov rodov Koháry – Coburg, I. doboz

⁹ Kecskemét, Pest-Pilis-Solt vm.

¹⁰ Hollókő, Nógrád vm.

¹¹ P. Hevenyessy Gábor (1656–1717) jezsuita történetíró

¹² bizonytalan

¹³ Almásy Ferencet az 1710. december 22-i tisztújításon választották meg Heves és Külső-Szolnok egyesült vármegyék perceptorává. (Lásd: SZEDERKÉNYI IV. 128.)

¹⁴ Gyöngyös, Heves és Külső-Szolnok vm.

¹⁵ Orczy István (1677–1749) 1710 és 1715 között Heves–Külső-Szolnok vm. első alispánja. (SZEDERKÉNYI i. m. i. h.)

¹⁶ Habsburg I. Lipót (1640–1705), 1657-től magyar és cseh király, 1658-tól német-római császár

¹⁷ Gróf Zichy Ádám a Nógrád vármegyei divényi uradalom birtokosa 1693 és 1701 között.

megh hattam az Secundarius Bíronak, hogy aestimaltatva[n], kész pénzre fordicsa, Dömsödönis¹⁸ találkozt szász forintig való Caducitas, az túl percipialtam, és kezemnel vagyon.

Nem Szinten kivanatos híreket hozot Páp László Uram, eö k[e]g[yelm]e, olyakat referál eö k[e]g[yelm]é, hogy az Töröknék három tabora volna, edgiekével annak, Havas alföldet, és Erdély országot akkara magaévá tenni, és az országb[a] be akarna csápní, Amínthogi Egi Laitinandot gyalogsággal Budara Commendiroztak Munitioért, ez bizony ne[m] jó hír volna; az ugyan bizonyos, hogy két Regement Lovas Nemet, Esterházy Joseph¹⁹ Uram eö n[agysá]gha Regementivel Silesia²⁰ felé megh indult, miré való nézvé, azt talam Excellen[tiád] nalunknal jobban tudhatya, az Is[te]n tudgya minémő változássok lehetnek. Kihezképest az Istenértis kérem méltóztassék hova hamaráb olly dispositiot tenni, hogy az melly Kölcségé vagjon Excellentiádnak kezem közöt, hova, es kinek kellessék kezéhez szolgáltatnom, had nyugodná mégh az én szivemis, Szegén legen vagyok az egi hires böcsületecském vagyon, aztis s- Excellentiad kölcségetis mégh akarna[m] tartanom, há valami Szerencsétlenség találna rajtam esni, bár még ne[m] ölnekis, micsoda orczaval mehetnek Excellen[tiád] méltósságos Uri Szinye élejob[en].

Aniam Aszony Levelét vette[m] Budarul,²¹ mellyb[en] azt írja, hogy valami Oficir 3000 forintokát kereset Cambialiter, mondotta, eö k[e]g[yel]me hogy vagyon pénz Pesthen,²² dé ahoz ném ákart nyulni az Pestisré való nézvé,

Az Szécsény²³ kereskedők Őze István, Bági Balas talam edigis él adták márhá-jokat az Posoni²⁴ meszarosoknak, azok[na]k mégh mondotta volt, mennel több pénzt tehetnek lé Meczeni Adám Uram kézehez, tedjenek lé, de a mint informátatom, eö k[e]g[yelm]e, az föl vetelré ne[m] ajánlotta magát, már nem tudom kinek kellene ottan lé tetetne[m] az pénzt, há szinten lehetetlenis Cambiumom, mert mégh innét, Isten jó voltabol, Pozsony, Buda, és más feleis Szabadossan járhatnak az emberek, 'a sidokis, keresztül, s- kacsul járák az Vár[me]gyéket, mind ezek iránt alázatossa[n] éll várom Excellen[tiád] Méltósságos Uri dispositioját.

Méltóságghos Groff Kohary Borbala²⁵ Asszony eö n[agysá]gha Sz[ent] Marton Katai²⁶ Jobbagj, Lácskovics Uramnak P[er] Annis 1709 et 1710 administraltanak

¹⁸ Dömsöd, Pest-Pilis-Solt vm.

¹⁹ Esterházy József (1682–1748), Antal kuruc tábornagy öccse, 1708-tól egy császári huszárezred tulajdonosa és parancsnoka.

²⁰ Szilézia

²¹ Buda, Pest-Pilis-Solt vm., ma Budapest része

²² Pest, Pest-Pilis-Solt vm., ma Budapest része

²³ Szécsény, Nógrád vm.

²⁴ Pozsony, Pozsony vm., ma Bratislava, Szlovák Köztársaság

²⁵ Gróf Koháry Borbála Koháry István testvérének, Koháry Farkasnak a lánya volt.

²⁶ Szentmártonkáta, Pest-Pilis-Solt vm.

Rhenen[sis] f[llorenis] 126.²⁷ Az Nagy Kataiak pediglén Rhenen[sis] f[llorenis] 221. denar 62.²⁸ melly pénznek Laczkovics²⁹ urammal kelletik lenni. eö k[e]g[yel]meis kigyütt Pestről amint informaltattam, most Fot³⁰ névő Falubán Pest élején lakik. Draskoczy Samuel³¹ uram írt Excellen[tiádnak] mellyet praesentibus annectalva Excellentiádnak mégh küldöttém.

Alazatosan aztis adom Excellen[tiád] értéssére, hogy az jóságokát mind remitálták az Uő hiveknek mind az Hatvani,³² s- mind az Gacsy³³ Dominiumokatis,³⁴ mert magais Forgats Simon³⁵ Uram Szerencse ha Cassan³⁶ nincsen.

reliqvo magamát Excellen[tiádnak] méltóssághos Uri gratiájáb[a] ajánlom, es mégh I[s]t[e]n éltet, maradok

Excellentiádnak mínt k[e]g[yel]mes Ur[amna]k

álazatos Szolgája

Baitay István m[anu] p[ropria]

Hollokö. die. 18. Julij 1711³⁷

Külzet:

P[ost] S[criptum] Már az Saskanak, és Potkanynak az éleje Nemes Peth Vár[me]gyéb[e] bé érkezett feles karokat tesznek, az ki azt éri, áros lészén az búza, ez új Esztendőb[en]

A[nn]o 1711 dje 18^a julij³⁸ Steph[anus] Baitaj

Excellentissimo Generali D[omi]no Comiti D[omi]no Stephano Koháry, de Csábrág et Szitnia, perpetuo ín Murany, Sacrae Hispaniarum Hungariae Bohemiaeq[ue] Regiae Majestatis Consiliario, Camerario, Generalis Campi Marschalli Locumten[enti], Partium Regni H[un]g[ari]ae Cis Danubianus et Montanarum Civitatu[m] Vice Gene-

²⁷ 1709 és 1710 folyamán fizettek 126 forintot

²⁸ 221 rénes forintot és 62 dénárt

³⁰ Laczkovics László korábban Pest vármegye labanc nótáriusa volt. (HECKENAST 2005. 259–260.)

³¹ Draskóczy Sámuel

³² Hatvan, Pest-Pilis-Solt vm.

³³ Gács, Nógrád vm., ma Halič, Szlovák Köztársaság

³⁴ A gácsi uradalom gróf Forgách Simoné volt, de zálogjogon a Koháry család bírta.

³⁵ Gróf Forgách Simon (1669–1730) emigráns kuruc tábornagy

³⁶ Kassa, Abaúj vm., ma Košice, Szlovák Köztársaság

³⁷ Hollókő, 1711. július 18.

³⁸ 1711. július 18.

rali, Inclyti Co[mi]t[a]tus Honthensis Supremo Comiti ztt. D[omi]no D[omi]no Patrono mihi gratissimo³⁹

2. (Szécsény, 1711. augusztus 5.)⁴⁰

Kegyelmes Uram.

Die 27. praeteriti Mensis Julij,⁴¹ Nemes Nográd Vár[me]gyenek Restauratoria Sze-
kéit Szécsényben mikeppen ment végbe arrul Kévantam Excellentiadát alázatossan
informalnom: Azt ugyan merem irnom, hogy miolta Nemes Nográd Vár[me]gyét
ismerém, soha még oly nagy frequentiaival az urakat nem lattam, mint mostan-
ságh, maga Feő Ispány Forgacs Adam,⁴² Vaczy⁴³ Püspök,⁴⁴ Groff Esterházy István⁴⁵
Uraimek eö n[a]g[yság]ok itten voltanak, azon kívül Bulyovszky Daniel, Darvasok,
Gyürkiek, Gecziek,⁴⁶ 'az Korponai Nemességis⁴⁷ mind itten voltak, Excellen[tiád]
ebedlő Platojab[an] megh nem tudtunk ferni; Ellenben rendtleneb Restaurato-
riát Sem lattam, mert Senkire az Tisztek közül nem Voxoltak, hanem akaratyá el-
lenis az Nemessegnnek Kovács Janos Uramat eö k[e]g[yelmé]t az Vice Ispanságh
Tisztbéli hivatalban confirmálták, kinekis substitutussa Basty László⁴⁸ uram, No-
tariussa Radvani Ferenc,⁴⁹ Szolga Birák Dubraviczky,⁵⁰ Bulyovszky István,⁵¹ Geczy

³⁹ Méltóságos csábrági és szitnyai gróf Koháry István generális úrnak, Murány örökös urának, a felséges spanyol, magyar és cseh király tanácsosának, kamarásának, altábornagyának, a Magyar Királyság Dunán inneni részei és a bányavárosok vicegenerálisának, tekintetes Hont vármegye főispánjának, az én kegyelmes pártfogó uramnak.

⁴⁰ Štátny Okresny Archív v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, II. Panstvá, Ústredná správa majetkov rodov Koháry – Coburg, 1. doboz

⁴¹ Előző hónapban, július 27-én

⁴² Gróf Forgách Ádám (1663–1716), 1682–1714 között Nógrád vm. főispánja

⁴³ Vác, Pest-Pilis-Solt vm.

⁴⁴ Gróf Kollonich Zsigmond (1676–1751), Kollonich Lipót bíboros unokaöccse 1708 és 1716 között volt váci püspök

⁴⁵ Gróf Esterházy István (1662–1714)

⁴⁶ A nagyréti Darvas, a losonci Gyürky és a garamszegi Géczy család tagjai

⁴⁷ Korpona, Hont vm., ma Krupina, Szlovák Köztársaság. A városban jelentős számú nemesség élt.

⁴⁸ Basty László

⁴⁹ Radványi Ferenc, korábban (1707–1710) Pest-Pilis-Solt, 1710 novemberétől pedig Nógrád vm. főjegyzője. (HECKENAST 2005. 354.)

⁵⁰ Dubraviczky Péter

⁵¹ Bulyovszky István

Sandor,⁵² 's Lörinczy Adam⁵³ uraimek eö k[e]g[yel]mek. Feölspany uramnak eö n[agysá]ghanakis nem volt hyaban való ide faradozassa, mert a mint értette[m] Mesko János Perceptor Uramtol, 500 forintot adtanak discretiot, azzal mai napon bizony visza terhetet eö n[agysá]gha. Nem tudom há jól Teté vagj Sem?

Excellen[tiád] méltóssághos Uri tekintetit, és beöcsölletit előttem akarva[n] viszelnem, az folyeb mégh irt méltóssághos Uraknak Excellen[tiád] Tekintetiért edgi ebedet ádtam, az melly nem Sokra ment, mert az Culinaré, edgj pénzbe Sem eset, hanem az borocska, azért sem adtam pénzt, mert még Pathai⁵⁴ Dezma boraink elegy vagyon, Váczy Püspök Uramnak olly kedvé volt, azt mondtak az dolghai, nagj ideje olly kedvit ne[m] lattak, mert Budai Veres borocskamis volt, s- igen teczet eö N[agysá]goknak. s- eö k[e]g[yel]meknek. Váczy Püspök Uram eö n[agysá]gha egenesesse[n] Bécsb[e]⁵⁵ fél készöl, s azt mondtotta, ha kedvem vagjon az fel menetelré, kedvessen látt uti Társanak eö n[agysá]gha, há reá Készölhetek jó formáb[an], eö n[agysá]ghaval fel fogok menném, is az melly kölcsög kezem közöt vagyon, aztis felviszem, s azon leszek addigis, hagi még többet szerezhessek hozzája.

Nemes Kis Honthi Districtus,⁵⁶ minémö Levelét küldötte hozzam, azt Excellen[tiád] alazatossa[n] megküldöttem, s edgjszersmind aztis adom értessére Excellen[tiádnak], hagi Pálffy⁵⁷ Uram eö Excellen[tiája], Nemes Honth Vár[me]gye⁵⁸ Vice Ispanyaért Kelko Uramert⁵⁹ 20 Dragonios Nemetet küldött, s- azokkal per forma[m] aresti vitette maga után Mukacsra,⁶⁰ minemö okra való nézvé, s- miért?, azt az jó I[s]t[e]n tudgja.⁶¹

Itt az Szécsény határb[an] Ket Tabla földet vetettem volt tavalý Esztendöb[en] edgieket az Szécsény Dominiummal,⁶² s 'az másikat az Divinivel,⁶³ talam amit az

⁵² Géczy Sándor, aki a Rákóczi-szabadságharc kezdetén Bozók kuruc kapitányaként szerepelt. (HECKENAST 2005. 156.)

⁵³ Lörinczy Ádám

⁵⁴ Gyöngyöspata, Heves és Külső-Szolnok vm.

⁵⁵ Bécs, ma Wien, Ausztia

⁵⁶ Kis-Hont kerület

⁵⁷ Pálffy János

⁵⁸ Hont vármegye

⁵⁹ Kelkó István, Hont vm. alispánja. (HECKENAST 2005. 225.)

⁶⁰ Munkács, Bereg vm., ma Mukacsevo, Ukrajna

⁶¹ Az ügyre lásd a következő levelet.

⁶² A szécsényi uradalom gróf Forgách Simon tulajdonában, de a Koháry család zálogbirtokában volt.

⁶³ Divény, Nógrád vm., ma Divin, Szlovák Köztársaság. Koháry István és János familiárisaikkal Thököly Imre fogságába estek, kiváltásukért 10 000 dukátot fizettek. A Haditanács kárpótlásként 25 000 forint kifizetését javasolta a Koháryaknak, de csupán 16 600 forint értékű birtokrészt hasítottak ki számukra a divényi uradalomból. (SZIRÁCSIK, 2007. 9.)

Diviniekkel vetettém, annak buzabeli magvat küllön annotalom, mert Groff Koháry Farkasné⁶⁴ Aszonyomnak eö N[agysá]ghanak az Divini Jósághoz Semmi közé níncsén, mit méltóztatik az irántis Excellen[tiád] parancsolni m[éltóságos] Uri parancsolatyát álatatossán éll fogom várnóm, hogy tudhassam magamat mihez alkalmaztatnom, mert az buzanak az iden valoban lészén kelete, és ára.

Semmillý hireink nincsenek, hanem az Nemet Regimentenkint gyün Viszsa fele Cassae⁶⁵ tájáról, amint hogj mái nápon, eze[n] N[emes] Vár[me]gyében, egj Regiment Lovas Nemetet, s- anni gyalogot várnak be.

In reliqvi magamat Excellen[tiád] méltóságos uri gratiájáb[a] ajánlom, és még h Is[te]n éltet, maradok

Excellentiadnák mínt k[e]g[yel]mes Ur[amna]k.

alázatos Szolgáia

Bajtaý István m[anu] p[ropria]

Szécsény. die. 5 Aug. 711.⁶⁶

Külzet:

1711 dje 5ª Aug.⁶⁷ Stephanj Baitaj

Ad Comitatusia

Excellentissimo Generali D[omi]no Comiti Stephano Kohary de Csabrág, et Szitania Perpetuo in Murány Sacrae Hispaniaru[m] Hung[ar]iae Bohemiaeq[ue] Regiae Majestatis Consiliar[io], Camerar[io], Generalis Campi Marschalli Locumtenen[ti] Partiu[m] Regni H[un]g[ar]iae Cis Danubia[nus] et Montana[rum] Civitat[um] Vice Generali Incltyi Co[m]m[un]itatus Honthen[sis] Supremo Comiti ztt. D[omi]no D[omi]no Patrono gratiosissimo

Viennae://⁶⁸

⁶⁴ Gróf Koháry Farkasné Rechberg Mária Ludovika (†1714) Koháry István sógornője volt.

⁶⁵ Kassa, Abaúj vm., ma Košice, Szlovák Köztársaság

⁶⁶ 1711. augusztus 5.

⁶⁷ 1711. augusztus 5.

⁶⁸ Méltóságos csábrági és szitnyai gróf Koháry István generális úrnak, Murány örökös úrnak, a fenséges spanyol, magyar és cseh király tanácsosának, kamarásának, altábornagyának, a Magyar Királyság Dunán inneni részei és a bányavárosok vicegenerálisának, tekintetes Hont vármegye főispánjának, az én kegyelmes pártfogó uramnak Bécsbe.

Kegyelmes Uram.

Die 12 modo Currentis Mensis Augusti Hollokő Várából,⁷⁰ mindenekről unalmas írással alázatossá[n] informáltam Excellentiadat, még írván aztis, hogy az Szécsény Kereskedőket arra inducaltam, hogy eppen az Bécsi Mészárosokhoz, marhaioknak ell szerzesse iránt fél mennek, úgy hogj há marhaiokat áll adhattiak, mind egi pénzék Excellen[tiádnak] assignalliak. Hogyhá pediglén szerencsetlenek volnanak marhajok áll adassáb[an] téhát azon pénznek fél szolgáltatássab[an] edgieb modot ne[m] tudok, hanem a mint ez előtti alázatossán értesére adtam való Excellen[tiádnak].

Méltóssághos Groff Barkocziné⁷¹ Asszonyom eö n[agysá]gha levelét is vettem nagj alázatossá[n], mellyb[en] panaszkodik, hogy az él mult mustoha üdökb[en] Kecskeméti Portiojanak semmi hasznát ném vehetté, s- néke[m] eö n[agysá]gha azt méltóztatik parancsolni, hogy kinek summastak az kécskeméti uraimek, és kinek mit ádták, kezeknel lévő qviantiakból menniek végére, és eö n[agysá]ghát az után informalia[m].

Most immár az dezmalasnak ideie áll erkezet, mindenüt dezmaltatok az jóságokb[an], hogj az szégen ember az jó szaraz üdöb[en] bé takarodhassék, s magamis ki gyüttem ide az divini jószágban az dezmalasra, Tavalý Esztendöb[en] az Szecsény Baratoknak⁷² engette volt Excellen[tiád] az sedecimat és octavatis, az melly helységek[ne]k jár az Tótságtol, nem volt anni eröm hogy mégh vehettem volna rájtok, hane[m] már most mind az Tavalýt s mind ez ideit szandekozzam megh venne[m], és Excellen[tiád] dezmajához rakatnom //: noha már engemet praevie reqviralt az Sedecima iránt az Turopolyai⁷³ Praedicator, az Senior:// hova, és kinek méltóztatik deputalni Excellen[tiád] parancsolatyát alázatossán él fogom várnom.

Más Uy hirt nem vihetek Excellen[tiádnak] hanem hogj az Saska, es patkány, Is[te]nnek neve dicserthessek, mind áltál ment az Tiszan, az kinek már nagjób része, M[éltóságos] Pest Vá[me]gyéb[en] érkezett vala, ez ugjan jó hír, de éllenb[en] bezeg szomoru hírtis írhatok Excellen[tiádnak], mert minden bizonyal, Budan az Víz

⁶⁹ Štátny Okresny Archív v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, II. Panstvá, Ústredná správa majetkov rodov Koháry – Coburg, I. doboz

⁷⁰ Folyó augusztus hó 12. napján Hollókő várából

⁷¹ Gróf Koháry István húga, Koháry Judit gróf Barkóczy György özvegye (egyébként a szatmári békét létrehozó Károlyi Sándor anyósa) volt.

⁷² Szécsényi ferences szerzetesek

⁷³ Turopolya, Nógrád vm., ma Turie Pole, Szlovák Köztársaság

Várasson⁷⁴ az Pestís még h űült, maris hét hazat csuktak be, az kikk[en] halni kezdetek, Szecsénybenis Totth Gyuro nevő Lakos hirtelen megholt, examinalván az dolgot, nekem azt mondtak hogj megh írt Tott Gyuro palinkazva[n] tala[n] az Palinka gyült megh benné, s- abban holt volna megh olly hírelvén.

Tegnap azt halotta[m], hogj Vataj János⁷⁵ Uram Papistava let volna, de megh bizonyossa[n] ne[m] tudom; hogj Darvas János Uram Leánya papista lét az tudom, mert Nagi Boldogh aszony napian az Verebeli⁷⁶ Bucson megh gyont, és áldozott, Esterházi István uram Bujákb[an]⁷⁷ fekszik, igen igen rozsol vagyon, az mint masoktól hallottam, Széréncse – há eletit, az hálál megh ne[m] voltosztattia.⁷⁸ Balogh Gaspar⁷⁹ uram tégnap érkezet haza fele Cassarol,⁸⁰ s- Kelko⁸¹ Uramatis visza bocsaitottak, Botyan pénzét két ezer forintokat praesental Palffi Uram eő Excellen[tiája] eők[e]g[yel]min.⁸² Balogh Gaspar úr[na]kis mindennémő faradcsága hasontalan volt, eő K[egye]lminek az minemű clenodiuma volt, azt hatta vala Murany⁸³ Váráb[an], hogj murant megh vettek, vagis fél ádták, azon eő k[e]g[yel]me clenodiuma Került mind Ladastul Palffine⁸⁴ Aszonyom Kezéhez, azt Solicitalta eő k[e]g[yel]me igeris ezer Kila buzat az Magazinumb[an], de Semmit Se Vihetett végb[en], s nemis Viszen ez utanis mert igen erősz helyen vogion.

Az Nemes Vár[me]gyenek most az Gyarmathon⁸⁵ lévően Particularis Gyülesse az Szegenségh be adót supplicatiojok iránt már másod napia hogj faradoznak az resolutiokb[an], talam ma immár véget szakaszhatink.

⁷⁴ Budán a Vízivároson

⁷⁵ Vatt(h)ay János, 1704–1705-ben Pest-Pilis-Solt vm. kuruc alispánja. (HECKENAST 2005. 451.)

⁷⁶ Mátraverebély-Szentkút, Nógrád vm.

⁷⁷ Buják, Nógrád vm.

⁷⁸ Az előző levélben is említett Esterházy István csak 1714-ben halt meg.

⁷⁹ Balogh Gáspár

⁸⁰ Kassáról

⁸¹ Kelkó István honti alispán letartóztatását Bajthay az előző levélben említi, okára lásd a következő jegyzetet.

⁸² Bottyán János (1643?–1709) kuruc generális 1708-ban 6500 forintot kölcsönzött Hont vármegyének, hogy rendezni tudja adóterheit a kuruc állam felé. Az összegre utóbb Bottyán özvegye és örökösei is igényt tartottak, Pálffy János pedig a kincstár számára foglalta le a tartozást, s ezért fogatta el Kelkó alispánt. Szabadon bocsátására az ügyben 1711. augusztus 18-án Kassán kiállított kötelezvény értelmében került sor. Bottyán özvegye egyébként Kohárynál (mint az adós megye főispánjánál) és az uralkodónál is tiltakozott Pálffy lépése ellen. (Lásd minderre: BÁNKÜTI 2001. 123–125.)

⁸³ Murány, Gömör vm., ma Muraň, Szlovák Köztársaság

⁸⁴ Pálffy Jánosné Czobor Terézia (1669–1733)

⁸⁵ Balassagyarmat, Nógrád vm.

Excellen[tiád] Olom,⁸⁶ vagyis edin, edinyék, Talaikot, Tanjerjaik, nagio k resze /: kiket elsőben Kovács János⁸⁷ Uram tulajdonitot vala maganak:/ Levai Ebeczky István⁸⁸ uram eö k[e]g[yelm]i kezénel vadnak, mely olom edint magais Kert immar visza Kóvács János uram, de ne[m] adta eö k[e]g[yel]me, mondván azt, oda ádom annak az kijé voltak az előtt: es mostis rajta az néve há Excellen[tiád] méltóztatik parancsolni, él küldök azon olom edinyért és kezemhez veszem.

In reliqvo Tarcsa, s- eltesse Is[te]n - Szerencset Kévánokis jó éegesség[en] Excellen[tiádat] Szivem Szerint kívánom, és magamat Méltosság[os] Uri gratiajáb[an] alazatossa[n] ajánlom, és megh Is[te]n éltet, maradok

Excellen[tiádnak] mint K[e]g[yel]mes Ur[am]nak

álazatos Szolgaia

Baitay István m[anu] p[ropria]

Datum in Oppido Balassa Gyármáth. Die 22. Aug. 711⁸⁹

Külzet:

P[ost] S[criptum] Az elmúlt hetekb[en] megh írtam vala Rimaszombathi⁹⁰ Uraimek[na]k hogj 500 f[orintot] küldötték volna ado[jok]ba[n] maga hozam Gyüven Becsö[l]létes Birájok, azt mondotta, hogyha tova[bis] Kéványa Excellen[tiád] hogj azon 500 f[orintot] megh füzessek, és kezemhez hozak, készek lésnék mégh ádni. Excellen[tiád] azért méltóztassék eö k[e]g[yel]meknek irnia, hogj adgjak megh, pro ultima praesen[tis] mensis⁹¹ Gyöngyössön Leszek, oda terminalván át Kecskemeti Karomkodoknak Terminust, talam harmanis lésnék halálra valok. Die 1 et 2 7bris⁹² ugjan Gyöngyössön lesze[n] Restauratoria Sedes, et Sedes Judiciaria-nis edgiszersmind az Jus armoru[m] dolgait fel fogh forogni, Budai Uraimnak lévén az N[emes] Vá[me]gye adós 20 000 f[orinttal] azis megh fogom otta[n] varnom, -s jele[n] leszek.

⁸⁶ Értsd: ön.

⁸⁷ Kovács János, Nógrád vármegye alispánja

⁸⁸ Ebeczky István (kb. 1670–1721), volt kuruc generális, Ungvár utolsó parancsnoka.

⁸⁹ Kelt Balassagyarmat mezővárosban, 1711. augusztus 11. napján.

⁹⁰ Rimaszombat, Kis-Hont kerület, ma Rimavská Sobota, Szlovák Köztársaság

⁹¹ A hónap végén

⁹² Szeptember elsején és másodikán

Kegyelmes Uram.

Már Isten jóvoltából, az edgi Lesten⁹⁴ kívül az Divini Jóságban⁹⁵ végb[e] ment az Dézmálás, s az Szécsénbenis végb[e] ment volna eddigh, ha az el mult ket napi eső Szakadas nem let volna, az Sagi Jóságbanis⁹⁶ megh Vásarnáp ell kezdettek az Dezmálást, remenlem nem lészen az dézmalásb[an] semminémő fogyatkozás. Itten azért jó rendb[en] hagjva az dolgokat, Isten engedelmitől ez jűvő Szombathoz Nemes Gőmör Vár[me]gyé féle mégh fogok indulnom, lészek azon, hogj hasznosan Szolgalhassak ottis jó Uramnak Excellen[tiádnak]. Most útolszor Csábrágb[an]⁹⁷ letelelem alkalmatosságával, méltóztatott valá Excellen[tiád] emlekezetet tenni, há találkoznaé Egerbe[n]⁹⁸ olly ember? az ki megh tudna mutatni, melly helyen lőttek megh Excellen[tiádat] en annak immár végére mentém, mert vadnak, sőt az is mostis Egerb[en] az ki Excellen[tiádat] megis lőtte, azútan Uj Kereszténye lett, mert a midőn Excellentiadon az Lővés eset volna, akkor meg allapodot volt Excellentiad, az Lőves úta[n] indolt megh Excellen[tiád], lé bocsaitvan, s'-még mostis az mely Sancokat Eger álárakátot vala Excellen[tiád], Koháry Sanczainak hiják, es nevezek⁹⁹

Alazatossa[n] adom értéssére Excellentiadnak, hogj Hatvanhoz¹⁰⁰ ell foglalt Falukat, most Ujobbba[n] Pataky Gaspar Hatvani Harminczados,¹⁰¹ és Fary János¹⁰² Uraimek conscribaliak, az jó Isten tudia mit akarnak.

Nemes Heves Vár[me]gyé Restauratoria Széke die 13. modo Currentis mensis 7bris,¹⁰³ Gyöngyössőn, méltóságos Püspök Uraimek ide létekb[en] lészén, há va-

⁹³ Štátny Okresny Archív v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, II. Panstvá, Ústredná správa majetkov rodov Koháry – Coburg, 2. doboz

⁹⁴ Lest, Nógrád vm., ma Lešť, Szlovák Köztársaság

⁹⁵ divényi uradalomban

⁹⁶ Karancsság, Nógrád vm.

⁹⁷ Csábrág, Hont vm., ma Čabrák, Szlovák Köztársaság

⁹⁸ Eger, Heves és Külső-Szolnok vm.

⁹⁹ Eger 1687. évi visszavételéről van szó: Koháry jobb karja az ekkor szerzett sérülésben teljesen megbénult, országbíró korában ezért aláírás helyett névbélyegzőt használt az okiratok hitelesítésére.

¹⁰⁰ Hatvan, Pest-Pilis-Solt vm.

¹⁰¹ Pataky Gáspár korábban Pest-Pilis-Solt vm. kuruc másodalispánja (1705–1707), majd labanc első alispánja (1710) volt. Hatvani harmincadosi tisztsége új adat életéhez. (Lásd: HECKENAST 2005. 330.)

¹⁰² Fari János hatvani tiszttartó, Károlyi Sándor összes javainak prefektusa

¹⁰³ Folyó szeptember hónap 13. napján

lami formab[an] Gőmőr Vár[me]gyéből által randulhatunk igen akarnam, még mutatia az üdő, ez az alkalmatosságh.

Amidőn pediglen magamat Excellen[tiád] méltósságos Uri gratiaiaban aianlanam, mégh Is[te]n éltét, maradok

Excellentiadnak Jó k[egye]lmes Uramnak
álazátos Szolgháia
Baitaŷ István m[anu] p[ropria]
Szécsénŷ. die. 1. 7bris 1713¹⁰⁴

P[ost] S[ciptum] Orczy István Vice Ispány Uram eő k[egye]l[m]é ket Szolghaia edgieke Kocsmarossa vala, az masika talam Vamossa Szedtek -s- vettek magokat el Szőktek, és az eő k[egye]lme pénzét 300 Tallérokat ell víttek, ma íten kerestetté eőket.

Külzet:

Az én kegielmes Uramnak Méltósságos Generalis Csábrági Groff Kohárŷ István Kegjelmes Uramnak eő Excellentiaianak álazátossa[n] ádassék Csábrágb[an] ://:

SZÓTÁR:

ab omni taxarum	minden taksától	dispositio	rendelkezés
aestimáltat	felbecsültet	disputál	vitat
annectál	hozzá csatol	domínium	uradalom
assignál	valakire jegyez, valakinek ad	examinál	megvizsgál
caducitas	kihalt vagyon	excellentiád	méltóságod
cambialiter	csere útján, csere által	executio	végrehajtás
cambium	csere	exemptio	kivétel, mentesség
clenodium	ékszer, kincs, ezüst- és aranynemű	eximál	kivesz, mentesít
commendiroz	vezényel	frequentia	sokaság
confirmál	beiktat	gratiája	kegyelme
conscribál	összeír	in reliqvi	a többiben
culinaré	élelmiszer	includál	csatol
deputál	ítél	informál	tájékoztat
discretio	jutalom, ajándék	inviál	küld, juttat
		jus armorum	fegyverválság

¹⁰⁴ Szécsény, 1713. szeptember elseje

laitinand	hadnagy	regement	ezred
magazinum	élelmiszerraktár	relatio	jelentés
manu propria	saját kezével	reliquo	a többi
munitio	lőszer	remitál (remittál)	visszaad
notarius	jegyző	reqvirál	megkeres, megkérde
octava	nyolcad	resolutio	határozat
officir	tiszt	restauratoria szék	vármegyei tisztújító szék
paria	másolat	secundarius bíró	helyettes bíró
particularis gyűlés	vármegyei kisgyűlés	sedecima	tizenhatod
pater	atyá	sedes judicianianis	vármegyei fenyítő szék
per formam aresti	„árestum-formán”, azaz fogolyként	senior	idősebb
perceptor	adószedő, pénztárnok	solicítál	szorgalmaz
percipial	elvesz	Stephanus	István
portio	birtokrész	sub poena violentiae	az erőszakosság büntetésének terhe alatt
post scriptum	utóirat	substitutus	helyettes
praedicator	prédikátor, lelkész	summastak	egy összegben kifizettek
praesentál	megmutat, előállít	supplicatio	könyörgés
praesentibus	jelenleg	suspendál	felfüggeszt
praevie	korábban	terminus	határidő
qvietantia	nyugta	vice ispán	alispán
rector	rektor	voxol	voksol
referál	beszámol		

IRODALOMJEGYZÉK:

Bánkúti Imre (közreadja):

Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I-II. Budapest, 1996.

Bánkúti Imre:

Bottyán János életéhez. In: Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. A Miskolcon, 2000. március 24-25. napján megtartott emlékkonferencia előadásai. Szerk. Bessenyei József. Miskolc, 2001. 120-125.

Borosy András:

Pest-Pilis Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638-1711. V. 1703-1710 (1632, 1664, 1691-1692, 1698, 1702). Budapest, 1987. (Pest Megyei Levéltári Füzetek, 14.)

Heckenast Gusztáv:

Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adat-

tár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.)

Kőszeghi István: Nemes családok Pestvármegyében. Budapest, 1899.

Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I. kötet. Pest, 1857.

Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. IV. köt. Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig. Eger, 1893. (Elérhető a világhálón is: <http://mek.oszk.hu/02100/02163>)

Szirácsik Éva: A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumi (1716, 1718). Salgótarján, 2007. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 54.)

Éva Szirácsik: „nur Gott weiß, welche Veränderungen möglich wären” Unbekannte Briefe von István Bajthay an István Koháry (1711-1713)

Es sind nur 4 Briefe, die ein Verwalter seinem Herr, dem Grundbesitzer schrieb. Was macht diese - trotz dessen, dass die Familienarchive unzählige Briefe bewahrten - so wichtig erscheinen? Die Briefe entstanden in den, dem Rákóczi-Freiheitskampf unmittelbar folgenden Jahren, als es im ganzen Lande große Veränderungen von Statten gingen.

Die gesellschaftliche Stellung der beiden, oben angeführten Personen, sowie ihr Kenntnis über die damalige Epoche garantieren, dass diese Briefe, über die Verwaltung der Güter hinaus entscheidende und einzigartige Informationen beinhalten, in manchen Fällen über landesweite Ereignisse berichten, die uns nur durch diese Briefe bekannt sind. Der Wert dieser in erster Linie die Gutsverwaltung darstellende Dokumente stellen die Informationen dar, die für die damalige ungarische Geschichte als erhebliche historische Quellen dienen.

Fordítás: Guba Szilvia

„God knows what changes may come” István Bajthay’s Unknown Letters to István Koháry (1711-1713) By Éva Szirácsik

There are only 4 letters that a bailiff wrote to his squire. Why can they still be of interest, since a number of similar documents were preserved in the archives of

landowning families? The letters were written in the years following the Rákóczi War for independence, in a period when significant changes took place in the country. The two persons' positions and their knowledge of the period guarantee that the letters contain not only a presentation of the administrative procedures in an estate but also in several cases give pictures of important events even on national scale that cannot be obtained from anywhere else. These make the letters more valuable and outstanding than just documents of literary history as they also provide an important source to the history of Hungary of the period.

Fordítás: Tátrai Emese

NEOGRAD 2008

NEOGRAD HESYEL MUZEUM

2 040000 113438

